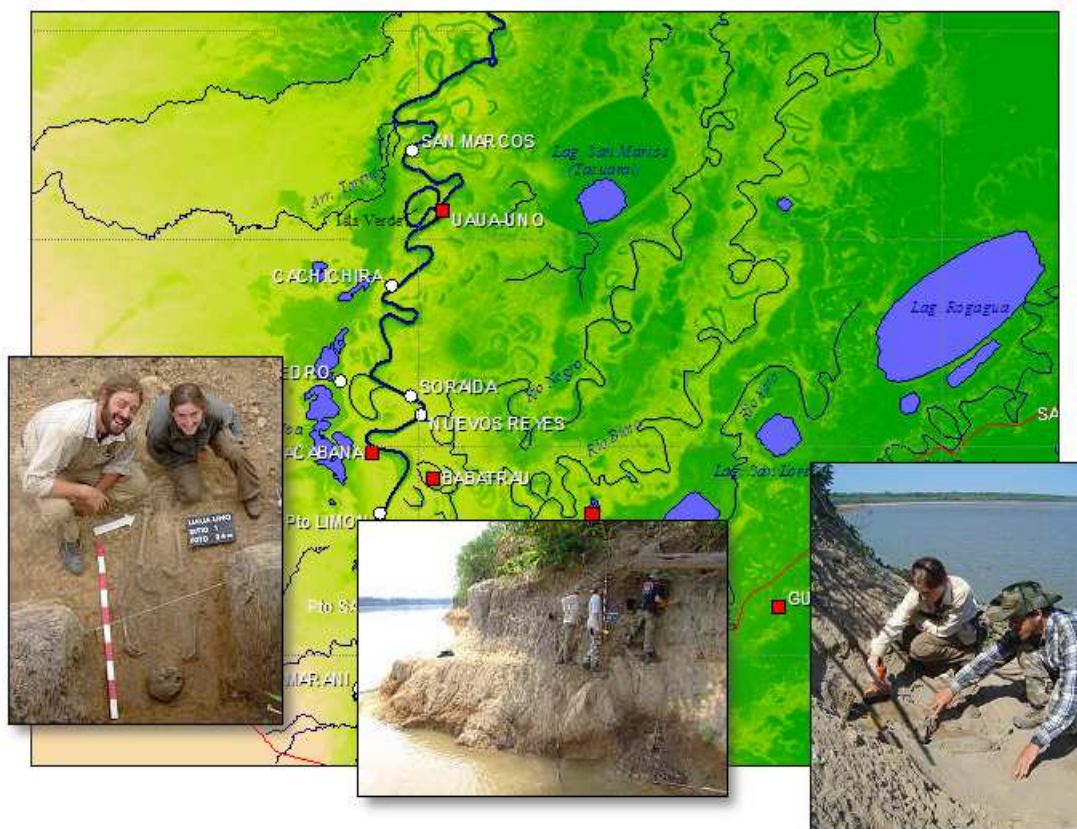

Polska Ekspedycja Amazońska
www.uauauno.of.pl

Stowarzyszenie „Czysty Świat”
Fundación „Mundo Puro”

BADANIA ARCHEOLOGICZNE STANOWISKA UAUA-UNO W SEZONIE 2006

Andrzej Karwowski
Jagienka Kołpowska

ŁÓDŹ – POZNAŃ 2011

Spis treści

Od autorów	3
I. Informacje ogólne	4
Organizatorzy i uczestnicy	4
II. Warunki przyrodnicze i kulturowe	4
Położenie geograficzne, klimat	4
Flora i fauna	6
Geologia, geomorfologia, gleby	7
Sytuacja etniczna	8
Archeologia	10
III. Historia badań	12
Sezon 2004	13
Sezon 2005	14
IV. Badania w sezonie 2006	14
Zakres prac, metodyka	14
Cmentarzysko	15
Grób 21, typu urnowego	16
Grób 22, typu szkieletowego	18
Grób 23, typu szkieletowego	19
Grób 24/25, typu szkieletowego	19
Grób 26, typu urnowego	21
Grób 27, typu urnowego	21
Grób 28, typu szkieletowego	22
Grób 29, typu szkieletowego	22
Grób 30, typu urnowego	22
Grób 31, typu urnowego	22
Grób 32, typu urnowego	23
Grób 33, typu urnowego	24
Grób 34, typu urnowego	24
Grób 35, typu urnowego	24
Grób 36, typu urnowego	25
Grób 37, typu urnowego	25
Grób 38, typu szkieletowego	25
Grób 39, typu urnowego	25
Grób 40, typu urnowego	25
Grób 41, typu urnowego	25
Inne obiekty antropogeniczne	26
Obiekt 1, ślady ogniska?	26
V. Wnioski i kwestie dyskusyjne	26
Uaua-uno w kontekście zmian hydrograficznych i klimatycznych	27
Stratygrafia stanowisk górnego biegu Río Beni	32
Środowisko osadnicze, czarne ziemie amazońskie	37
Zwyczaje pogrzebowe	45
Klasyfikacja kulturowa i datowanie	51
VI. Podsumowanie	61
Bibliografia	63
Inwentarz zabytków	69
Fotografie	70

Od autorów

W pracach archeologicznych na stanowisku Uaua-uno wzięliśmy udział dzięki Marcinowi Obałkowi – podróżnikowi i entuzjaście archeologii, wreszcie organizatorowi i kierownikowi wypraw przyrodniczo-archeologicznych do Boliwii w ramach Polskiej Ekspedycji Amazońskiej. Początkowo rejon górnego biegu Río Beni, gdzie pracowaliśmy, był dla nas praktycznie nieznanym, a jednocześnie fascynującym obszarem pod względem archeologicznym, jakich pozostało jeszcze niemało w Amazonii boliwijskiej. Ostatecznie wspólnie przeprowadziliśmy trzy sezony wykopaliskowe na Uaua-uno oraz rekonesanse na innych stanowiskach amazońskich. Mamy także nadzieje, że prace te będą w przyszłości kontynuowane.

Niniejsze opracowanie jest nie tylko technicznym raportem z badań terenowych zrealizowanych na stanowisku Uaua-uno w sezonie 2006, lecz także próbą podsumowania wyników prac z poprzednich sezonów wykopaliskowych oraz potwierdzenia lub sfalsyfikowania dotychczasowych hipotez dotyczących osadnictwa i działalności sepulkralnej dawnych mieszkańców Uaua-uno. Ponieważ w wielu dziedzinach obszar górnego biegu Río Beni nie jest dostatecznie zbadany podjęliśmy próbę odpowiedzi nie tylko na pytania czysto archeologiczne, ale także – w miarę możliwości – przyrodnicze i kulturoznawcze w interesującym nas kontekście badawczym. Dlatego na wstępie sporo miejsca poświęciliśmy zagadnieniom ogólnym przyrodniczo-kulturowym, a podsumowując prace skorzystaliśmy także z osiągnięć innych dziedzin nauki: hydrologii, geologii, sedymentologii, etnografii i in. Czytelnikowi zainteresowanemu w ściśle sprawozdawczym (archeologicznym) ujęciu prac w sezonie 2006 proponujemy sięgnąć do rozdziału „Badania w sezonie 2006”, pomijając inne.

Prace wykopaliskowe na stanowisku Uaua-uno w sezonie 2006 nie byłyby możliwe bez zgody, pomocy i wsparcia boliwijskich instytucji rządowych i pozarządowych: Dirección Nacional de Arqueología, kierownictwa Tierra Comunitario de Origen Takana III oraz burmistrza i samorządu miasta Reyes. Wyrazy wdzięczności należą się także naszym przyjaciołom i współpracownikom z Fundación Mundo Puro: Mileniuszowi Spanowiczowi, prezesowi fundacji i koordynatorowi projektu za nieocenioną wsparcie logistyczne i instytucjonalne, oraz Sharbelowi Gutierrezowi za wsparcie logistyczne i techniczne. Pragniemy także podziękować naszym przyjaciołom, którzy w różnych momentach naszego pobytu w Boliwii i Argentynie przychodzili nam z pomocą i gościną: dr Andrzejowi Szwagrzakowi z La Paz, Ricardo Botedze z Trinidadu, Oscarowi Gamarra Barberi i Rafaelowi Rodríguezowi Roca z Fundación Eco-Amazonico z Reyes, a także OO. Franciszkanom z Proyecto O.S.C.A.R., Siostrzom Sercankom z Montero, rodzinie Bandurów z San Salvador de Jujuy (Argentyna), naszym przyjaciołom z Polskiego Ośrodka Młodzieżowego w Buenos Aires oraz wszystkim innym nie wymienionym w tym miejscu.

Osobne podziękowania kierujemy do prof. dr hab. Jadwigi Chudziakowej, ś.p. prof. dr hab. Jerzego Olczaka oraz prof. dr hab. Waldemara Rezmera z Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu, bez których pomocy i wsparcia instytucjonalnego projekt badawczy w Boliwii nie zostałby powołany.

I. Informacje ogólne

Organizatorzy i uczestnicy

W dniach od 14 do 20 sierpnia 2006 r. przeprowadzono badania archeologiczne na stanowisku Uaua-uno w Boliwii, położonym na wschodnim brzegu rzeki Beni, około 40 km na północny zachód od miasta Reyes i około 60 km na północ od miasta Rurrenabaque (departament Beni). Prace zrealizowano w ramach projektu o nazwie Polska Ekspedycja Amazońska, zorganizowanego przez Stowarzyszenie Czysty Świat z Poznania i Fundación Mundo Puro z La Paz, przy współpracy z Narodową Dyrekcją Archeologii (Dirección Nacional de Arqueología, La Paz). Były one kontynuacją badań rozpoczętych w 2004 r., obejmujących poza badaniami archeologicznymi także badania przyrodnicze terenu. W pracach terenowych uczestniczyli: Marcin Obałek (kierownik wyprawy), mgr Andrzej Karwowski (archeolog, kierownik badań archeologicznych), mgr Jagienka Kołpowska (archeolog) oraz Radosław Kołpowski (dokumentalista).

II. Warunki przyrodnicze i kulturowe

Położenie geograficzne, klimat

Stanowisko znajduje się na terytorium Indian Takana (Tierra Comunitario de Origen Takana III), w obszarze municypalnym miasta Reyes (Santos Reyes), w prowincji José Ballivián, departament Beni. Obecnie strefa wokół stanowiska jest niezamieszka, jednak odwiedzają ją różne grupy miejscowych Indian (głównie Takana, Maropa, Chimane i Ese Ejja) w poszukiwaniu drzew do wyrebu oraz zwierzyny łownej. Strefa ta w większości porośnięta lasem pozbawiona jest także sieci dróg, a jedynym szlakiem transportowym jest rzeka. Najbliższe osady to: San Marcos i Villa Fatima (około 10 km na północ od stanowiska) oraz Zoraida (inna ortografia: Soraida; około 20 km na południe od stanowiska) (Ryc. 1).

Pod względem geograficznym stanowisko Uaua-uno położone jest na zachodnim skraju strefy *Llanos de Mojos* (*Llanos de Moxos*, sawanny Mojos) w północno-wschodniej Boliwii. Jest to termin historyczny¹ odnoszący się do centralnej i wschodniej części sawann Beni, rozciągającej się między rzekami Beni, Mamoré i Guaporé (Iténez) (np. Denevan 1970; Langstroth 1999: 195; Hamilton *et al.* 2002; Walker 2008). Pod względem ekologicznym region sawann Beni jest znacznie szerszy, obejmując współczesny departament Beni oraz przyległe od zachodu obszary departamentów La Paz i Pando w dorzeczu rzeki Madidi, po peruwiańskie sawanny nad rzeką Heath, podnóże Andów, region Rio Grande oraz peryferyjne obszary leśne na wschód od sawann Beni (Hannagarth 1993: 51).

Sawanny Beni to obszar równinny, z rozproszonymi lasami tworzącymi „wyspy” oraz mokradłami i roślinnością krzewiastą. Brzegi rzek porastają lasy galeriowe. W części północnej sawann występują wąwozy porośnięte lasami. Cechą szczególną jest występowanie

¹ Nazwa pochodzi od Indian Moxo zamieszkujących południowe strefy sawann nad rzeką Mamoré (Langstroth 1999: 29). Obszar Mojos identyfikowany jest z krainą Musu, wspomnianą przez kroniki z okresu kolonialnego w kontekście podbojów Topa Inki Yupanki'ego (Garsilaso de la Vega [1609] 2000: 448, 682). Już w pierwszej połowie XVI w. konkwistadorzy europejscy w poszukiwaniu legendarnego El Dorado rozpoczęli penetrację tych obszarów, zwanych wówczas Gran Moxo lub Gran Paititi. Mimo to dopiero w 1668 r. jezuita utworzył na tych terenach misje (przekształcone w niemal niezależne państwo), które zostały rozwiązane przez Koronę Hiszpańską w 1767 r. (Hannagarth 1993: 1).

Strefa nizinna Beni charakteryzuje się klimatem podrównikowym wilgotnym, na północnym jej skraju panuje klimat równikowy wybitnie wilgotny. Występują dwie pory roku: sucha (zima) i deszczowa (lato). W porze deszczowej, wskutek wysokich opadów, wody rzek występują z koryt i zalewają okoliczne tereny. Okres największych opadów atmosferycznych rozpoczyna się w listopadzie i trwa do marca. Wylewy rzek trwają od końca grudnia do marca, z okresem kulminacyjnym w lutym; woda pokrywa wówczas od 50 do 60% terenu (Langstroth 1999). Opady atmosferyczne w ciągu roku wahają się od 1.300 mm na wschodzie do 2.000 mm na zachodzie. Średnia roczna temperatura to 25° C, w ciągu dnia może jednak wzrosnąć do 35-37° C. Lata są ciepłe i wilgotne (od października do maja), zimy nieco chłodniejsze i bardziej suche, z obecnością zimnych wiatrów z południa (*surazos*), które często są katastrofalne dla środowiska.

Flora i fauna

Strefa nizin Beni jest obszarem o dużym zróżnicowaniu wegetacji oraz znacznej różnorodności gatunkowej fauny i flory. W związku z wyjątkowym znaczeniem ekosystemów tych obszarów wydzielono szereg parków narodowych i obszarów chronionych. W północnym krańcu *Llanos de Mojos* wydzielono Park Narodowy Alto Madidi oraz Rezerwat Manuripi-Heath, w południowo-wschodniej części rejonu funkcjonuje rezerwat biosfery „Estación Biológica del Beni”, wschodnią część *Llanos de Mojos* częściowo obejmuje Rezerwat Iténez. Tereny chronione podlegają także instytucjom pozarządowym, jak np. fundacja „Eco-Amazonico”.

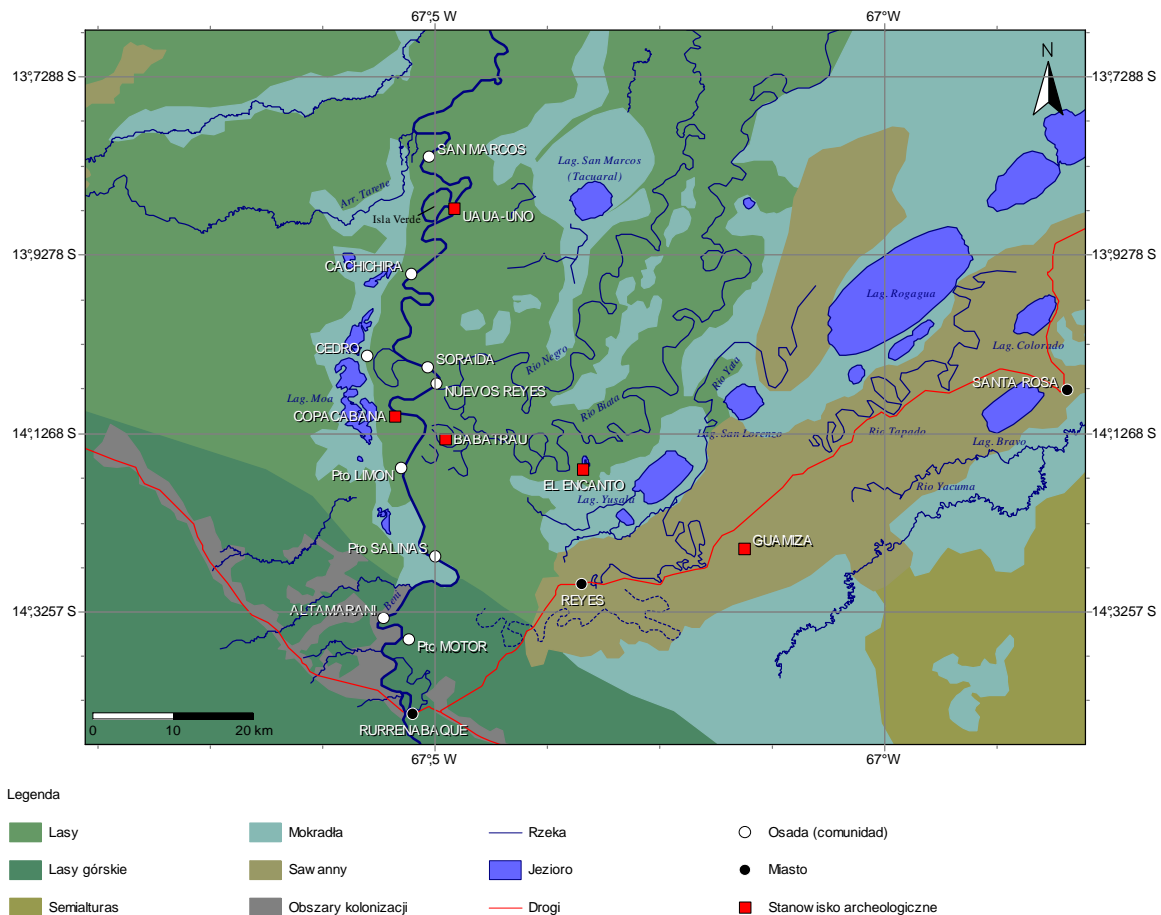
Typ i charakter roślinności regionu pozostaje w ścisłym związku z rzeźbą terenu, wylewami rzek oraz wilgotnością. Miejsca obniżone oraz jeziora (*lagunas*), gdzie woda występuje stale charakteryzuje roślinność wodna i łąkowa. W miejscach, gdzie woda występuje czasowo (5-6 miesięcy) i jest odparowywana, występuje roślinność sprzyjająca hodowli bydła w okresie suchym. W obszarze krótkotrwałych wylewów pojawia się roślinność sawannowa (strefa centralna departamentu Beni) oraz otwarte zarośla oraz drzewa, głównie tusekis. Pasy żyznej ziemi wzdłuż rzek oraz w starorzeczach porasta las galeriowy (*bosque de galería*). W obrębie lasu galeriowego występują często palmy motacú (*Shelena princeps*) i totaí (*Acrocomia-totaí*). Roślinność o podobnym charakterze występuje także w formie „wysp” na sawannie.

Obszary nadrzeczne nizin Beni porasta roślinność typowa dla ekosystemów górnej Amazonii. Są to lasy z roślinnością rodzaju *Cecropia* i *Ochroma*, zarośla *Gynerium sagittatum*, jak również gaje wierzbowe (*Salix humboldtiana*) i *Tessaria integrifolia*. Roślinność taka występuje na obszarze podnóża Andów oraz porasta brzegi większych rzek (Mamoré, Beni, Maniquí) a także wciną się w obszar sawann (Hannagarth 1993: 135-137). Porasta również brzegi Rio Beni w najbliższym otoczeniu stanowiska Uaua-uno.

Fauna obserwowana na brzegach głównych rzek nizin Beni, choć nie reprezentuje wszystkich znanych gatunków w Amazonii boliwijskiej, daje pogląd na różnorodność dzikich zwierząt zamieszkujących te obszary. Gatunkiem najbardziej licznym jest żółw rzeczny (*Podoenimia expansa*) i kajman czarny *yacaré* (*Melanosuchus niger*), zwany *lagarto*. W lesie spotyka się jaguara (*Panthera onca*), ocelota (*Felis pardalis*), małpy tamaryny – *maneche* i *titichico* (*Saginus fuscicollis wedellii*). Wśród ptaków wymienić można rybitwę amazońską (*Sterna simplex*), tygryskę rdzawoszyją (*Trigrisoma lineatum*), lelkwca białoszyjego - *cuayavo* (*Nyctidromus albicollis*), czapłę czarnobrzuchą (*Ardea cocoi*), gęsiówkę grzywiastą (*Neocchen jubata*), arę zielonoskrzydłą (*Ara chloroptera*) i szydłoszpona obroźnego *tapacare* (*Chauna torquata*) (Arellano 2001: 6-7). W pobliżu stanowiska Uaua-uno spotyka się także brzytwodzioba amerykańskiego (*Rynchops niger*).

Geologia, geomorfologia, gleby

Południowo-wschodnie dorzecze Amazonki położone jest na dwóch głównych jednostkach geologicznych: Kordylerze Andyjskiej i prekambryjskiej Tarczy Brazylijskiej. W trzeciorzędzie erozja Andów stworzyła sedymenty, które zdeponowane zostały nad Tarczą Brazylijską. W pliocenie i wczesnym plejstocenie nastąpił okres wypiętrzenia a po nim faza erozji, w której stworzone zostały sedymenty czwartorzędowe *Llanos de Mojos*. Na charakter powierzchni *Llanos de Mojos* wpłynęło wiele czynników: aktualna rzeźba terenu jest skutkiem procesów tektonicznych ogólnego wypiętrzenia i regionalnych obniż, silnej dynamiki fluwialnej (zmiany koryt rzek), rozmaitych procesów sedymentacyjnych i erozyjnych oraz wpływu warunków klimatycznych w czwartorzędzie a także zmian zoogenicznych i antropogenicznych (Hanagrath 1993: 21).

Ryc. 2. Strefy ekologiczne górnego biegu Río Beni. Opracowanie A. Karwowski wg Hannagrath 1993: Imagen 4, zmodyfikowane.

Campbell *et al.* (1985), analizując charakter geologiczny terenów nad rzeką Beni wydzieliли dwa obszary depozycji: *Sierra Realm* i *Monte Realm*. Pierwszy z tych obszarów rozciąga się na północny wschód od Andów, drugi z nich obejmuje wysunięte najbardziej na północ obszary nizinne, nazwane tak ze względu na pokrywający go las tropikalny. Bieg Beni na wschód od Rurrenabaque wkracza w obszar *Sierra Realm* (około 15 km), i dalej, przez około 210 km przebiega w obszarze *Monte Realm*, przy czym brzegi Rio Beni na większej części jej biegu pokryte są warstwą współczesnego aluwium o względnie stałej miąższości 2 m (Campbell *et al.* 1985: 4).

Badacze przeprowadzili szereg obserwacji profilów geologicznych wysokich brzegów rzeki Beni. Najbliższym Uaua-uno jest profil z okolic Altamarani, w pobliżu ujścia Río

Tuihuapa (*Sierra Realm*, około 55 km na południe od Uaua-uno). Profil ten ma łączną wysokość około 9-10 m i zawiera trzy jednostki nieskonsolidowanych sedymentów aluwialnych. Dolna jednostka – Człon A zawiera słabo uwarstwioną różnokolorową szarą, zieloną i żółtą glinę o miąższości około 2 m. W dolnej części tej jednostki występują skupiska małych kamieni, pierwotnie wypełniających koryto rzeczne. Jednostka ta jest wyraźnie oddzielona od kolejnej, leżącej wyżej jednostki (Człon B), składającej się z czerwonawej warstwy gliniasto-ilastej o miąższości około 3 m. Górna część tej jednostki jest wyróżniona przez dwie znaczne i jedną mniejszą ciemnoszare warstwy dawnych gleb (*paleosols*). Najwyższa jednostka – Człon C zawiera około 4-5 m drobnoziarnistych ilów przykrytych 20-30 cm warstwą ciemnej współczesnej gleby (Campbell *et al.* 1985: 4).

Wymienione jednostki geologiczne badacze korelują z wynikami badań geologicznych nad rzeką Acre w Peru, gdzie natrafiono na zbliżoną sytuację stratygraficzną. Sedymenty wiązane z Członem A wydatowano radiowęglowo na okres od 10075+/-150 BP do 5575+/-105 BP, a ich depozycja wiązała się ze znacznymi powodziąmi. Przypuszczalnie około 5000 BP miała miejsce zmiana klimatu skutkująca depozycją członów B i C, przy czym granicę między tymi ostatnimi badacze datują na około 2800 BP. W konsekwencji młodsze sedymenty (Człon C) powinny mieć mniej niż 2000 lat (Campbell *et al.* 1985: 9; Hannagarth 1993: 18).

Z kolei Werner Hannagarth (1993) podzielił obszar sawann Beni na dwie części, których granica przebiega wzdłuż linii Bala-Rogagua, będącą linią podziału pod względem geomorfologicznym i tektonicznym. Część południowa to właściwe *Llanos de Mojos*, z względnie młodymi formami geomorfologicznymi, natomiast w części północnej, w której znajduje się Uaua-uno, widoczne są pozostałości dawnych systemów fluwialnych, często zniwelowanych przez erozję laminarną. Obecnie w strefie północnej mają miejsce wyłącznie procesy denudacji za wyjątkiem obszaru równin zalewowych rzek Beni i Heath, przy czym nie można wykluczyć działalności wiatru w procesach tworzenia aktualnych form terenu (Hannagarth 1993: 53).

Gleby Beni to stosunkowo słabo zbadane aluwialne osady pochodzące z późnego plejstocenu i czwartorzędu (Langstroth 1999). Składają się głównie z frakcji mułowych i mułowo-gliniastych, rzadziej gliniastych lub mułowo-piaskowych (Hannagarth 1993: 101-102). Badania gleboznawcze wykazują spore różnice między składem mineralogicznym gleb z północnej i południowej części Beni. Na południu przeważa kwarc i illity, minerały amorficzne i gipsyt praktycznie nie występują. Stopień krystalizacji kaolinitu wskazuje, że zewnętrzne pochodzenie subandyjskie. Na północy zawartość kwarcu jest bardzo niska i zarówno gipsyt jak i kaolinit charakteryzują się niską krystalizacją. Taki skład mineralogiczny gleb może wskazywać, że obszar ten ulegał wypiętrzaniu, oraz, że kaolinit i minerały amorficzne mogą być pochodzenia miejscowego (Hannagarth 1993: 103).

Sytuacja etniczna

Llanos de Mojos zamieszkiwane są przez wiele grup etnicznych Indian należących głównie do dwóch rodzin językowych: Arawak i Tupi-Guaraní, jednak spore obszary pozostają niezamieszkałe (Faldin 1984: 83). W większych miastach osiedla się także ludność napływowa (głównie z obszaru Andów) oraz pochodzenia europejskiego. Według Summer Institute of Linguistics na obszarze *Llanos de Mojos* (głównie centralnym) rdzenna ludność posługuje się obecnie trzynastoma językami, należącymi do grup sklasyfikowanych jako: Arawak (Baure i Mojo), Tupi (Guarayu i Siriono), Takana (Ese Ejja i Cavineña), Pano (Chácobo) oraz językami izolowanymi (Canichana, Cayuvava, Itonama, Movima i Ts'imane) (Walker 2008: 932).

Wśród grup etnicznych Indian, w zachodniej strefie *Llanos de Mojos* dominują Takana oraz Ese Ejja, mniej liczni są Reyesanos (Maropa), Cavineños, Araona i Toromona. Pod względem językowym należą oni do jednej grupy Takana, która z kolei, według niemal wszystkich współczesnych klasyfikacji językowych tworzy rodzinę z językami Pano o nazwie Pano-Takana, obejmując łącznie rdzenne języki obszarów leśnych Peru, Boliwii i Brazylii, przy czym w niektórych przypadkach istnieją wątpliwości czy podobieństwa mają charakter genetyczny czy też są wynikiem zapożyczeń (Fabre 2005)³.

Indianie Takana, liczący 3-4 tys. osób, zamieszkują w miastach Ixiamas, Tumupasa i San Buenaventura (Departament La Paz, prowincja Iturralde), oraz nad brzegami rzek Beni, Madre de Dios i Orthon (departamenty Beni i Pando) (Ottaviano i Ottaviano 1965: 309). Charakteryzuje ich dziedziczenie patrylinearne, małżonkowie zamieszkują z jednym lub drugim z teściów lub też w niezależnym domu, tworząc w ten sposób rodzinę. Gospodarka Takana opiera się na rolnictwie (uprawa ryżu, kukurydzy, manioku i bananów), rybołówstwie oraz zbieractwie (Ottaviano i Ottaviano 1980).

Spora część Indian Takana nadal kultywuje tradycyjne praktyki religijne, które odbywają się w tajnych miejscach w selwie, równoległe do ceremonii katolickich. Tradycyjnym ceremoniom przewodniczy szaman *ecuai* - znachor oraz pośrednik między światem ziemskim i ponadnaturalnym. Zabiegi szamana dotyczą przede wszystkim kalendarza rolniczego Takana (Ottaviano i Ottaviano 1980).

Według tradycji, w dawnych czasach Takana zetknęli się z Inkami, których darzyli szacunkiem, i którzy doprowadzili do rozkwitu Ixiamas. O wzajemnych kontaktach czy też wpływach inkaskich świadczą pozostałości konstrukcji inkaskich a także obecność zapożyczeń językowych. Przykładem może określenie *viracocha* przejęte z keczua, które w języku Takana oznacza białego człowieka, przy czym słowo to było także imieniem bóstwa Inków. Wpływ keczua widoczny jest w wielu innych aspektach kultury Takana, np. w muzyce i systemie liczbowym (Ottaviano i Ottaviano 1980). W końcu XVII w. na tereny Takana przybyli misjonarze franciszkańscy. Do tych czasów Takana żyli w małych grupach rodzinnych rozrzuconych w lesie i wówczas rozpoczęły się redukcje⁴ miejscowych Indian oraz powstały misje: Tumupasa, Ixiamas, Tahua i San José (Ottaviano i Ottaviano 1980).

Nazwa rzeki Beni pochodzi z języka Takana i oznacza „wiatr”. Rzeka nosi także inne lokalne nazwy: Dea Manu („rzeka ludzi”), Dea Beni, Guarayuya („rzeka Guarayów”) oraz Río de los Omapalcas (Evans 1903: 607).

Indianie Ese Ejja⁵, w łącznej liczbie około 1000, zamieszkują nad brzegami rzek Beni, Madre de Dios, Madidi i Heath w północno-zachodniej Boliwii (Shoemaker i Shoemaker 1965). Osobne grupy Ese Ejja zamieszkują także w Peru (departamenty Madre de Dios i Puno) (Fabre 2005). W początkach XX w. Ese Ejja dzielili się na trzy grupy: Bahaujja (rzeki Tambopata i Madre de Dios), Sonene (Río Heath) i Ese Ejja (rzeki Beni i Madidi), przy czym wśród Ese Ejja znad Beni i Madidi istnieją dwa klany: Equijati (okolice Riberalty) i Hepahuatahe (okolice Rurrenabaque). Gospodarka Ese Ejja oparta jest na myślistwie, rybołówstwie i zbieractwie, przy mobilnym trybie życia. Ese Ejja preferują małżeństwo endogamiczne i międzyklanowe, przy czym wzór rezydencji małżeńskiej jest matrylokalny (Shoemaker *et al.* 1975).

³ Do grupy Pano należy min. język peruwiańskich Indian Shipibo.

⁴ Redukcje (hiszp. *reducciones*) – akcje prowadzone przez Kościół Katolicki mające na celu zgromadzenie Indian w misjach, nawracanie na chrześcijaństwo oraz ochronę przed niewolnictwem bądź pracą w pańszczyźnianym systemie *encomienda*. Oprócz celów ewangelizacyjnych redukcje pełniły rolę kulturową i cywilizacyjną, przy czym mieszkający w tych osadach Indianie musieli przestrzegać ścisłego reżimu narzuczonego przez zakonników.

⁵ Inne nazwy: Guarayo (Huarayo), Chama, Tiatinagua, Tambopata-Guarayo; Sonene (nad Río Heath), Bahaujja (Peru), Equijati (nad Río Beni), Echoja, Guacanhua (Fabre 2005). Słowo *chama* ma wydźwięk pejoratywny, oznaczający w jęz. ese ejja „nic nie ma” (Shoemaker *et al.* 1975).

Zgodnie z tradycją - Ese Ejja pojawili się u źródeł rzek Madre de Dios, Tambopata, Heath i Madidi, na górze Bahauajja. Część z nich wierzy, że w świętej górze Bahauajja mieszkają duchy zmarłych. Dla Ese Ejja sen jest doświadczeniem wyzwalającym osobę, która przemienia się w nocy w nietoperza, kolibra lub puchacza (Shoemaker *et al.* 1975).

Prawdopodobnie pierwotnie (tj. do początków XX w.) Ese Ejja byli jednolitą grupą mieszkającą u źródeł rzek Heath i Tambopata, w pobliżu współczesnej granicy boliwijsko-peruwiańskiej. Wskazują na to wspólne dla wszystkich grup Ese Ejja wierzenia dotyczące góry Bahauajja. Pierwsze wzmianki dotyczące tych Indian pochodzą z końca XVII w., kiedy to Ese Ejja (Guarayo⁶) mieszkający nad Río Beni nękali Uchpiamono (Takana) i Araona. Sto lat później Ese Ejja (zwani Guarayo lub Tiatinagua) zamieszkiwali obszary górskie u źródeł rzek Madidi i Madre de Dios, a w 1887 r. jako Guarayo - nad brzegami rzeki Madre de Dios oraz między Ixiamas i Cavinass nad rzeką Madidi (Armentia 1887, Shoemaker *et al.* 1975).

Indianie Araona (100-150 osób) zamieszkują osadę Puerto Araona (prowincja Iturrealde, departament La Paz). Gospodarka ich opiera się na myślistwie, rybołówstwie i zbieractwie. Araona preferują małżeństwo endogamiczne i międzyklanowe: wioska dzieli się na dwie połowy patrylinearne, patrylokalne i egzogamiczne: Cavina i Araona (Rivero 2006).

Pierwsza wzmianka o Araona pochodzi z końca XIX w, kiedy to zamieszkiwali nad brzegami rzeki Madre de Dios (Armentia 1883: 74). Według Antonia Vaca Diez mieszkali nad większością z rzek północno-zachodniej Boliwii. Aż do drugiej połowy XX w. wiedli życie nomadów. Mężczyźni nosili długie włosy i ozdabiali nosy kolczykami z muszli, kobiety wytwarzały tkaniny z bawełny oraz naczynia różnych rozmiarów (Rivero 2006).

Wierzenia i praktyki religijne obecne są na wszystkich szczeblach społeczności Araona. Żyją oni w strachu przed karą bóstw (*baba*), przy czym część bóstw ma cechy pozytywne, część natomiast uważana jest za bóstwa złe i mściwe. Objawiają się one w rzadkich zjawiskach naturalnych, ponadto złe duchy zamieszkują w drzewach i zwierzętach (Rivero 2006).

Indianie Cavineña (około 1700 osób) zamieszkują w obszarze municypalnym miasta Reyes, wzdłuż rzeki Beni, głównie w strefie Cavinass, a także w okolicach miasta Riberalta (Fabre 2005, Rivero 2006). Ich nazwa pochodzi od misji Cavinass (dawniej Misión Franciscana de Esmeralda, założona w 1764), gdzie zostali namówieni do osiedlenia się przez franciszkanów, w czasach konfliktów z Ese Ejja. Misja została zamknięta w 1910 r., a ludność przeniosła się do odległego o 3 km portu misji – Puerto Cavinass. Społeczność Cavineña składa się z pojedynczych rodzin, dawniej oparta była na klanach i lineażach (Rivero 2006). Mimo znacznej akulturacji, Cavineña zachowali swoje wierzenia, związane głównie z duchami gór i wód. Wierzyli w duchy sił przyrody (*ishausa*) oraz zjawy (*chikihua*) (Rivero 2006).

Indianie Reyesano (Maropa) zamieszkują między rzeką Beni a jeziorem Rogaguado, przy czym głównym obszarem osadnictwa są okolice miasta Reyes (dawnej Misión de los Santos Reyes). Ich kultura, podobnie jak Indian Toromona⁷ mieszkających na zachodnich krańcach departamentu La Paz, między rzekami Madidi i Heath jest względnie słabo zbadana (Rivero 2006).

Archeologia

Nawiązując do podziału ekologicznego sawann Beni badacze argentyńscy dzielą *Llanos de Mojos* na trzy strefy ekologiczno-archeologiczne: zachodnią (nad rzeką Beni), centralną (nad rzeką Mamoré) oraz wschodnią (nad rzeką Itenez/Guapore) (Calandra i

⁶ Współcześnie określenie *guarayo* w jęz. Ese Ejja oznacza „nieprzyjaciel” (Cordero 1984: 19).

⁷ Język Indian Toromona jest bardzo zbliżony do Araona, traktowany jest jako dialekt zachodni Araona (Fabre 2005).

Salceda 2004)⁸. Stosunkowo dobrze rozpoznany pod względem archeologicznym jest obszar centralny, pozostałe (szczególnie zachodni) wymagają szczegółowych badań. Pierwsze prace w *Llanos de Mojos* rozpoczął Erland Nordenskiöld, który w latach 1908-1909 przeprowadził wykopaliska na kopcach (*lomas*) Hernmark, Masicito i Velarde w okolicach miasta Trinidad. Wyniki prac Nordenskiölda zostały zweryfikowane i uzupełnione przez kolejne ekspedycje archeologiczne, min. ekspedycję boliwijsko-argentyńską (Portugal 1978; Dougherty i Calandra 1981/82). Poza tym w strefie tej zlokalizowano złożone systemy kanałów i podwyższonych pól datowane na okres przedhiszpański (np. Erickson 1980). Obecnie w obszarze centralnym w pobliżu miasta Trinidad pracuje niemiecko-boliwijski zespół archeologów z KAVA pod kierownictwem dr. Haiko Prümersa, natomiast w strefie północnej i wschodniej – zespół amerykańsko-boliwijski pod kierownictwem prof. Clarka Ericksona, w ramach Proyecto Agro-Arqueológico del Beni.

Uuaa-uno leży w relatywnie słabo zbadanej strefie zachodniej *Llanos de Mojos*. Pierwsze prace archeologiczne w zachodnim sektorze *Llanos de Mojos* przeprowadził Erland Nordenskiöld, który badał stanowiska położone w górnym biegu Río Beni (Alto Beni), na południe od Rurrenabaque: Covendo i Chimay, gdzie zlokalizował pochówki szkieletowe w pozycji wyprostowanej oraz naczynia na trzech nóżkach, wiązane z dolną fazą Velarde lub Macisito (Willey 1971; Portugal 1978: 27). Kolejne rozpoznanie w rejonie Río Beni przeprowadził Marius del Castillo (1929), jednak pierwsze poważniejsze badania w zachodnim sektorze *Llanos de Mojos* nad Río Beni przeprowadził Gregorio Cordero w 1962 r. Rozpoznanie archeologiczne dotyczyło obszaru wzdłuż rzeki na północ od miasta Rurrenabaque. Zlokalizowano i wstępnie zbadano następujące stanowiska archeologiczne: San Buenaventura, Capaina, San Buena Vista, San Martín, Sayuba, Baba-trau (stanowiska 1 i 2) oraz El Barranco.

Szczególnie ważne okazały się prace w Baba-trau, stanowisku opisywanym wcześniej przez Mariusa del Castillo (1929) i ponownie zlokalizowanym. Na stanowisku 1 odkryto pochówek szkieletowy w pozycji wyprostowanej oraz fragment towarzyszącego mu naczynia, na stanowisku 2 odkryto malowane naczynie garnkowate oraz liczne fragmenty naczyń oraz obrobione kamienie. Z Baba-trau pochodzi także brązowa siekierka w kształcie półksiężyca (Cordero 1984) oraz amfora inkaska (*aríbaló*) (Portugal 1978: 99).

Ostatnie prace w rejonie ukierunkowane były na poszukiwanie powiązań kulturowych z obszarem andyjskim. W Rurrenabaque odkryto groby szkieletowe oraz natrafiono na fragmenty ceramiki z ornamentyką zbliżoną do inkaskiej. Raffino w rejonie Rurrenabaque rozpoznał drogi, które jego zdaniem są częścią konstrukcji inkaskich, lecz kwestia ta pozostaje dyskusyjna (Calandra i Salceda 2004: 158). Prace badawcze w okolicach San Buenaventura prowadził Jedú Sagarnaga (2005, informacja ustna).

W tą tendencję wpisuje się rekonesans przeprowadzony w przez Jorge Arellano (2001) w północnej części Boliwii. Badacz ten opisał szereg stanowisk nad rzekami Tahuamanu, Manuripi i Orthon oraz trzy stanowiska położone w pobliżu połączenia nurtów rzek Beni i Madre de Dios, niedaleko miasta Riberalta: Las Piedras, Las Piedras (comunidad) oraz Las Palmeras. Na uwagę zasługuje szczególnie stanowisko Las Piedras, gdzie zlokalizowane są ruiny twierdzy inkaskiej. Stanowisko to, po raz pierwszy wzmiankowane przez Mariusa del Castillo (1929), zostało po latach szczegółowo przebadane przez fińską misję archeologiczną (Pärsinen *et al.* 2003).

Badania wykazały obecność reliktyw muru obronnego oraz kompleksu mieszkalnego i systemu kanałów, wskazujących długotrwały pobyt Inków – być może w celu wprowadzenia

⁸ Przedstawiciele szkoły „amerykańskiej” stosują bardziej szczegółowy podział ekologiczno-archeologiczny *Llanos de Mojos*, bazując na różnicach formalnych konstrukcji ziemnych i wydzielając obszary: północny (rozległe podwyższone pola), południowy (spore kopce grobowe - *lomas*), wschodni (kanały) i zachodni (złożone budownictwo: kanały, groble, kopce i podwyższone pola) (Walker 2008: 929-930).

administracji tych obszarów (Pärsinen *et al.* 2003: 64). Wewnątrz systemu umocnień założono 37 wykopów sondażowych – w każdym z nich znaleziono fragmenty naczyń ceramicznych zarówno inkaskich jak i miejscowych amazońskich, w ilości wykluczającej krótkotrwałe zamieszkanie stanowiska. W domniemanym grobie natrafiono na kompletne inkaskie *keru*, dwa naczynia z widocznymi wpływami inkaskimi w stylistyce oraz miejscowego wyrobu talerz ceramiczny z ornamentem rytym (Pärsinen *et al.* 2003: 67). Jednakowoż większość fragmentów ceramiki ze stanowiska ma pochodzenie miejscowe, amazońskie. Na uwagę zasługują naczynia z charakterystycznym rytym ornamentem w „stylu węzowym” (*Serpent Style, estilo de serpiente*). Na stanowisku znaleziono także kilka przęślików ceramicznych oraz niewielką ilość materiału litycznego. Wyniki badań próbek radiowęglowych wskazują, że stanowisko Las Piedras należy datować na XV w n.e. i wiązać z ekspedycją Topa Inka Yupanqui’ego i ekspansją Inków w tym rejonie (Pärsinen *et al.* 2003: 71).

W strefie ujścia Ríó Beni do Madre de Dios, nad jeziorem Tumichucua (starorzecze) zlokalizowano także prehistoryczne konstrukcje ziemne (Arnold i Prettol 1988). Zajmują obszar 1,5 x 1 km, i położone są na terenach lasów porastających stare podłoże aluwialne, około 5 m powyżej poziomu jeziora, tworząc serie rowów i kopców w kształcie pierścienia oraz odchodzących od niego linii łączących się ze starorzeczem i współczesnym meandrem Ríó Beni. W wykopie sondażowym, przecinającym rów w kształcie pierścienia znaleziono fragmenty niedekorowanego naczynia podobnego do naczyń używanych przez współczesnych Indian Chacobo (grupa jez. Pano) do pieczenia chleba z manioku (Arnold i Prettol 1988: 458) oraz utwardzone kule gliniane, które mogły służyć jako broń (Arnold i Prettol 1988: 461-62). Ponieważ trzy rowy łączą jezioro z równiną zalewową Ríó Beni, mogły służyć jako kanały przecinające meandry Ríó Beni. Stanowisko Tumichucua, oraz kilka innych stanowisk w regionie (Estancia Girasol, Las Palmeras, El Círculo, Chacra Telería, Candelaria) zostało w latach 2001-2003 i 2005 badane przez ekspedycję fińską (Saunaluoma 2010). Podobne konstrukcje, określane umownie jako geoglify odkryto także w niedodległym brazylijskim stanie Acre, w regionie Rio Branco (Pärsinen *et al.* 2003a; Alceu 2003).

III. Historia badań archeologicznych na stanowisku Uaua-uno

Stanowisko określane jest przez okolicznych Indian jako stary cmentarz i nazywane *Uaua-uno* (informatorzy Ese Ejja) lub *Los Cántaros* (informatorzy Takana). Znaczenie nazwy *Uaua-uno* nie jest jasne, przez część informatorów tłumaczone jest jako „czarna woda”⁹. Funkcjonuje także określenie *Babatrau* lub *Bacuatran* (Kaegi 2003), które w rzeczywistości dotyczy innego stanowiska, położonego około 40 km na południe od *Uaua-uno*, badanego w 1962 r. przez Gregorio Cordero (1984).

Uaua-uno zostało odkryte w 1998 r. przez inż. Enrique Kaegi Vásqueza, który podczas wyprawy przyrodniczej natknął się tam na obiekty archeologiczne i poinformował o znalezisku Narodową Dyрекcję Archeologii (DINAR) w La Paz. Stanowisko zostało sklasyfikowane jako obiekt trzeciej klasy pod względem wartości archeologicznej, zawierający ślady działalności ludzkiej sprzed okresu kolonialnego. Część zabytków, w tym nietypowe naczynia antropomorficzne, fragmenty ceramiki malowanej oraz narzędzia kamienne zgromadzono w kolekcji w mieście Reyes.

⁹ Nazwa „czarna woda” może nawiązywać do rzeki *Río Negro* (hiszp. „czarna rzeka”), dawnego koryta Ríó Beni. Może także wskazywać na charakter wód rzecznych, które w tropikalnych obszarach Amazonii są dzielone na te z „białymi wodami” (np. Ucayali, Madre de Dios, Beni), niosącymi spore ilości osadów oraz z „czarnymi wodami” (np. Río Negro wpadające do Amazonki) z mniejszą ich zawartością, a także z „czystymi wodami” (np. Xingú i Tapajós) (por. Pärsinen 2003: 16).

W 2004 r. przeprowadzono pierwsze naukowe badania na stanowisku w ramach ekspedycji zorganizowanej przez Stowarzyszenie „Czysty Świat” we współpracy z Instytutem Archeologii UMK, Narodową Dyрекcją Archeologii (DINAR) oraz Fundacją Eco-Amazonico. Celem prac było określenie charakteru stanowiska, jego zasięgu oraz przynależności kulturowej a także perspektyw do dalszych prac badawczych (Karwowski 2005, 2006).

Sezon 2004

W pierwszym sezonie wykopaliskowym ślady osadnictwa i działalności sepulkralnej zaobserwowano niemal na całej długości urwiska rzeki Beni. Zlokalizowano kilkanaście grobów, w większości urnowych (*urnas funerarias*¹⁰) oraz jeden szkieletowy; osiem z nich przebadano wykopaliskowo. Ustalono, iż naczynia grobowe były zwykle przykrywane dużą misą oraz fragmentami innych naczyń ceramicznych. Założono również wykop sondażowy, którego celem było określenie stratygrafii stanowiska oraz stwierdzenie ciągłości warstwy kulturowej bądź jej braku w obszarze poza urwiskiem rzeczonym. Stwierdzono tam następujące nawarstwienia: humus, szare ily ze szczątkami drzew i korzeni oraz ciemnoszarą warstwę kulturową zawierającą liczne fragmenty naczyń ceramicznych. Jej charakter przypomina czarnoziemy amazońskie (*terra preta, tierra negra*), występujące na stanowiskach archeologicznych o długim okresie zasiedlenia. W północnej części wykopu sondażowego natrafiono na pień drzewa (mahoniowca- Szwagrzak 2004, informacja ustna).

Wśród grobów badanych w sezonie 2004 na szczególną uwagę zasługują relatywnie bogate groby 6 i 7. Grób 6 zawierał szkieletowy pochówek mężczyzny w formie niespotykanej w tej części Boliwii. Na podstawie układu szczątków kostnych można przypuszczać, iż zmarłego ułożono w pozycji siedzącej, ze skrzyżowanymi nogami owinięto w tkaniny i związano tworząc rodzaj mumii (*bulto de muerto*), a następnie złożono w grobie w pozycji leżącej. Wyposażenie grobu składało się z trzech mis glinianych oraz ceramicznego dwustożkowego bębna. Ze względu na to, iż czaszka zmarłego nosi ślady sztucznej deformacji w części czołowej, przypuszczać można, iż należał on do elity plemiennej i być może pełnił funkcję szamana. Grób 6 na podstawie próbki radiowęglowej (GdA-849) datowany jest na 1551+/-30 BP¹¹, a po kalibracji na okres 430-550 n.e (68,2%), a z większym prawdopodobieństwem (95,4%) na okres 420-580 n.e. (Karwowski 2008).

Grób 7 należy do kategorii dużych grobów urnowych z pokrywką. Powyżej naczynia grobowego natrafiono na warstwę potłuczonych naczyń ceramicznych oraz depozyt złożony z kamieni oraz dwóch ozdób srebrnych. W naczyniu grobowym poza ludzkimi szczątkami kostnymi (prawdopodobnie kobiety) znaleziono mniejsze naczynia ceramiczne, w tym dwie misy z ornamentem malowanym i malowaną amfore, trzy przezłiki gliniane, narzędzia kamienne oraz około 300 miniaturowych paciorków ceramicznych. Malowane misy ozdobione były ornamentem w tzw. stylu węzowym, przy czym identyczne motywy występowały na ceramice amazońskiej znalezionej na stanowisku Las Piedras i datowanej na okres inkaski (Pärsinen *et al.* 2003).

W wyniku prac wykopaliskowych w sezonie 2004 stwierdzono, iż stanowisko Uuauno należało do największych w zachodniej strefie *Llanos de Mojos*; ze względu na lokalizację przyporządkowano je do przedhiszpańskich kultur Mojos.

¹⁰ Termin „grób urnowy” jest nazwą umowną stosowaną w archeologii Nowego Świata na określenie zwyczajów pogrzebowych, według których kości zmarłych składano w naczyniach ceramicznych (*urnas*). W odróżnieniu od nich, w prehistorycznej Europie Środkowej w „grobach urnowych” składano spalone szczątki zmarłych.

¹¹ Po odjęciu okresu 24 lat dla próbek radiowęglowych z półkuli południowej. Oryginalny wynik laboratoryjny to 1575+/-30 BP.

Sezon 2005

W kolejnym sezonie wykopaliskowym kontynuowano dokumentowanie grobów nowo odsłoniętych przez działalność erozyjną Río Beni, a także zweryfikowano i uzupełniono wcześniejsze spostrzeżenia dotyczące stratygrafii stanowiska (Karwowski 2007). Zadokumentowano oraz częściowo eksplorowano siedem kolejnych grobów urnowych, jednak prace zostały przerwane wskutek zniszczenia materiału zabytkowego przez rzekę. Lista grobów została później poszerzona o kolejne trzy w trakcie uzupełniających prac M. Obałka (Obałek 2009). Mimo tych ograniczeń badania w sezonie 2005 pozwoliły na pewne uogólnienia dotyczące sposobu deponowania dużych grobów urnowych: były one wkopywane w podłoże (do 50 cm włąb), przy czym jamy grobowe rozszerzały się nieco w górnej części wkopu a miejsce po wybranej ziemi wypełniano fragmentami naczyń ceramicznych obstawiając i stabilizując naczynie grobowe. Niektóre spośród grobów urnowych posiadały warstwę potłuczonych naczyń nad naczyniem grobowym – prawdopodobnie w ten sposób zamykano grób wypełniając urobkiem przestrzeń między warstwa potłuczonej ceramiki a obstawionym naczyniem grobowym tworząc rodzaj kopczyka.

Zakończono rozpoczętą w poprzednim sezonie eksplorację wykopu sondażowego. Jej wyniki generalnie potwierdziły spostrzeżenia i rekonstrukcje ogólnej stratygrafii stanowiska dokonane na podstawie danych uzyskanych w sezonie 2004, wykazały jednak konieczność pewnych korekt dotyczących głównie głębokości zalegania jednostek stratygraficznych w obszarze głównego skupiska grobów.

Wydzielono pięć warstw w większości o pylistej bardziej lub mniej zwartej konsystencji granulometrycznej oraz sformułowano wstępne hipotezy dotyczące ich genezy: I – jasnoszary pył (humus i pylista warstwa próchnicza(?)); II – szare ił/mułki z poziomymi brązowymi (do różowawych) przebarwieniami oraz szczątkami roślinnymi (naniesiona przez rzekę wskutek powodzi na dużą skalę); III – ciemnoszara warstwa ze znaczną ilością fragmentów naczyń ceramicznych, fragmentami spalonej gliny oraz licznymi fragmentami węgla drzewnych (warstwa kulturowa z dużą ilością fragmentów ceramiki, przepalanej gliny i węgla drzewnych; czarnoziem amazoński powstały wskutek rozkładu materiału organicznego); IV – szary ił pylisty, w części stropowej niewielka ilość ceramiki i węgla drzewnych (powstała wskutek oddziaływania roślinności na warstwę V oraz zmian antropogenicznych); V – szarojasnobrązowa zwarta glina, w części stropowej ślady korzeni szarej barwy (czwartorzędowa skała macierzysta, warstwa aluwialna naniesiona z północnych stoków Andów).

IV. Badania w sezonie 2006

Zakres prac, metodyka

Prace na stanowisku w sezonie 2006 miały charakter ratowniczy. Ich celem było możliwie pełne zadokumentowanie oraz eksploracja części nowo odsłoniętych grobów w urwisku rzeczonym oraz uzyskanie nowych danych pozwalających weryfikację i uzupełnienie spostrzeżeń dotyczących stratygrafii, typologii grobów oraz materiału ceramicznego. Ze względu na ograniczenia czasowe, finansowe oraz obiektywne trudności wynikające z ograniczonej dostępności i ekstremalnych warunków terenowych założenia te zrealizowano częściowo.

Podobnie jak w poprzednich sezonach badawczych, ślady osadnictwa (materiał ceramiczny) i działalności sepulkralnej, o różnym zagęszczeniu i nasyceniu zaobserwowano na całej długości urwiska rzeczno, tj. na długości około 300 m. Prace objęły groby znajdujące się w głównym skupisku, badanym w sezonach 2004 i 2005 oraz w mniejszych skupiskach – północnym (około 80 m na północ) i południowym (około 40 m na południe). Podział na skupiska grobów jest w dużej mierze umowny, wynika ze stanu badań i nie musi odzwierciedlać rzeczywistego rozprzestrzenienia grobów w okresie przedhiszpańskim na stanowisku.

Ze względu na aktualne ukształtowanie terenu (stromy urwisko) dokumentowane groby pozbawione były części kontekstu archeologicznego (powyżej grobów), w większości przypadków słabo czytelna była również stratygrafia. W eksploracji grobów zastosowano metodykę wypróbowaną w poprzednich sezonach badawczych. Wykopy eksploracyjne miały na celu odkrycie zdeponowanych przedmiotów zabytkowych oraz częściowe odświeżenie profilu wschodniego, gdzie możliwe było uchwycenie części stratygrafii. Z tych względów groby przecinane były głównie w pionie, ale stosowano jednocześnie cięcia poziome, aby uchwycić układ przestrzenny grobu i zlokalizować ewentualne dary grobowe. Eksploracja grobów była wyjątkowo trudna także ze względu na twarde gliniaste podłoże.

Cmentarzysko

Wszystkie groby badane w sezonie 2006 znajdowały się w urwisku utworzonym przez erozyjną działalność Rio Beni, ich ślady widoczne były na powierzchni urwiska. Skatalogowano ogółem 21 grobów, zarówno urnowych jak i szkieletowych, kontynuując numerację przyjętą w poprzednich sezonach badawczych (por. tabela 1).

Nr grobu	Współrzędne geograficzne*	Wysokość n.p.m. [m]*	Ar	Typ grobu	Zakres eksploracji
21	67°28' 37,68" S 13°52' 35,78" W	175,806	51/11A	Urnowy	Całkowita
22	67°28' 37,82" S 13°52' 36,13" W	174,844	50/10B	Szkieletowy	Całkowita
23	67°28' 37,74" S 13°52' 36,19" W	174,123	50/11D	Szkieletowy	Nie eksplorowano
24	67°28' 37,56" S 13°52' 37,12" W	167,634	47/11B,C	Szkieletowy	Częściowa
25	67°28' 37,51" S 13°52' 37,15" W	167,634			
26	67°28' 37,50" S 13°52' 37,25" W	169,317	47/11C	Urnowy	Nie eksplorowano
27	67°28' 36,54" S 13°52' 30,91" W	170,759	66/14B	Urnowy	Nie eksplorowano
28	67°28' 36,71" S 13°52' 32,27" W	171,479	62/14A	Szkieletowy	Nie eksplorowano
29	67°28' 36,79" S 13°52' 32,38" W	-	62/14D	Szkieletowy	Nie eksplorowano
30	67°28' 36,98" S 13°52' 32,37" W	172,922	62/13C	Urnowy	Nie eksplorowano
31	67°28' 37,05" S 13°52' 32,55" W	175,806	61/13A	Urnowy	Całkowita**
32	67°28' 37,00" S 13°52' 32,67" W	177,968	61/13D	Urnowy	Całkowita**
33	67°28' 37,05" S 13°52' 32,76" W	176,046	61/13D	Urnowy	Całkowita**
34	67°28' 37,03" S 13°52' 32,83" W	-	60/13A	Urnowy	Nie

35	67°28' 37,29" S 13°52' 33,64" W	171,720	58/12C	Urnowy	Nie
36	67°28' 37,17" S 13°52' 34,64" W	174,123	55/12C	Urnowy	Nie
37	67°28' 37,24" S 13°52' 34,73" W	-	54/12A	Urnowy	Nie
38	67°28' 37,15" S 13°52' 33,40" W	171,720	59/13D	Szkieletowy	Nie
39	67°28' 37,49" S 13°52' 35,28" W	173,883	53/11C	Urnowy	Nie
40	67°28' 37,34" S 13°52' 37,69" W	170,759	45/12A	Urnowy	Nie
41	67°28' 37,45" S 13°52' 35,20" W	176,286	53/12D	Urnowy	Całkowita**

* Pomiarzy wykonane przy pomocy urządzenia GPS (M. Obalek), orientacyjne z uwagi na dopuszczalny błąd pomiarów.

** Groby eksplorowane w całości, jednak dość pośpiesznie z uwagi na ograniczenia czasowe prac wykopaliskowych.

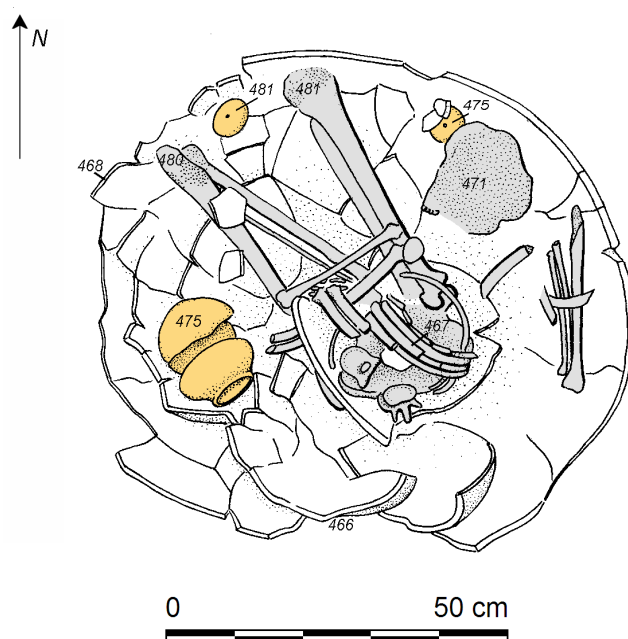
Tabela 1. Wykaz grobów zlokalizowanych podczas prac badawczych w sezonie 2006. Oprac. A. Karwowski.

Szczegółowej dokumentacji i eksploracji poddano 7 z nich, pozostałych nie eksplorowano. Podyktowane to było ograniczeniami czasowymi i logistycznymi ekspedycji oraz ratowniczym charakterem prac, których celem było zadokumentowanie możliwie pełnego obrazu stanu odsłoniętych obiektów zabytkowych na stanowisku, narażonych na zniszczenie przez rzekę oraz przez przejezdnych poszukiwaczy skarbów. Groby nieeksplorowane zadokumentowano fotograficznie oraz namierzono ich koordynaty geograficzne z użyciem urządzenia GPS; określono także typ grobu oraz zebrano podstawowe informacje na temat jego formy (o ile było to możliwe). Groby badane wykopaliskowo były dokumentowane bardziej szczegółowo: fotografowano kolejne etapy eksploracji oraz dokonywano pomiarów niwelacyjnych elementów charakterystycznych grobów (możliwe tylko w obrębie głównego skupiska grobów). Do eksploracji wybrano groby względnie łatwo dostępne o potencjalnie dużej wartości naukowej, przy czym ze względu na ograniczenia czasowe badań nie wszystkie eksplorowane groby zostały w pełni zbadane (np. grób 24/25).

Grób 21, typu urnowego

Położenie

Grób położony w obrębie arów 51/11A, zachowany częściowo, eksplorowany do poziomu skały macierzystej. Naczynie grobowe, zachowane szacunkowo w około 50% znajdowało się na poziomie od około 4,6 m (górne fragmenty zachowanych części naczynia grobowego) do około 4,9 m (dno) poniżej aktualnej powierzchni terenu. Wskutek erozji rzecznej układ stratygraficzny grobu został znacznie naruszony a naczynie grobowe otwarte i pokryte pylistym osadem naniesionym zapewne przez rzekę w trakcie wysokich stanów wody. Z tych względów prace eksploracyjne skierowano głównie na zadokumentowanie zawartości naczynia grobowego.

Ryc. 3. Uaua-uno, cmentarzysko. Rzut poziomy grobu nr 21. Rys. A Karwowski.

Forma grobu

Naczynie grobowe znajdowało się w nieckowatej jamie o średnicy nieco większej (o około 10-20 cm) od średnicy naczynia grobowego. Na ślady tej jamy natrafiono w ostatnich stadiach eksploracji. Jej wypełniko miało charakterystykę identyczną z wypełnikiem naczynia grobowego i składało się z szarej gliny zmieszanej z żółtoróżowym podłożem (warstwa IV przemieszana z warstwą V). W części zachodniej jama nieco się wydłużała – zapewne miało to związek z techniką jej wykonania. Prawdopodobnie wykopano ją w twardej podłożu przy pomocy motyki i w tym kierunku usuwano urobek.

Naczynie grobowe zawierające ludzkie szczątki kostne miało formę zbliżoną do kulistej (średnica około 80 cm), było w znacznym stopniu połamane (ryc. 3). Niewykluczone, iż pierwotnie przykryte było innym naczyniem w charakterze pokrywy oraz obstawione fragmentami innych naczyń a całość przykryta potłuczonymi naczyniami, na co może wskazywać forma innych grobów urnowych podobnego typu, zadokumentowanych w poprzednich sezonach badawczych.

Rodzaj pochówku

W naczyniu grobowym znajdowały się ludzkie szczątki kostne, prawdopodobnie należące do dorosłej kobiety. Wskazywać może na to wyposażenie grobu, wśród którego znaleziono przęśliki. Zmarłą pochowano w pozycji siedzącej z podkurczonymi nogami, twarzą w kierunku północno-zachodnim, przy czym kości górnej części ciała przesunęły się w kierunku północno-wschodnim. Kości spoczywały na sporych fragmentach połamanych naczyń, których największą ilość zlokalizowano w części południowej i południowo-zachodniej grobu (17 fragm., inw. 11/06). Anatomiczny układ kości zdaje się wykluczać możliwość pochówku wtórnego, ewentualnie wtórnego pochówku dokonano bardzo starannie, z zachowaniem naturalnego położenia kości. Nie stwierdzono przy tym śladów działania wysokiej temperatury na kości.

Wyposażenie

W naczyniu grobowym natrafiono na kilka przedmiotów zachowanych w całości i należących zapewne do zmarłej: dwa przęśliki gliniane, jeden w okolicy czaszki (inw. 1/06), drugi między kolanami (inw. 2/06), oraz trzy miseczki gliniane, ułożone „jedna w drugą” (inw. 4, 5, 6/06). W przypadku innych połamanych naczyń glinianych nie ma pewności czy stanowiły wyposażenie grobowe czy też pełniły funkcję „wymoszczenia” dla ciała zmarłej, z uwagi na to, że zostały celowo połamane przed zamknięciem grobu. Wymienić należy tutaj umieszczone w południowej części grobu, ułożone bokiem fragmenty malowanej misy (17, inw. 3/06); fragmenty misy z okopconą powierzchnią wewnętrzną, ułożonej bokiem w pobliżu kości nóg (19, inw. 7/06), oraz przylegające do naczynia grobowego w części południowo-zachodniej, położone pod kośćmi zmarłej fragmenty talerza glinianego (16, inw. 9/06).

Chronologia

Naczynie grobowe znajdowało się w jamie wykopanej w skale macierzystej (warstwa V), poniżej warstwy IV. Z uwagi na dość znaczną głębokość zdeponowania naczynia grobowego, można przypuszczać, iż grób 21 był równoczesny z pobliskim grobem 12 badanym w sezonie 2005 i wiązać go można chronologicznie z okresem sedymentacji warstwy IV. Chronologię absolutną grobu wskazuje wiek próbki radiowęglowej POZ26843 (inw. pr. 1/06) datowanej na 1241 \pm 30 BP¹². Po kalibracji wiek próbki datowany jest z prawdopodobieństwem 68,2% na przedział 680-810 n. e., a większym prawdopodobieństwem (95,4%) na przedział czasowy 680-880 n.e.

Grób 22, typu szkieletowego

Położenie

Grób położony w obrębie arów 50/10B, zachowany w około 75%, eksplorowany do poziomu skały macierzystej. Znajdował się około 4,9 m poniżej aktualnej powierzchni terenu. Wskutek erozji rzecznej zniszczona została zachodnia skrajna część grobu.

Forma grobu

W obrębie eksplorowanego obszaru nie uchwycono zarysu jamy grobowej¹³. Prawdopodobnie było to spowodowane strukturą gliniastego podłoża, w którym granice warstw są słabo czytelne. Nie natrafiono także na nic, co mogłoby wskazywać na lokalizację jamy grobowej. Pochówek ułożony był poziomo (ryc. 4).

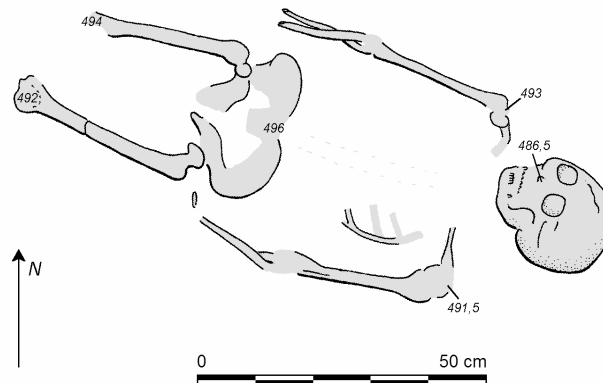
Rodzaj pochówku

Związane z grobem szkielet ułożony był na plecach osi wschód-zachód z odchyleniem osi około 20° w kierunku południowym. Czaszka skierowana była na wschód, częścią twarzową do góry, kości nóg były wyprostowane, kości rąk ułożone wzdłuż ciała. Szczątki kostne były słabo zachowane; części kości, szczególnie drobnych (śródręcza, i żeber) oraz kręgów kostnych nie uchwycono. Brakowało kości nóg od kolan w dół, co było

¹² Po odjęciu okresu 24 lat dla próbek radiowęglowych z półkuli południowej. Oryginalny wynik laboratoryjny to 1265 \pm 30 BP. Analizę alboratoryjną wykonano dzięki staraniom J. Kołpowskiej.

¹³ Jama grobowa nie wyróżniała się ani kolorystycznie ani charakterystyką mechaniczną gleby.

spowodowane zniszczeniem zachodniej części grobu wskutek erozji rzecznej. Szkielet należał prawdopodobnie do dorosłego mężczyzny.

Ryc. 4. Uaua-uno, cmentarzysko. Rzut poziomy grobu nr 22. Rys. A Karwowski.

Wyposażenie

Powyżej pochówku, około 20 cm ponad pasem miednicy natrafiono na dość niestarannie wykonaną niewielką miseczkę glinianą ułożoną dnem do dołu (inv. 12/06). Jest ona jedynym przedmiotem, który można określić jako wyposażenie grobowe, co czyni grób 21 względnie ubogim.

Chronologia

Grób znajdował się na poziomie warstwy V (skały macierzystej), jednak nieczytelność jamy grobowej utrudnia jakiekolwiek powiązanie ze stratygrafią stanowiska. Na podstawie stratygrafii wykopu 1 zaobserwowanej w sezonie 2005 (Karwowski 2007) można przypuszczać, iż grób znajdował się około 0,9 m od spągu warstwy IV i z tą warstwą wiązać można powstanie opisywanego grobu. Jedynym porównywalnym grobem do opisywanego jest grób 6, datowany radiowęglowo na V-VI w n.e., znacznie jednak różniący się wyposażeniem i ułożeniem ciała zmarłego.

Grób 23, typu szkieletowego

Grób położony w obrębie arów 50/11D. W odsłoniętej części widoczne kości udowe. Szkielet ułożony na osi wschód zachód. Grób nie eksplorowany.

Grób 24/25, typu szkieletowego

Położenie

Grób położony w obrębie arów 47/11B,C, eksplorowany częściowo do stanu umożliwiającego jego zadokumentowanie¹⁴. Obiekty zabytkowe związane z grobem oraz pochówek znajdowały się na poziomie od 3,7 do 4,2 m poniżej aktualnej powierzchni terenu,

¹⁴ Podyktowane to było ograniczeniami czasowymi badań w sezonie 2006.

przy czym górna oraz zachodnia część grobu została zniszczona wskutek osunięcia się brzegu do rzeki Beni.

Ryc. 5. Uaua-uno, cmentarzysko. Rzut poziomy grobu nr 24/25. Rys. A Karwowski.

Forma grobu

Grób miał nietypową formę w porównaniu z innymi grobami na cmentarzysku w Uaua-uno. W części północnej, na warstwie połamanych naczyń ceramicznych znajdował się pochówek szkieletowy (ryc.5). Niewykluczone, iż pierwotnie fragmenty innych naczyń ceramicznych ułożone były także na szkielecie, jednak ze względu na brak tej części grobu weryfikacja tej hipotezy nie jest możliwa.

W części południowej natrafiono na naczynia interpretowane początkowo jako pozostałości odrębnego grobu urnowego¹⁵, jednak nie zawierały ludzkich szczątków kostnych. Tworzyły rodzaj kopca, składającego się z fragmentów naczyń misowatych i grankowatych. Jego funkcja nie jest jasna. Ponieważ nie znaleziono wśród nich całych naczyń należy go traktować jako rodzaj pomnika grobowego, będącego jednocześnie wskaźnikiem lokalizacji grobu. Ze względu na to, iż obszar ten eksplorowano jedynie w części nieznanym jest zasięg kopca ceramicznego w kierunku wschodnim. Możliwe także, że towarzyszył innemu nieodkrytemu pochówkowi, który mógł znajdować się nieco dalej, w kierunku południowym bądź wschodnim.

W obrębie eksplorowanego obszaru nie uchwycono zarysu jamy grobowej. Pochówek szkieletowy znajdował się w warstwie szarozółtej pylistej gliny (strop warstwy IV?),

¹⁵ Nadano mu numer 25.

natomiast wypełniska naczyń w części południowej składały się z żółtoróżowej gliny zmieszanej z ciemną warstwą kulturową (warstwa III).

Rodzaj pochówku

Ludzkie szczątki kostne ułożone były w pozycji embrionalnej, na prawym boku, głową na południe. Szczątki kostne były słabo zachowane; zniszczona była znaczna część czaszki, części kości, szczególnie drobnych (śródręcza, śródstopia i żeber) oraz kości kręgosłupa nie uchwycono. Szkielet należał do osoby młodej. Ze względu na obecność glinianego przęślika (inw. 13/06) w niewielkiej odległości na wschód od szkieletu (około 15 cm ponad poziomem czaszki), można przypuszczać, że pochowana tam została młoda kobieta(?)¹⁶.

Wyposażenie

Większość materiału zabytkowego znajdującego się w bezpośrednim pobliżu szkieletu została intencjonalnie połamana – na warstwie połamanych naczyń spoczywały szczątki zmarłej. W pobliżu północnej krawędzi kopca ceramicznego, niedaleko kończyn szkieletu natrafiono na przęślik gliniany (inw. 13/06). W pobliżu czaszki znaleziono fragmenty misy z ornamentem malowanym (14 fragm, inw. 14/06).

Chronologia

Pochówek znajdował się na poziomie warstwy IV, podczas gdy górne fragmenty kopca ceramicznego sięgały warstwy III. Ponieważ nawarstwienia nad pochówkiem nie zachowały się (czytelne były w profilu wschodnim, który nie obejmował grobu) ustalenie relacji stratygraficznej grobu jest niezwykle utrudnione. Można przypuszczać, że grób powstał jeszcze w okresie sedymentacji warstwy IV, bądź w początku kolejnej fazy użytkowania cmentarza wiązanej z warstwą III.

Chronologię absolutną grobu wskazuje wiek próbki radiowęglowej POZ26844 (inw. pr. 2/06; węgiel drzewny znaleziony w „kopcu ceramicznym”) datowanej na 596+/-30 BP¹⁷. Po kalibracji wiek próbki datowany jest z prawdopodobieństwem 68,2% na przedział 1310-1360 n. e., a większym prawdopodobieństwem (95,4%) na przedział czasowy 1290-1410 n.e.

Grób 26, typu urnowego

Grób położony w obrębie arów 47/11C. Wyrabowany współcześnie duży grób urnowy. Nie eksplorowany.

Grób 27, typu urnowego

Grób położony w obrębie arów 66/14B. Zachowany w około 30%, zniszczony przez erozję rzeczną; widoczny poniżej warstwy III położonej znacznie niżej niż w głównym skupisku grobów. Nie eksplorowany.

¹⁶ Taka interpretacja jest zasadna jedynie przy założeniu, że kopiec ceramiczny związany był z opisywanym pochówkiem a nie z innym grobem.

¹⁷ Po odjęciu okresu 24 lat dla datowań próbek z półkuli południowej. Oryginalny wynik laboratoryjny to 620+/-30 BP. Analizę alboratoryjną wykonano dzięki staraniom J. Kołpowskiej.

Grób 28, typu szkieletowego

Grób położony w obrębie arów 62/14A. Widoczne w profilu urwiska kości udowe, na poziomie pobliskich grobów urnowych; szkielet ułożony na osi wschód-zachód, prawdopodobnie głową na wschód. Nie eksplorowany.

Grób 29, typu szkieletowego

Grób położony w obrębie arów 62/14D. W odsoniętej części widoczne kości udowe; szkielet ułożony na osi wschód-zachód, głową na wschód. Nie eksplorowany.

Grób 30, typu urnowego

Grób położony w obrębie arów 62/13C. Naczynie grobowe o średnicy około 70 cm zachowane w około 50%, przemieszczone w dół wskutek erozji rzecznej. Grób nie eksplorowany.

Grób 31, typu urnowego

Położenie

Grób położony w obrębie arów 61/13A, około 3,2 m (góra naczynia grobowego) poniżej aktualnej powierzchni terenu (pomiar GPS), w pobliżu grobu 32. Zachowany prawdopodobnie w całości, eksplorowany w całości.

Forma grobu

Naczynie grobowe znajdowało się w nieckowatej jamie o średnicy nieco większej od średnicy naczynia grobowego. Naczynie grobowe (inw. 25/06), zachowane w całości, miało formę zbliżoną do kulistej, o średnicy około 50 cm. Podobnie jak inne groby urnowe przykryte było pokrywą (inw. 26/06). Tuż nad grobem zalegała niewielka warstwa potłuczonych naczyń – „kopiec ceramiczny”. Zarówno naczynie grobowe jak i warstwa potłuczonych naczyń nie miały śladów zniszczenia wskutek erozji rzecznej.

Rodzaj pochówku

Wewnątrz naczynia grobowego znaleziono ludzkie szczątki kostne. Nie stwierdzono śladów działania wysokiej temperatury na kości.

Wyposażenie

Grób nie zawierał wyposażenia grobowego. W warstwie potłuczonych naczyń znaleziono gliniany przedmiot przypominający nasiono palmy *motacú* (inw. 27/06).

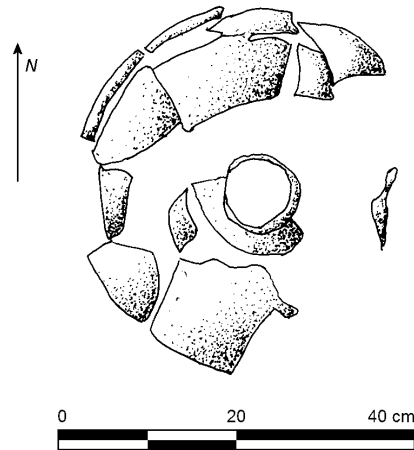
Chronologia

Określenie chronologii względnej grobu jest utrudnione gdyż jego relacje stratygraficzne nie zostały dostatecznie rozpoznane. Z dużym prawdopodobieństwem stwierdzić można, że grób ten był starszy od pobliskiego grobu 32, można więc orientacyjnie datować go na okres wpływu Inków bądź wcześniejszy. Określenie relacji chronologicznych

z innymi badanymi grobami jest wysoce utrudnione z uwagi na brak szczegółowych pomiarów niwelacyjnych, i dostępność jedynie bardzo przybliżonych pomiarów urządzeniem GPS.

Grób 32, typu urnowego

Grób położony w obrębie arów 61/13D, około 1 m (góra naczynia grobowego) poniżej aktualnej powierzchni terenu (pomiar GPS), w pobliżu grobu 31. Zachowany w całości, eksplorowany w całości.

Ryc. 6. Uuaa-uno, cmentarzysko. Rzut poziomy grobu nr 32. Rys. J. Kołpowska.

Forma grobu

Naczynie grobowe (inw. 18/06), zachowane w całości, miało formę zbliżoną do kulistej, o średnicy około 40 cm; przykryte było fragmentem innego naczynia z wyodrębnioną stopką, odwróconego do góry dnem (inw. 19, 20/06; ryc. 6). Tuż nad grobem zalegała względnie znaczna warstwa potłuczonych naczyń – „kopiec ceramiczny”. Zarówno naczynie grobowe jak i warstwa potłuczonych naczyń nie miały śladów zniszczenia wskutek erozji rzecznej.

Rodzaj pochówku

Wewnątrz naczynia grobowego znaleziono ludzkie szczątki kostne należące do dziecka. Nie stwierdzono śladów działania wysokiej temperatury na kości, chociaż w wypełniku naczynia grobowego natrafiono na fragmenty spalonej gliny barwy czerwonej (inw. 21/06).

Wyposażenie

W pobliżu czaszki znaleziono miniaturowe paciorki ceramiczne (inw. 17/06), które zapewne tworzyły naszyjnik, który pierwotnie znajdował się na szyi zmarłego dziecka. Podobnego rodzaju paciorki stanowiły wyposażenie grobu 7, badanego w sezonie 2004; można przypuszczać, że rodzina dziecka pochowanego w grobie 32 miała wysoki status społeczny.

Chronologia

Określenie chronologii względnej grobu jest wysoce utrudnione z analogicznych powodów jak w przypadku grobu 31. Ze względu na inwentarz (miniaturowe paciorki ceramiczne) grób można porównywać z grobem 7 i datować orientacyjnie na okres wpływów Inków na obszarze Amazonii boliwijskiej.

Grób 33, typu urnowego

Grób położony w obrębie arów 61/13D, około 2,5 m (góra naczynia grobowego) poniżej aktualnej powierzchni terenu (pomiar GPS), w pobliżu grobów 31 i 32. Zachowany w całości, eksplorowany w całości.

Forma grobu

Naczynie grobowe (inw. 15/06), zachowane w całości, widoczne w profilu urwiska rzeczno. Miało formę głębokiej misy; przykryte było fragmentem innych naczyń o przekroju zbliżonym do kuli i mniejszą głęboką misą odwróconą do góry dnem. Nie stwierdzono warstwy fragmentów naczyń nad naczyniem grobowym. W części południowej grobu natrafiono na znaczną ilość węgla drzewnych.

Rodzaj pochówku

Wewnątrz naczynia grobowego znaleziono ludzkie szczątki kostne; nie zlokalizowano kości czaszki, w części północno wschodniej natrafiono na kości długie kończyn dolnych ułożone w sposób sugerujący pierwotne podkurczenie nóg zmarłego. Nie stwierdzono śladów działania wysokiej temperatury na kości.

Wyposażenie

W dolnej części naczynia grobowego, w spodziewanym miejscu kości czaszki znaleziono znaczna ilość muszli małży – fragmentów oraz całych muszli (inw. 16/06); niektóre z nich miały wywiercone otwory, stanowiąc prawdopodobnie elementy naszyjnika.

Chronologia

Określenie chronologii względnej grobu jest wysoce utrudnione z analogicznych powodów jak w przypadku grobu 31. Z dużym prawdopodobieństwem stwierdzić można, że grób ten był starszy od grobu 32, i można go orientacyjnie datować na okres wpływu Inków bądź wcześniejszy, z zachowaniem znacznej tolerancji czasowej.

Grób 34, typu urnowego

Grób położony w obrębie arów 60/13A. Widoczny w profilu urwiska rzeczno, zachowany w około 50%. Nie eksplorowany.

Grób 35, typu urnowego

Grób położony w obrębie arów 58/12C. Zachowany w około 50%, widoczny w profilu urwiska rzecznoego, przemieszczony wskutek erozji rzecznoej. Średnica naczynia grobowego około 70 cm. Nie eksplorowany.

Grób 36, typu urnowego

Grób położony w obrębie arów 55/12C. Zachowany w około 50%, widoczny w profilu urwiska rzecznoego. Średnica naczynia grobowego około 50 cm. Nie eksplorowany.

Grób 37, typu urnowego

Grób położony w obrębie arów 54/12A. Wyrobowany współcześnie duży grób urnowy. Nie eksplorowany.

Grób 38, typu szkieletowego

Grób położony w obrębie arów 59/13D. Widoczne w profilu urwiska kości udowe. Szkielet ułożony na osi północ-południe, głową na północ. Nie eksplorowany.

Grób 39, typu urnowego

Grób położony w obrębie arów 53/11C. Zachowany w około 50%, widoczny w profilu urwiska rzecznoego. Średnica naczynia grobowego około 60 cm. Nie eksplorowany.

Grób 40, typu urnowego

Grób położony w obrębie arów 45/12A. Zachowany w około 70%, średnica naczynia grobowego około 40 cm. Nie eksplorowany.

Grób 41, typu urnowego

Grób położony w obrębie arów 53/12D, około 2,7 m poniżej aktualnej powierzchni terenu (pomiar GPS). Zachowany w całości, eksplorowany w całości.

Forma grobu

Grób składał się z dwóch naczyń: talerzowatego (inw. 23/06) oraz spoczywającego na nim naczynia garnkowatego odwróconego do góry dnem (inw. 22/06), przy czym naczynie dolne obstawione było fragmentami innych, mniejszych naczyń. Do około połowy swojej wysokości naczynie garnkowane było w środku puste, tj. nie zawierało wypełniska.

Rodzaj pochówku

Wewnątrz naczynia grobowego znaleziono ludzkie szczątki kostne należące go dziecka; nie stwierdzono śladów działania wysokiej temperatury na kości.

Wyposażenie

Grób nie zawierał wyposażenia.

Chronologia

Grób znajdował się na poziomie warstwy III – warstwy kulturowej. Odwrócone dnem do góry garnkowe naczynie zalegało w tej warstwie na głębokość około 15 cm od stropu warstwy; naczynie garnkowe niemal w całości zalegało w warstwie iłów i mułków (II). Takie położenie grobu sugeruje późną jego chronologię – powstał najpewniej w końcowym okresie funkcjonowania cmentarza na stanowisku. Jednocześnie jego forma i relacje stratygraficzne wskazują, iż grób pierwotnie znajdował się w niewielkim zagłębieniu i większa jego część (odwrócone do góry dnem naczynie) wystawała ponad powierzchnię gruntu.

Forma grobu 41 jest nietypowa wśród grobów urnowych zlokalizowanych na stanowisku. Może świadczyć o względnie niedbałym lub pośpiesznym pogrzebie zmarłego dziecka.

Inne obiekty antropogeniczne

W sezonie badawczym 2006, obrębie „północnego” skupiska grobów natrafiono także na inne ślady działalności ludzkiej, których przeznaczenie nie jest pewne.

Obiekt 1, ślady ogniska?

Obiekt położony w obrębie arów 58/12B, w pobliżu szkieletowego grobu 38 (kości piszczelowych), około 30 cm poniżej. Były to ślady przepalonego podłoża (warstwy V) widoczne jako intensywne pomarańczowe przebarwienie na linii urwiska rzecznej, o długości około 50 cm. Obiekt nie został w całości zbadany, jednak jego położenie – na krawędzi urwiska pozwala przypuszczać, iż został w dużej mierze zniszczony wskutek erozji rzecznej.

Obiekt 1 można interpretować jako ślady działania wysokiej temperatury na podłożu, prawdopodobnie otwartego ognia. Mimo, iż obiekt znajdował się w pobliżu grobu szkieletowego, ze względu na duży stopień zniszczenia kontekstu stratygraficznego trudno go jednoznacznie wiązać z działalnością sepulkralną, czy też jakiegoś rodzaju uctą pogrzebową. Możliwe także, że stanowił pozostałość działalności gospodarczej na stanowisku (ślady osady?).

V. Wnioski i kwestie dyskusyjne

Aby sformułować ogólne wnioski dotyczące osadnictwa i działalności sepulkralnej dawnych mieszkańców Uaua-uno, poza danymi archeologicznymi warto wziąć pod uwagę szerszy kontekst przyrodniczy stanowiska oraz skonfrontować ustalenia poprzednich sezonów badawczych z aktualną wiedzą dotyczącą teraźniejszości i przeszłości sawann Beni.

W opracowaniach dotychczasowych sezonów badawczych na stanowisku Uaua-uno zagadnienia przyrodnicze były słabo akcentowane (por. Karwowski 2005, 2007). W ostatnich latach nastąpił znaczny postęp nauki w badaniach nad hydrografią, geologią i ekologią sawann Beni (np. Hannagarth 1993, Dumont 1996), pozwalający lepiej zrozumieć procesy aktualnie zachodzące przyrodzie i rzucające nowe światło na obraz Beni w przeszłości. Ponieważ dla części czytelników zagadnienia hydrografii, ekologii, geologii i klimatologii Beni mogą nie być dostatecznie znane, zagadnienia te zostaną omówione „od podstaw”. W ten sposób zostaną poruszone kwestie zmian klimatycznych i problematyka migracji koryta Río Beni oraz ich wpływu na stratyografię stanowisk archeologicznych górnego biegu Río

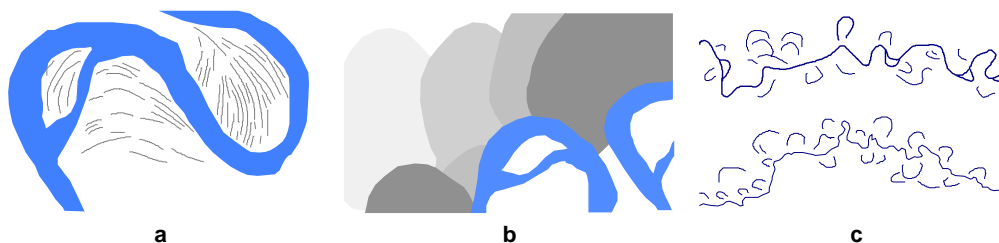
Beni. W konsekwencji zostaną także zaproponowane modele rekonstrukcji środowiska osadniczego stanowiska Uuaa-uno w okresie przedhiszpańskim.

Po trzech sezonach wykopaliskowych stan badań nad obrządkiem pogrzebowym w Uuaa-uno pozwala także na formułowanie wniosków ogólnych dotyczących typów, rozprzestrzenienia, wyposażenia i chronologii dotychczas zbadanych grobów. Stan badań pozwala także na formułowanie wniosków dotyczących sytuacji kulturowej i etnicznej na stanowisku Uuaa-uno w okresie przedhiszpańskim na podstawie danych porównawczych z innych obszarów górnej Amazonii.

Część wniosków ogólnych zawartych w niniejszym rozdziale to hipotezy wymagające dalszej dyskusji oraz weryfikacji w toku kolejnych studiów i badań archeologicznych oraz interdyscyplinarnych.

Uuaa-uno w kontekście zmian hydrograficznych i klimatycznych

Obraz hydrograficzny stanowiska Uuaa-uno i strefy wokół jest zdeterminowany obecnością Río Beni oraz jej dopływów. Río Beni należy do największych (poza Río Mamoré i Río Guaporé/Itenez) rzek północnej Boliwii, należących do zlewiska Amazonki. Jest rzeką meandrującą, często zmieniającą koryto. Wpływa na to znaczna ilość osadów, jakie niesie oraz stosunkowo płaski obszar, przez który przepływa. Znajomość hydrografii Río Beni a szczególnie określenie kierunków migracji i charakteru jej koryta ma istotne znaczenie dla planowania badań archeologicznych oraz rekonstrukcji środowiska i klimatu w przeszłości. W mniejszej skali pozwala na określenie obszarów zniszczonych przez rzekę (starorzecza), gdzie badania archeologiczne będą wysoce utrudnione bądź bezcelowe. W większej skali – umożliwi rekonstrukcję możliwych szlaków wodnych i potencjalnych miejsc osadnictwa w przeszłości, a także (do pewnego stopnia) korelację stanowisk archeologicznych ze stadiami migracji rzeki.

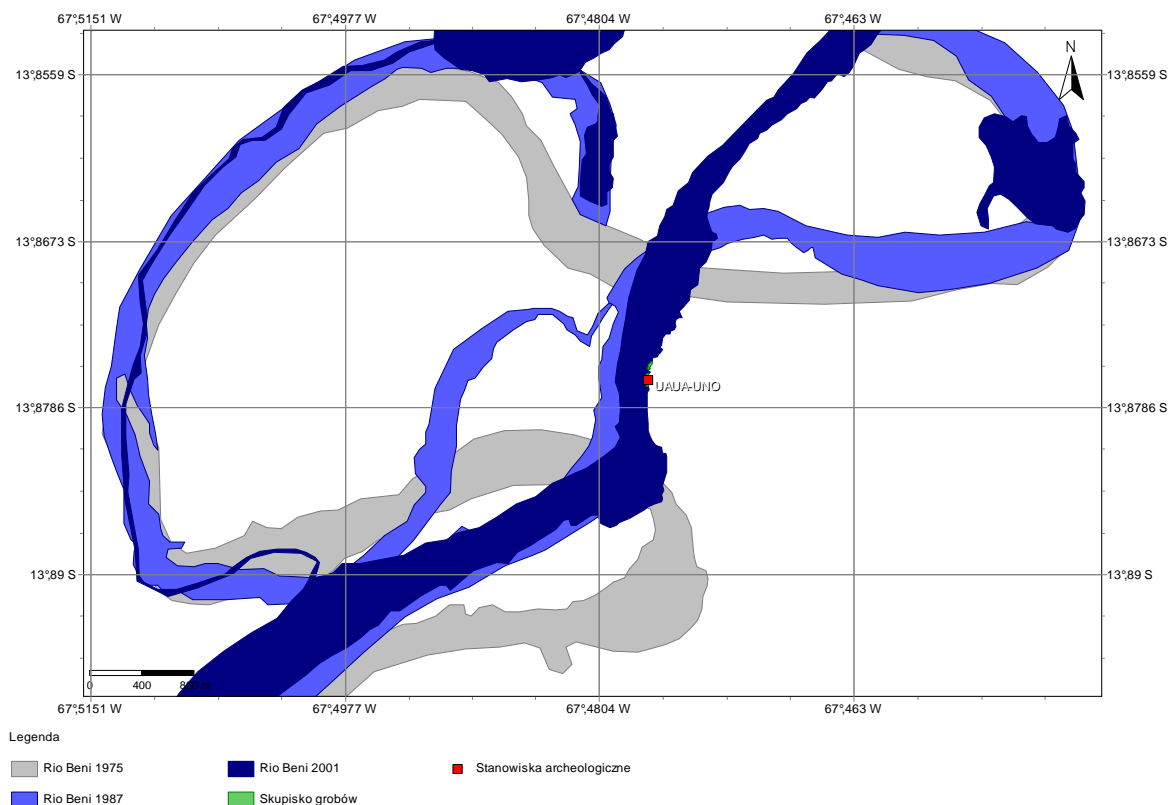
Ryc. 7. Klasyfikacja form fluwialnych rzek meandrujących zachodniej Amazonii: a) wały i zagłębienia łąch meandrowych; b) mozaika fluwialna; c) pas meandrowy. Rys. A. Karwowski za Dumont i Fournier 1994: Fig. 2.

Río Beni zawiera typowe formy fluwialne rzek meandrujących zachodniej Amazonii. J.-F. Dumont i M. Fournier (1994) zaobserwowali trzy zmienne w czasie i przestrzeni charakterystyczne elementy tych form: wały i zagłębienia łąch meandrowych, ślady dawnych zakoli (mozaika fluwialna) oraz obszar aktualnie zajmowany przez rzekę wraz z odciętymi fragmentami jej dawnego koryta (pas meandrowy).

Wały i zagłębienia łąch meandrowych (ang. *scroll-bar point*) tworzą się z drobnoziarnistych sedymentów osadzanych na bardziej gruboziarnistych osadach łąch (od wewnętrznej, wypukłej strony łuku koryta), osiągając rozmiar do 300 m szerokości i do 3 km długości (ryc. 7a). Wraz z rozwojem sedymentacji taki wał rośnie tworząc wał równi zalewowej (ang. *floodplain ridge*). Duże obszary wałów i zagłębień łąch meandrowych charakterystyczne są dla rzek o znacznym stopniu migracji koryta. W trakcie procesów sedymentacyjnych rzeka tworzy nowe zakola i opuszcza stare. W dolnym biegu Ucayali (Amazonia peruwiańska) proces ten przebiega okresowo co 4-6 lat (Dumont i Fournier 1994:

132). Podczas katastrofalnych stanów powodziowych (np. nad Rio Beni w 1982/1983 r.) szyja meandra może zostać przecięta skutkując zmianą koryta rzeki, jednak nie jest jasne, w jaki sposób powódzie wpływają na ten proces. Z drugiej strony podczas stadiów wysokiej wody prawdopodobnie zwiększa się nieco depozycja na obszarze wałów przykorytowych (ang. *river banks*) bez drastycznych zmian ich położenia.

Zmiany koryta rzeki oraz przesunięcia bądź przecięcia łuków meandrów pozostawiają ślady w na powierzchni układające się w rodzaj mozaiki (ang. *fluvial mosaic*) (ryc. 7b). Pojedynczy element takiej mozaiki tworzą ślady dawnego koryta rzecznej oraz wałów i zagłębień łach meandrowych. Całość może osiągać powierzchnię do 50 km². Bazując na analizie morfologii terenu możliwe jest określenie następstwa elementów mozaiki oraz stadiów migracji rzeki w obrębie pasa meandrowego: starsze elementy są zwykle bardziej zerodowane i mniej czytelne. Analizę taką, wspartą datami radiowęglowymi próbek pobranych w terenie przeprowadzono nad Ucayali, wydzielając pięć stadiów migracji rzeki i tworzenia elementów mozaikowych oddzielonych okresami 265, 720 i 1055 lat (Dumont i Fournier 1994: 133)¹⁸. Widoczne zmniejszanie się wraz z czasem wartości tych przedziałów sugeruje systematyczny wzrost dynamiki fluwialnej rzeki. Geneza tego zjawiska nie jest jasna. Może mieć związek z boczną migracją Ucayali wskutek ruchów tektonicznych. Baker (1978, za Dumont i Fournier 1994) zjawisko to wiąże ze zmianami klimatycznymi na obszarach tropikalnych, gdzie naprzemiennie z okresami wilgotnymi występowały okresy suche skutkujące niższą dynamiką rzek, redukcją jej mobilności a nawet stabilizacją koryta wskutek obniżenia poziomu wody i mniejszej sedymentacji. Wraz z wzrostem wilgotności klimatu zwiększała się dynamika rzek oraz migracja ich koryt na obszary bardziej obniżone.

Ryc. 8. Zmiany koryta Rio Beni w promieniu około 5 km od Uaua-uno w latach 1975-2001. Opracowanie A. Karwowski.

¹⁸ Stadia te datowane są następująco: 1) współczesne; 2) 140-190 BP; 3) 340-520 BP; 4) 990-1310 BP; 5) 2100-2310 BP (Dumont i Fournier 1994: 133).

Istotną cechą dużych dorzeczy zachodniej Amazonii są fluwialne pasy meandrowe (ryc. 7c), zarówno aktywne jak i nieaktywne (dawne). W większości przypadków dawny pas meandrowy nie zostaje zupełnie opuszczony przez wody rzeki, lecz zredukowane cieki wodne pozostają w wąskim korycie. Nieaktywne pasy meandrowe interpretowane są jako poprzednie biegi rzek. Starsze nieaktywne pasy meandrowe charakteryzują się mniej czytelnymi pozostałościami wałów i zagłębień łach meandrowych, stąd możliwa jest dedukcyjna rekonstrukcja procesu przemieszczania koryta rzeczno. Ponieważ jednak pobieranie próbek z opuszczonych pasów meandrowych jest trudne, w przypadku wielu rzek zachodniej Amazonii brakuje precyzyjnego datowania stadiów przemieszczenia ich koryta (Dumont i Fournier 1994: 134).

Dzięki analizie map satelitarnych podejmowane są próby rekonstrukcji zmienności koryta Rio Beni w przeszłości bazując na lokalizowaniu dawnych pasów meandrowych (Hannagarth 1993, Dumont 1996). O ile wśród specjalistów istnieją pewne rozbieżności dotyczące szczegółów lokalizacji koryta rzeki w poszczególnych stadiach jej migracji, czy też ich nazewnictwa, nie ulega wątpliwości, że koryto Río Beni systematycznie przesuwa się w kierunku zachodnim. Wydzielono sześć stadiów (faz) Rio Beni (łącznie z aktualnym korytem) (ryc. 9).

Faza		Datowanie
Hannagarth 1993	Dumont 1996	
I Yacuma-Omiruyañez	A Yacuma	7000-5000 BP?
II Tapado-San Miguel	B Tapado	3400-1400 BP?
III Tapado-Yata	C Yata	2500 BP
IV Biata	D Biata	?
V Río Negro	E Río Negro	?
VI Beni	-	0 BP

Tabela 2. Probablistyczne datowanie faz Rio Beni.

Najstarsze stadia Rio Beni (A i B) są nieciągłe, biegnąc częściowo w obrębie obecnych koryt Rio Yacuma i Rio Tapado, wpadając do Rio Mamoré. Następne stadia – Rio Yata, Rio Biata i Rio Negro (C, D i E) są bardziej czytelne tworząc koryta łączące się z obecnym biegiem Rio Beni. Szerokość koryta i długość meandrów tych wczesnych stadiów są jednolite i podobnych rozmiarów do aktualnego koryta Rio Beni (Dumont 1996: 146)²⁰. Natomiast rozmiar koryta rzeczno w dwóch najwcześniejszych stadiach (A i B), szczególnie Rio Tapado jest nieco mniejszy, sugerując mniejszą ilość wody, jakie niosła rzeka oraz mniejszą sedymentację. Generalnie wszystkie dawne stadia Rio Beni układają się równolegle do siebie w kierunku NE. Podobny układ ma rozpoznane przez Allenby'ego wyniesienie między Reyes a Puerto Siles (Dumont 1996: 146), na linii sawann.

Dla określenia wieku stadiów rzeki Beni pomocne są dane dotyczące zmian klimatycznych na tym obszarze. Związane jest to z faktem, iż zmiana klimatu z wilgotnego na

²⁰ Na szczegółowych obrazach satelitarnych (Landsat) koryta/starorzecza te są nieco mniejszych rozmiarów niż obecne koryto Rio Beni.

bardziej suchy może stabilizować koryta rzek meandrujących, natomiast okresy wilgotne sprzyjają bardziej lub mniej drastycznym zmianom koryta rzeczno. Stąd następowanie okresów suchych można wiązać z ustabilizowanym korytem Rio Beni w poszczególnych jej fazach. Zdaniem Servanta w Holocenie okresy klimatyczne w południowej części dorzecza Rio Beni zmieniały się cyklicznie co 1000-2000 lat (za Dumont i Fournier 1994: 133). Okresy suche pojawiały się w następujących przedziałach czasowych: 7000-5000 i 3400-1400 BP. Aktualne dane z północnej części dorzecza Beni potwierdzają obecność okresu suchego między 8000 a 6000 BP, oraz datowanie fazy Yata na 2500 BP (Dumont 1996: 147). Brakuje danych dotyczących wieku faz Biata i Rio Negro. Obserwując dynamikę fluwialną innych rzek zachodniej Amazonii, szczególnie Ucayali, można przypuszczać, iż odległość czasowa między fazami Yata-Biata, Biata-Rio Negro oraz Rio Negro-Beni (współczesna) sukcesywnie się zmniejszała.

W ostatnich latach obserwuje się znaczny wzrost dynamiki fluwialnej Rio Beni. Dane z ubiegłego stulecia wskazują wzrost sedymentacji rzecznej powiązany z zimnymi fazami El Niño (La Niña) powodującymi stany powodziowe Rio Beni (Aalto *et al.* 2003: 495). Szczególna aktywność powodziowa widoczna jest w latach 1942-1955, 1967-1977, 1983, 1988 oraz 1998 (Aalto *et al.* 2003: Fig. 4a)²¹. Skutki powodzi okazywały się na tyle katastrofalne dla gospodarki, iż konieczne stawało się przenoszenie całych osad (np. Puerto Salinas, San Marcos/Villa Fatima). Na znaczne zmiany biegu Río Beni zwrócił już uwagę Marius del Castillo, który porównując informacje zawarte w mapie Edwina Heatha z 1880 r. (por. Heath 1883) z sytuacją jaką zastał w latach 20. XX w. stwierdził min. przesunięcie osady Puerto Salinas o 6 km, ujścia Arroyo Tequeje o ponad 11 km, i osady Ethea (plantacja kauczukowca) o 5 km od miejsca jej założenia w 1879 r. (Castillo 1929: 321). O ile względna stabilizacja rzeki w ubiegłym stuleciu widoczna jest w latach 1916-1942, wydaje się, że w dalszej przeszłości dynamika fluwialna Rio Beni była niższa a okresy stabilności (suche fazy klimatyczne) znacznie dłuższe ułatwiając długotrwałe osadnictwo. Potwierdzają to obserwacje szerokości koryta rzeczno w poprzednich fazach Rio Beni, wskazujące na mniejszą ilość wody i osadów, jakie niosła rzeka, co nie wyklucza okresowych katastrofalnych powodzi.

Generalnie ślady dawnych meandrów występują po stronie wschodniej aktualnego koryta Río Beni, po stronie zachodniej sedymenty wałów meandrowych rzeki zamknęły ujście mniejszych strumieni, przez co wytworzyły się w tych miejscach jeziora nieregularnych kształtów (np. Sayuba, Moa). Fazowość migracji Rio Beni pozwala przypuszczać, iż stanowisko Uaua-uno nie leżało pierwotnie (tj. w okresie przedhiszpańskim) nad Rio Beni, lecz prawdopodobnie w pobliżu jednego z jej zachodnich dopływów - Arroyo Tarené (?).

Zdaniem Plafkera i Allenby'ego (za Hannagarth 1993: 32) za procesy przesuwania się koryta rzeczno w kierunku zachodnim odpowiedzialne są w dużej mierze zjawiska tektoniczne. Allenby (1988) wnioskuje, iż istnieje tendencja podnoszenia poziomu centralnej części nizin Beni, na obszarze w kształcie litery „T”, przy czym belka górna leży na linii Bala-Roagaua. Od strony zachodniej natomiast możliwość migracji koryta ograniczona jest „blokiem Pando” (Dumont 1996). Na tym obszarze wysokość względna terenu stopniowo się zwiększa w kierunku wschodnich stoków Andów.

Fenomenem hydrograficznym na nizinach Beni jest ponad 100 podłużnych jezior położonych na linii północny-wschód – południowy-zachód. Większość z nich nie ma dopływów i odpływów w porze suchej, w większości przypadków leżą poza obszarem inundacji rzeczno. Wyjątkiem jest jezioro San Marcos (Tacuaral), leżące niedaleko

²¹ Stany powodziowe Rio Beni zanotowano w latach: 1916, 1942, 1949, 1955, 1967, 1970, 1973, 1977, 1983, 1988 oraz 1998 (Aalto *et al.* 2003). Ostatnia powódź miała miejsce w 2007 r.

stanowiska Uaua-uno, gdzie obserwuje się znaczącą sedymentację. Są to też jeziora dość płytkie, o średniej głębokości 1-1,5 m (Hannagarth 1993: 23). Badacze zgodnie stwierdzają, iż jeziora położone wzdłuż wspomnianej linii powstały na skutek procesów tektonicznych, niektóre zapewne w trakcie zmian koryta Beni (Hannagarth 1993).

W tym kontekście geneza jeziora San Marcos wymaga jeszcze studiów i badań. Ze względu na kształt można go zaliczyć do jezior „orientowanych”²². Od strony południowej i zachodniej wpływają do niego niewielkie strumienie, od strony północno-wschodniej wypływa strumień na północ, przy czym zarówno od strony południowej, jak i północnej jeziora widoczne są starorzecza. Co ciekawe, na starych mapach północnej Boliwii (do lat 60. XX w), jezioro to w ogóle nie jest oznaczone, natomiast nakładając ówczesny bieg rzeki na współczesną sytuację hydrograficzną widać, iż koryto rzeki przebiegało przez jezioro San Marcos²³. Kolejnym argumentem na istnienie takiego pośredniego stadium rzeki jest porównywalna wysokość względna terenu w obszarze otaczającym jezioro do wysokości aktualnego pasa meandrowego Río Beni (około 187 m n.p.m.). Zarysowuje się więc niejako dodatkowy pas meandrowy między Río Negro i Río Beni, który sugeruje istnienie dodatkowej podfazy „San Marcos” we współczesnym stadium migracji Río Beni. W tej sytuacji wydaje się, iż stanowisko Uaua-uno w niedalekiej przeszłości (tj. po fazie E – Negro) musiało leżeć w pasie mokradeł i małych nieregularnych jezior utworzonych w wyniku zamknięcia odpływu wody z mniejszych rzeczek i strumieni płynących z zachodu (sytuacja typowa dla zachodniej strefy przyległej do pasa meandrowego Río Beni). Nie później niż w końcu lat 60. XX w. nastąpiło zapewne ostatnie przesunięcie koryta rzeki, któremu mogła towarzyszyć aktywność tektoniczna. W tym czasie najpewniej powstało również jezioro San Marcos (Tacuaral).

Stratygrafia stanowisk górnego biegu Río Beni

Bazując na fazowości rzeki Beni, podjąć można próbę korelacji nawarstwień obecnych na stanowiskach archeologicznych i geologicznych położonych wzdłuż aktualnego jej biegu z fazami Beni. Stratygrafia profili urwisk rzecznych została dobrze udokumentowana w górnym biegu Beni, w Altamarani (Campbell *et al.* 1985), San Martin, Baba-trau (Cordero 1984) oraz Uaua-uno (Karwowski 2005, 2007).

Profil geologiczny w Altamarani znajduje się w pobliżu domniemanego biegu Beni w fazie C (Yata). Wytyczenie dokładnego biegu rzeki w tym miejscu w fazie C nie jest możliwe z uwagi na położenie obecnego pasa meandrowego rzeki, która w tym miejscu naniosła już sporo osadów przykrywających starorzecza. Około 15 km na północ w linii prostej znajduje się stanowisko San Martin, na obszarze między biegiem rzeki w fazie C i D (Biata). Interesujące jest położenie kolejnego stanowiska – Baba-trau, z udokumentowanymi dwoma profilami: lewobrzeżnym i prawobrzeżnym. Stanowisko położone jest w pobliżu „punktu węzłowego”²⁴ biegu Beni w fazie Biata, jednak oba profile znacznie różnią się od siebie. Stanowisko Uaua-uno leży natomiast w strefie współczesnego biegu rzeki, z dala od starorzeczy związanymi z którąś z wcześniejszych faz Beni.

Analizując stratyografię wymienionych stanowisk przyjęto kilka założeń:

- 1) nawarstwienia widoczne w profilach na powyższych stanowiskach (poza skałą macierzystą) związane są z działalnością sedymentacyjną i erozyjną rzeki Beni w poszczególnych jej fazach; ewentualny wpływ innych, mniejszych rzek jest pomijany

²² Pierwotnie jezioro to zajmowało porównywalny obszar do jeziora Rogagua, jednak aktualnie lustro wody utrzymuje się jedynie w części południowej.

²³ Por. obrazy satelitarne z naniesioną siecią hydrograficzną w programie GoogleEarth.

²⁴ Nazwa umowna punktu, w którym rzeka zmieniła kierunek swojego biegu w stosunku do wcześniejszego koryta.

z uwagi na znacznie mniejszą ilość osadów jakie mogą nanieść oraz – przede wszystkim - ze względu na brak dowodów iż wymienione stanowiska leżały w przeszłości bezpośrednio w pasie meandrowym którejś z mniejszych rzek²⁵;

- 2) w okresach zwiększonej dynamiki fluwialnej rzeki Beni, a szczególnie w okresach znacznego przesunięcia koryta rzeczno (zmiany faz, okresy katastrofalnych powodzi) na wymienionych stanowiskach mogła następować akumulacja osadów rzecznych bądź erozja rzeczna; procesy te zachodziły także podczas naturalnego przesuwania łuków meandrów rzecznych w dół rzeki, jednak wydaje się iż w takich przypadkach miały mniejszy zakres;
- 3) w okresach stabilizacji na wspomnianych stanowiskach następowały procesy glebotwórcze lub (w przypadku osadnictwa) pojawiała się warstwa kulturowa; warstwa gleby mogła zostać zniszczona kolejnych fazach zwiększenia dynamiki rzeki;

Przyjmując powyższe założenia można spodziewać się, że zmiany faz Beni – w miejscach „węzłowych” powinny być widoczne w stratygrafii stanowisk. Z drugiej strony nie należy się spodziewać sedymentów rzecznych w miejscach, które znajdowały się poza pasem meandrowym Beni. Analizując profile stratygraficzne powyższych stanowisk, fazy Beni podzielono na dwa stadia: początku fazy związanym z dużą akumulacją osadów, przy czym proces ten mógł być długotrwały (I) oraz okresu stabilności rzeki Beni na danym obszarze, w czasie którego następowały procesy glebotwórcze (II). Próbę korelacji stratygrafii stanowisk z górnego biegu Beni z fazami rzeki przedstawiono w tabeli 3.

Faza Beni		Altamarani (b. lewy)	San Martin (b. lewy)	Baba-trau (b. lewy)	Baba-trau (b. prawy)	Uaua-uno (b. prawy)	Człon
Beni współczesna	II	Gleba	-	-	?	-	C Od 2800/2500 BP
	I	Sedymenty	Sedymenty	Sedymenty	Sedymenty	Sedymenty (I, II)	
E - Negro	II	-	-(?)	Gleba	Gleba	W-wa kult.(III)?	
	I	-	-(?)	Sedymenty	Sedymenty	-	
D - Biata	II	-(?)	W-wa kult.	W-wa kult.?	Gleba	W-wa kult. (III)	
	I	-(?)	Sedymenty	Sedymenty	Sedymenty	-	
C - Yata	II	Gleba	?	?	Gleba	Gleba (IV)	B
	I	Sedymenty	?	?	?	?	
B –Tapado i poprzednia	II	Gleba	?	?	?	?	
		Sedymenty*	Sedymenty*	Sedymenty*	Sedymenty*	Sedymenty* (V)	

* Warstwa zwartej, czerwonej gliny, zasadnicze stratum Członu B.

Tabela 3. Próba korelacji stratygrafii stanowisk z górnego biegu Río Beni z fazami rzeki. Opracowanie A. Karwowski.

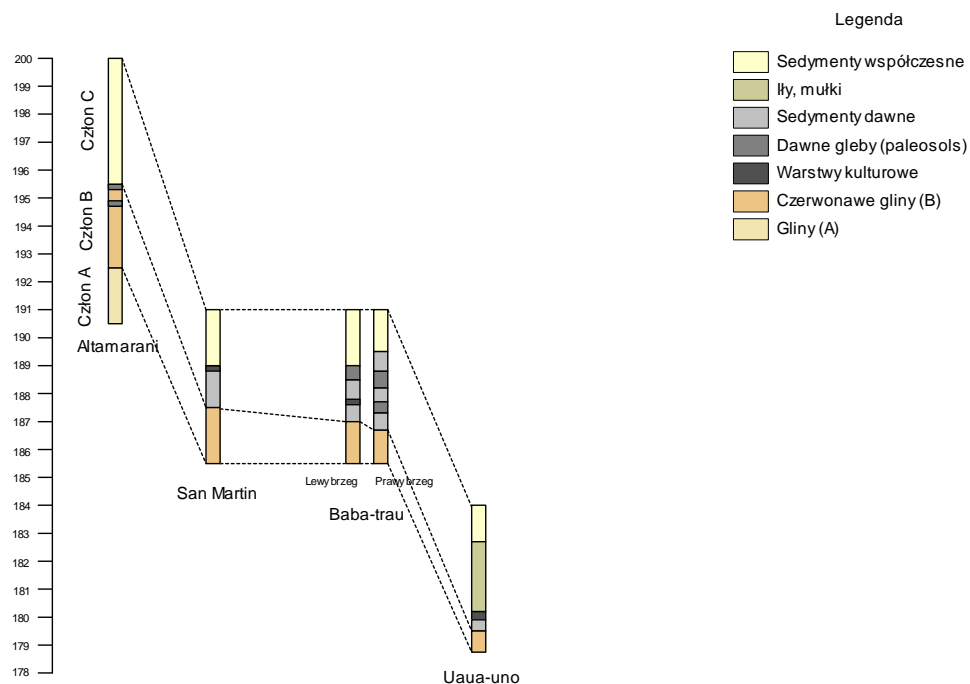
Cechą wspólną wszystkich analizowanych profili jest obecność czerwonej warstwy gliny traktowanej w niniejszym opracowaniu jako stała macierzysta i która na większości stanowisk (z wyjątkiem Altamarani) sięga lustra wody. W profilu Altamarani, Campbell *et al.*(1985) interpretują tę warstwę jako Człon B, przy czym w jej górnej części wydziela dwie znacznie większe i jedną cienką warstwę dawnej gleby (*paleosol*)²⁶. Wydaje się, że między warstwami gleby, w górnej części Członu B powinny znajdować się inne aluwia, których

²⁵ Taka sytuacja nie sprzyjałaby osadnictwu z uwagi na wylewy rzek w porze deszczowej.

²⁶ Na rycinie (Campbell *et al.* 1985: Fig. 4) cienka warstwa gleby nie jest oznaczona.

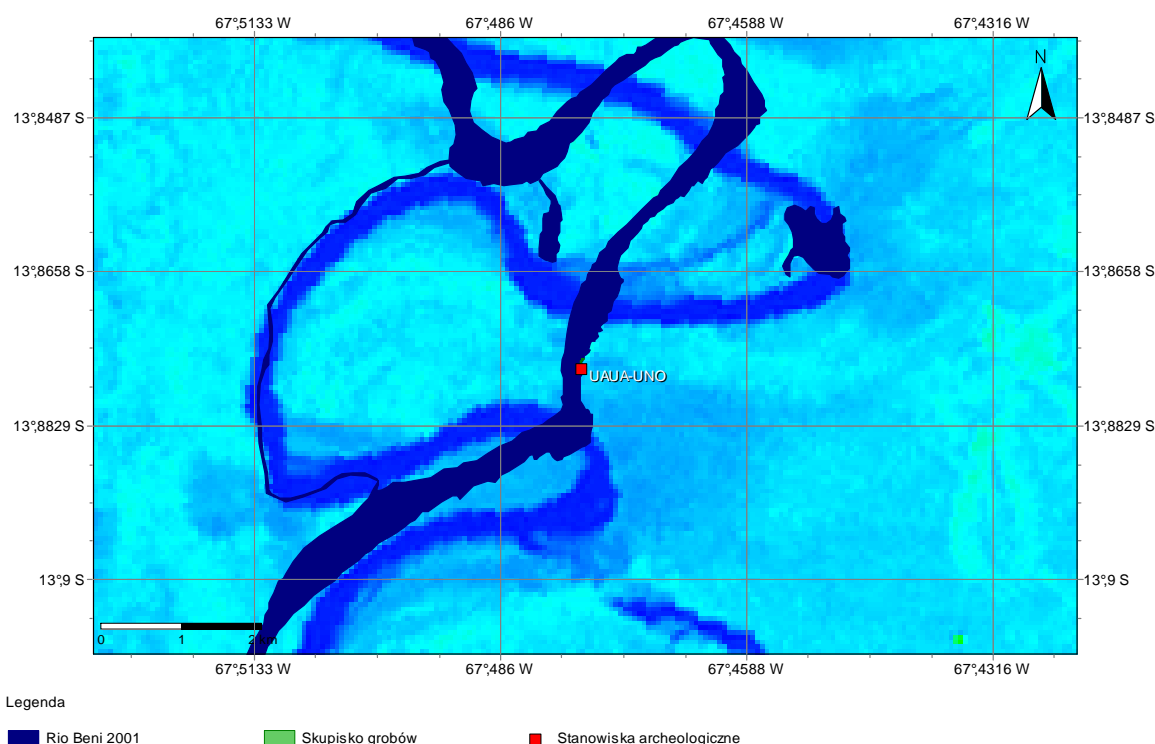
badacze nie wyróżnili i które nie byłyby tożsame z zasadniczą warstwą Członu B. Z uwagi na to, że granica między Członem B a Członem C datowana jest przez badaczy w przybliżeniu na 2800 BP, co niemalże zbiega się z datowaniem fazy C rzeki Beni (Yata), można przyjąć, że do tej fazy rzeki następowała depozycja sedymentów związanych z Członem B. W ten sposób zarysowuje się sytuacja, w której fazy rzeki Beni, której wody wpadały do Mamoré (A, B, C) przypadają na okres sedymentacji Członu B, natomiast kolejne fazy rzeki, w której wpadała do Madre de Dios (D, E, współczesna) skutkowały depozycją Członu C. Wiek zasadniczej warstwy Członu B powinien być porównywalny z wiekiem pierwszej fazy rzeki Beni, bądź starszy. W związku z powyższymi ustaleniami warstwy dawnych gleb z profilu z Altamarani należy przypuszczalnie wiązać z fazami B i C Río Beni. Potwierdza to również fakt, iż w następnych fazach rzeka Beni była w tym obszarze względnie stabilna nie zmieniając zasadniczo swojego koryta.

Stratygrafia stanowiska San Martín jest nieco mniej złożona. Większość sedymentów należy do członu C. Gregorio Cordero (1984: 19) wydzielił (licząc od góry) następujące warstwy: humus, warstwę gliniastą z wtrętami piaszczystymi, przy czym część górna ma ciemną barwę, przypominając dawny humus; poniżej badacz zaobserwował warstwę zwartej gliny. Z całą pewnością najniższą położoną warstwę można zidentyfikować jako czerwonawą skałę macierzystą – główne stratum Członu B. Ponieważ stanowisko położone jest ponad 15 km od pasa meandrowego Beni w fazie C (Yata), wydaje się, że opisane sedymenty warstwy gliniastej z wtrętami piaszczystymi należy wiązać z początkiem kolejnej fazy - D (Biata), tj. z działalnością erozyjną i sedymentacyjną w tym okresie, tym bardziej, że odległość stanowiska od pasa meandrowego rzeki w fazie D jest już znacznie mniejsza. W okresie stabilizacji rzeki wykształciła się następnie warstwa dawnej gleby (*paleosol*), po czym współcześnie naniesiona została kolejna warstwa, którą badacz określił jako humus. Nie ma jednak jasności, z którą fazą rzeki należy wiązać tę ostatnią warstwę: czy z fazą E (Negro) czy współczesną Beni.

Ryc. 10. Profile stratygraficzne stanowisk górnego biegu Río Beni. Opracowanie A. Karwowski.

Na stanowisku Baba-trau udokumentowane są dwa profile: dla lewego i prawego brzegu rzeki. Na profilu lewym (Baba-trau 2) widoczna jest stratygrafia porównywalna do tej z San Martín, z tą różnicą, że nawarstwienia gliniaste z wtrętami piaszczystymi przedzielone są warstwą zawierającą fragmenty węgla drzewnego (Cordero 1984: 21). W tej sytuacji należy założyć, że na tym stanowisku nawarstwienia gliniaste nie są jednym stratum, lecz dwoma, oddzielnymi okresem stabilizacji skutkującym depozycją warstwy zawierającej węgiel drzewny. Istotną informacją wpływającą na interpretację profilu lewobrzeżnego Baba-trau jest fakt, iż stanowisko leży w obszarze zazębienia się pasów meandrowych Río Beni w fazach D (Biata) i E (Negro), co powinno skutkować większą ilością osadów aluwialnych. Stąd – zakładając, że pierwsza od góry warstwa powstała wskutek współczesnych procesów sedymentacyjnych²⁷, kolejne dwie warstwy aluwialne odpowiadałyby aktywności rzeki w tych fazach. Brak nawarstwień aluwialnych związanych z początkiem fazy C (Yata) nie powinien dziwić, gdyż stanowisko położone jest daleko poza pasem meandrowym Río Beni w tej fazie.

Ryc. 11. Koryto rzeki Beni w najbliższym otoczeniu Uaua-uno na tle obrazu satelitarnego Landsat 2 TM band 4 z 1975 r.; obszary niebieskie wskazują na zwiększoną absorpcję wody w glebach. Opracowanie A. Karwowski.

Prawobrzeżny profil Baba-trau (1) jest nieco bardziej zróżnicowany, przy czym widoczna jest prawidłowość – przemienność warstw glianisto-piaszczystych/piaszczystych i warstw dawnej gleby, przypuszczalnie związanych z fazami rzeki. W przeciwieństwie do profilu lewobrzeżnego, ponad skałą macierzystą widoczna jest warstwa dawnej gleby, powstałej prawdopodobnie w okresie stabilizacji rzeki w fazie C (Yata). Także współczesne osady aluwialne przypuszczalnie składają się z dwóch warstw.

Cechą wspólną stanowisk San Martín i Baba-trau jest obecność materiału archeologicznego w nawarstwieńiach powiązanych (wg powyższych propozycji) z okresem stabilizacji rzeki w fazie D (Biata). Nasuwa się więc wniosek, iż z tym okresem należy wiązać początki osadnictwa w górnym biegu Río Beni. Jeśli także hipoteza wiążąca początek fazy D

²⁷ Tj. w współczesnej fazie Río Beni.

(Biata) z geologicznym Członem C jest słuszna, należy wziąć pod uwagę datę 2800 BP jako początek fazy D Río Beni. Jednakże Jean-François Dumont (1996) poprzednią fazę rzeki (C - Yata) datuje nieco później (2500 BP), co tworzy rozbieżność czasową rzędu ponad 300 lat²⁸. Abstrahując od tych rozbieżności, daty rzędu 2800 BP czy 2500 BP nie kolidują z datowaniem obiektów archeologicznych znad Río Beni, tzn. wszystkie znane daty radiowęglowe z kontekstów archeologicznych z tego obszaru są późniejsze.

Na stanowisku Uaua-uno, ze względu na jego położenie, należy wykluczyć obecność nawarstwień aluwialnych związanych z fazami Río Beni innymi niż współczesna oraz - ewentualnie - jedna z początkowych (A - Yacuma?). Warstwa czerwonej gliny (V) to najpewniej zasadnicze stratum Członu B. Prawdopodobnie w fazie C Río Beni, na jej bazie utworzyła się warstwa gleby szarej barwy (IV). Kolejna warstwa (III) była wynikiem działalności ludzkiej i funkcjonowania na obszarze stanowiska cmentarzyska oraz osady, zapewne w fazie D (Biata) oraz być może E (Negro). Ponieważ nie można się spodziewać na stanowisku sedymentów aluwialnych związanych z fazą E weryfikacja lub falsyfikacja tej hipotezy (w kontekście zmian koryta Río Beni) nie jest możliwa. Kolejne warstwy są ciekawym materiałem pogładowym na początkowe stadium procesu tworzenia skał osadowych. Warstwa ilów (warstwowych, szarych i czerwonych - warstwa II) jest zapewne wynikiem osadzenia się materiału niesionego przy niewielkiej energii kinetycznej, względnie wolno. W owym czasie stanowisko było zapewne obszarem podmokłym i dzięki temu także materiał archeologiczny nie został zniszczony²⁹. Na taką ewentualność wskazuje analiza obrazów satelitarnych Landsat 2 TM w zakresie (*band*) 4 - 0.76 - 0.90 μm , pozwalającym na określenie zróżnicowania wilgotności i typu gleb oraz absorpcji wody (ryc. 7). W obszarze centralnego i północnego skupiska grobów wilgotność ta jest znacznie większa niż na pozostałym obszarze stanowiska tworząc nieregularny kształt sugerujący iż Uaua-uno w niedalekiej przeszłości leżało na skraju mokradeł, bądź dawnego obszaru aluwialnego Río Beni³⁰. Ostatnia warstwa - drobnziarnistego piasku (pyłu) powstała w podobny sposób, jednak przy większej energii kinetycznej (bliżej głównego nurtu rzeki), przez co osad jest znacznie mniej zwarty. Obie warstwy wiązać należy z współczesnymi zmianami koryta Río Beni w ostatniej, aktualnej fazie, bądź w postulowanej fazie „San Marcos”.

W tym kontekście można podjąć próbę korelacji śladów użytkowania cmentarza i osadnictwa na stanowisku Uaua-uno z fazami rzeki. Pewną wskazówką może być podobieństwo części materiału archeologicznego (forma grobu, wyposażenie) z Baba-trau do tych z grobu 6 w Uaua-uno. Ponieważ - jak zaproponowano powyżej - osadnictwo w Baba-trau należy wiązać z fazą D (Biata), wówczas podobnie należałoby datować przynajmniej część materiału archeologicznego z Uaua-uno - możliwe, że nawet należałoby go poszerzyć na fazę E (Negro).

Zaproponowana powyżej korelacja stratygrafii stanowisk górnego biegu Río Beni jest wstępną propozycją w tym zakresie, wymagającą weryfikacji w toku kolejnych studiów i badań. Stanowić może jednak pewien punkt odniesienia dla interpretacji funkcjonowania stanowisk archeologicznych na omawianym obszarze w kontekście zmian hydrograficznych na dużą skalę.

²⁸ Niewykluczone, że profil Altamarani (Campbell et al. 1985) został nieprecyzyjnie opisany i jedną z warstw dawnej gleby należy przyporządkować do Członu C, włączając do niego także fazę C (Yata) Río Beni. Innym powodem tych rozbieżności może być nieprecyzyjne datowanie fazy C (Dumont 1996), chociaż przedział 300, czy nawet nieco więcej lat nie wydaje się zbyt dużą różnicą pod względem geologicznym.

²⁹ Najpewniej w okresie, kiedy stanowisko leżało w pasie nieregularnych jezior i mokradeł typowych dla strefy przylegającej od zachodu do pasa meandrowego Río Beni.

³⁰ Część z domniemyanych śladów mokradeł obrazu Landsat może być starorzeczem, bądź starorzecze i mokradła na tym obszarze nakładały się.

Środowisko osadnicze, czarne ziemie amazońskie

Rekonstrukcja środowiska osadniczego stanowiska Uaua-uno jest zagadnieniem dość złożonym. Spowodowane jest to z jednej strony względnie ubogimi danymi archeologicznymi pochodzącymi z prac badawczych w sezonach 2004-2006, a z drugiej strony obecną sytuacją ekologiczną – silnie przekształconym środowiskiem wskutek niestabilności biegu Río Beni. Mimo to można podjąć próbę rekonstrukcji dawnego obrazu osadniczego Uaua-uno bazując na analogiach do sytuacji opisanych dla zachodniej Amazonii (model bardziej ogólny, przyjęty dla szeroko pojętej górnej Amazonii) oraz na analogiach do modelu „osadniczo-rolniczego” *Llanos de Mojos* (model lokalny).

Tradycyjnie zachodnia Amazonia dzielona jest na strefy aluwialne równin zalewowych, zwane *várzea* oraz interfluwialne, oraz wyżej położone obszary zwane *terra firme*³¹. Obie te strefy występują głównie w obszarach lasów tropikalnych, ale tego typu formy zdarzają się także na sawannach. W lasach Amazonii jedynie niewielka część obszarów należy do typu *várzea*, większość (75%) to *terra firme* (Pärsinen 2003: 16). Te czynniki, determinujące gęstość zaludnienia i typ osadnictwa są zasadniczym kryterium w literaturze przedmiotu dotyczącej różnic kulturowych na obszarze Amazonii.

Obszary aluwialne (*várzea*) charakteryzują się niestabilnym środowiskiem z uwagi na zmiany zasięgu równiny zalewowej (*floodplain*), migracje meandrów rzecznych i inne zmienne czynniki środowiskowe. Jednakże wskutek corocznych wylewów rzek gleby tych obszarów należą do żyznych (w przeciwieństwie do *terra firme*), sprzyjających uprawie roślin wzdłuż „korytarza” fluwialnego (np. Pärsinen 2003: 24) oraz bogatych w naturalne zasoby pożywienia (np. dzikie zwierzęta). Zdaniem Betty Meggers obszar *varzea*, mimo żyzności gleby, z uwagi na niestabilność rzek, jest porównywalny, bądź nawet mniej korzystny dla osadnictwa niż *terra firme* a osady w obszarze *varzea* były głównie obozowiskami (np. rybackimi) używanymi w czasie niskich stanów wód (Meggers 1994, cyt. Denevan 1996: 654).

Interesujące uwagi dotyczące znaczenia kulturowego *varzea* i *terra firme* przedstawił William Denevan (1996), proponując model osadnictwa na „skarpach” bądź „urwiskach” (ang. *bluff*, hiszp. *barranco*) na granicy *várzea* i *terra firme*. Badacz wykazał, że większość prehistorycznych, historycznych i współczesnych wsi i osad znajduje się na skarpach i urwiskach otaczających koryta rzeczne, nie zaś w obrębie równin zalewowych. Powodów takiej sytuacji jest kilka: łatwy dostęp do zasobów środowiskowych zarówno z równin zalewowych jak i *terra firme*, dostępność rzeki w celach transportowych i komunikacyjnych, walory obronne, lokalizacja na terenie suchym, niezalewanym w ciągu roku. Nawiązując do tego modelu najbardziej korzystnymi miejscami dla osadnictwa są obszary nieodległe od żeglownych rzek, bądź położone nad żeglownym dopływem głównej rzeki. Miejsca te muszą mieć także łatwy dostęp do wody pitnej (Denevan 1996: 656-657) (ryc. 8).

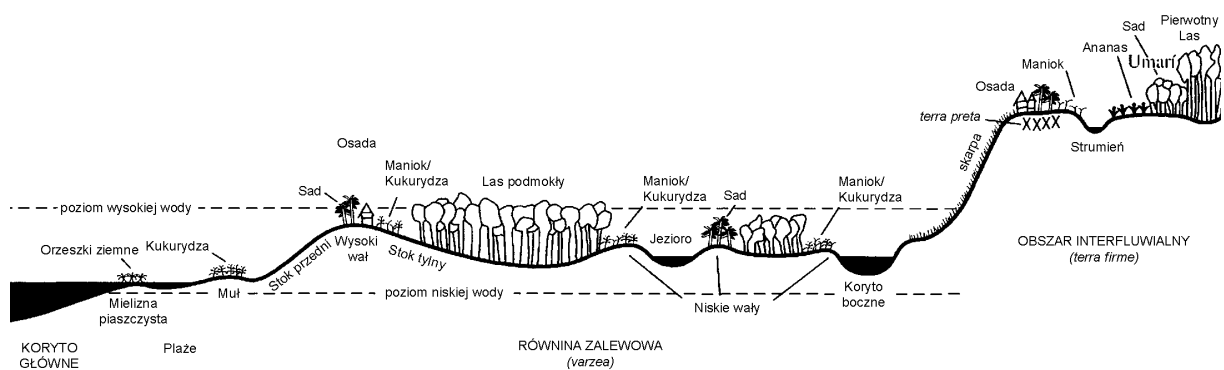
Stanowisko Uaua-uno aktualnie spełnia wymienione kryteria: położone jest bezpośrednio nad Río Beni, na wysokim urwisku, które nie jest zalewane podczas wysokich stanów wód Río Beni. Jednakże ten stan – jak wykazano wcześniej – jest wynikiem zmian środowiskowych: migracji koryta rzeczno i znacznej akumulacji współczesnych sedymentów tworzących urwisko. Biorąc pod uwagę poziom warstwy kulturowej w kontekście aktualnego biegu Río Beni, lokalizacja stanowiska wydaje się skrajnie

³¹ Nazwy pochodzą z języka portugalskiego, podział taki początkowo stosowano głównie w odniesieniu do Amazonii brazylijskiej, a następnie także do obszaru górnej Amazonii (*Upper Amazon*). Obszary *várzea* są w istocie nowym aluwium, w przeciwieństwie do *terra firme* składającego się z punktu widzenia geologicznego z dawnych nawarstwień aluwialnych i/lub skały macierzystej (por. Denevan 1996). Termin *várzea* stosowany jest do równiny zalewowej rzek o „białych” wodach, strefy aluwialne rzek o „czarnych” wodach nazywane są *igapó* (np. Haugaasen i Peres 2006).

niekorzystna dla osadnictwa – przy aktualnym poziomie wód byłoby permanentnie zatapiane przez rzekę³². Ponieważ – jak wykazano wyżej – stanowisko nie leżało pierwotnie nad Río Beni, tylko przypuszczalnie w pewnej odległości od Río Tarene (bądź innego, nieistniejącego obecnie dopływu Río Beni), należy wnioskować, że wówczas warunki środowiskowe były znacznie bardziej korzystne.

Bazując na mapach wysokościowych terenu zauważyć można, iż na nieregularnym obszarze równinnym przylegającym od zachodu do pasa meandrowego współczesnego biegu Río Beni średnia wysokość bezwzględna wynosi 176 m n.p.m. Jest to obszar w znacznej mierze podmokły, lecz tylko w niektórych miejscach na stałe wypełniony wodą (dno oczek wodnych ma wys. 174 m. n.p.m.). Porównywalną bądź nieco niższą wysokość bezwzględną ma lustro wody Río Tarene oraz położone na wschód od stanowiska starorzecze Río Beni – Río Negro. Z kolei górna powierzchnia warstwy kulturowej na stanowisku leży na wysokości około 180 m. n.p.m, a więc co najmniej 4-6 m powyżej lustra wody Río Tarene. Ta różnica wysokości wydaje się wystarczająca do względnie stabilnego osadnictwa w obszarze stanowiska, które wówczas mogło być narażone (ewentualnie) jedynie na wylewy Río Tarene, odległej aktualnie min. 6,4 km od stanowiska.

Río Tarene w pobliżu ujścia do Río Beni gwałtownie zakręca na północ – być może więc wcześniej jej bieg był bardziej prostopadły do Río Beni i przebiegał bliżej stanowiska, jednak z całą pewnością aktualna sytuacja hydrograficzna jest skutkiem migracji Río Beni na zachód. Prawdopodobnie skutek przesunięcia pasa meandrowego Río Beni na zachód, naturalne ujście Río Tarene zostało przesunięte na północ a z nadmiaru wód utworzyły się mokradła. Zapewne pierwotnie średnia wysokość terenu musiała być niższa (nie było współczesnych sedymentów - wałów pasa meandrowego Río Beni) a rzeki mogły wcinąć się głębiej w skałę macierzystą, zwiększając w ten sposób wysokość względną obszarów interfluwialnych. Konkludując, powyższe obserwacje wskazują, iż stanowisko Uaua-uno mogło leżeć także w okresie przedhiszpańskim na skraju dawnego *terra firme*. Należy więc odrzucić prezentowaną wcześniej hipotezę stanowiska jako wzniesienia grobowego (*loma*) w typie znanym z *Llanos de Mojos* (Karwowski 2005, 2006). Powyżej skały macierzystej miało ono nie więcej niż 0,75 m (Karwowski 2007: ryc. 3), a jego aktualny kształt, przypominający wzniesienie wynika z współczesnych procesów sedymentacyjnych i erozyjnych. Hipotezę „lomy” falsyfikuje przede wszystkim naturalny (jak wykazano) charakter warstwy II na stanowisku.

Ryc. 12. Przekrój równiny zalewowej (tarasu zalewowego) z obszaru górnej Amazonii w pobliżu Iquitos (Peru) przedstawiający: koryto główne, koryto boczne, wały, urwiska, osady i stanowisko z czarnymi ziemiami. Wg Denevan 1996: fig. 2.

³² Przykładem może być podniesienie stanu rzeki w czasie badań w 2005 r., w wyniku którego dokumentowane groby zostały całkowicie zalane i zniszczone.

W kontekście osadnictwa istotną cechą stanowiska Uaua-uno jest obecność czarnoszarej warstwy kulturowej. Morfologicznie zbliżona jest ona do antropogenicznych czarnych ziemi amazońskich (*Amazonian Dark Earths*, *Terra Preta de Indio*, *Terra Preta Arqueológica*, *Tierra Negra*) – żyznych gleb ciemnej barwy (od brązowej lub szarej do czarnej), zawierających spore ilości węgla drzewnego (Glaser *et al.* 2001; Erickson 2003). Poziom próchniczy tych gleb ma miąższość większą od typowych gleb leśnych, wahającą się od 30 do 60 cm (Erickson 2003: 462). Spotykane są przeważnie na równinach zalewowych lub obszarach interfluwialnych nad głównymi rzekami środkowej i dolnej Amazonii (Brazylia) a także w górnej Amazonii (Peru, Ekwador i Kolumbia) a ich rozprzestrzenienie ściśle związane jest z osadnictwem, na co wskazują obfita obecność materiału ceramicznego, kości, muszli i innych śladów działalności osadniczej i rolniczej. W Boliwii czarne ziemie tego typu występują rzadko, granica ich zasięgu wydaje się przebiegać na Río Guaporé/Iténez (Erickson 2003: 465). Niemniej jednak wiele wskazuje na to, że szaroczną warstwę kulturową zlokalizowaną na stanowisku (głównie w wykopie 1) można interpretować jako odmianę czarnych ziemi typu amazońskiego. Stąd Uaua-uno można traktować jako jedno z najdalej na południe wysuniętych stanowisk z czarnymi ziemiemi amazońskimi³³.

W procesie tworzenia czarnych ziem można wyróżnić trzy modele: (1) model „śmietniska” (*midden*) związany z długotrwałym osadnictwem i akumulacją odpadków; (2) model „rolniczy”, oparty na gospodarce żarowej; oraz (3) model „kopców” (*moundbuilder*) związany z przekształceniem gleb podwyższonych pól i kopców (*lomas*), przy czym typowe czarne ziemie powstają w pierwszym przypadku, w pozostałych przeważają gleby brązowej barwy (*terra mulata*) (por. Erickson 2003: 477). Interesującą cechą stanowisk z typowymi czarnymi ziemiemi jest ich położenie: głównie na skraju urwisk, tj. na granicy *várzea* i *terra firme*; większość osad na obszarach zalewowych prawdopodobnie nigdy nie funkcjonowała wystarczająco długo, aby na ich obszarach mogła się wytworzyć czarna ziemia znaczącej miąższości (Denevan 1996: 664). Obszar czarnych ziem jest równoległy do biegu rzek a ich żyzność jest znacznie wyższa niż gleb *terra firme* do tego stopnia, że także obecnie ziemie te są atrakcyjne i poszukiwane do celów rolniczych (Denevan 1996: 665). Stanowi to kolejny argument potwierdzający hipotezę o pierwotnym położeniu stanowiska Uaua-uno na skraju *terra firme*.

Miąższość czarnych ziem oraz intensywność ich barwy w stronę czerni jest prawdopodobnie wskaźnikiem długości trwania osadnictwa, tzn. czy było ono długotrwałe czy okresowe. Ceramika, powszechna w czarnych ziemiach, różnorodna stylistycznie, wskazuje na obecność wielu faz kulturowych oraz nieciągłość osadnictwa (Denevan 1996: 665). Zdaniem Betty Meggers stanowiska z rozległym obszarem czarnych ziem i różnorodną stylistycznie ceramiką wskazują raczej na wielokrotne zasiedlenie tego samego obszaru, niż na obecność dużej osady w obszarze czarnych ziem. Z kolei Ann Roosevelt uważa, iż wiele dużych stanowisk tego typu było obszarami długotrwałego i ciągłego osadnictwa (Denevan 1996: 665)³⁴.

Wiele wskazuje na to, iż tempo tworzenia czarnych ziem na stanowiskach archeologicznych było względnie niskie. Clark Erickson (2003: 483) zestawiał dane

³³ Na podstawie obserwacji Gregorio Cordero (1984) można przypuszczać, iż stanowisko Baba-trau również zawierało czarne ziemie amazońskie. W tej sytuacji to Baba-trau jest najdalej wysuniętym na południe stanowiskiem boliwijskim z czarnymi ziemiemi w dorzeczu Río Beni.

³⁴ Współczesne indiańskie osadnictwo na obszarach *terra firme* rzadko powoduje wytworzenie czarnych ziem, zapewne ze względu na krótkotrwałość oraz zmiany miejsc upraw, przy czym permanentne zamieszkiwanie niektórych wiosek wymaga stabilnego i nieprzerwanego rolnictwa. Wyjątki mogą występować w niektórych dawnych wioskach misyjnych i one mogą być podejrzewane o obecność czarnych ziem. Czarne ziemie nadal występują na przedmieściach miast Amazonii brazylijskiej, jednak ich tworzenie jest obecnie prawdopodobnie bardziej powolne niż w prehistorii ze względu na odchody kurcząt i trzody chlewnej oraz praktykę budownictwa na podwyższonych platformach (Denevan 1996: 666).

pochodzące ze stanowisk amazońskich sugerujące, iż ich przyrost roczny wynosił od 0,002 do 0,1 cm, a więc średnio około 0,05 cm na rok³⁵. Na stanowisku Uaua-uno warstwa czarnej ziemi osiągała 35-40 cm miąższości, co bazując na tych danych statystycznych oznacza względnie długotrwałe osadnictwo i użytkowanie cmentarza, od 350 (najkrócej) do (średnio) 800 lat³⁶. Danych tych nie można jednak traktować jako bezpośrednio datujących groby urnowe, gdyż były one wkopywane w podłoże a zawartość i wypełnisko jamy grobowej było przemieszane z jaśniejszym podłożem i nie ma pewności, w jakim stopniu zawierały czarne ziemię. Ponieważ jednak w najniższych położonych grobach (szkieletowych) nie stwierdzono jam grobowych (ich wypełniska nie były czytelne na tle skały macierzystej) można przypuszczać, że na stanowisku nie uformowała się wówczas jeszcze czarna ziemia, bądź jej miąższość nie była wystarczająco duża, aby pozostawić ślad w jamach grobowych. Stąd wysunąć można wniosek, iż od czasu pochówków w najstarszych grobach stanowisko funkcjonowało jeszcze od 350 do 800 lub więcej lat.

Z danych archeologicznych z obszaru Amazonii wynika, iż zmarłych chowano pod podłogami domostw, na placach bądź na cmentarzach oddalonych od osady (Erickson 2003: 481). Wydaje się, że cmentarzysko na Uaua-uno nie było zbyt oddalone od osady, a raczej znajdowało się w obrębie osady. Wskazuje na to obecność czarnej ziemi ponad poziomem grobów oraz obecność fragmentów spalonej gliny zarówno w warstwie kulturowej jak i w (w mniejszej ilości) w bezpośrednim otoczeniu grobów urnowych. Fragmenty spalonej gliny, jeśli znajdują się w warstwie czarnej ziemi, pochodzą najpewniej z ognisk, oraz spalonych konstrukcji zbudowanych w osadach (Erickson 2003: 480). Względnie duże zagęszczenie grobów oraz obecność „kopców ceramicznych” usypanych ponad nimi sugerują raczej odosobnione miejsce cmentarza w obrębie osady (specjalny plac lub place?; na tyłach domostw?), niż usytuowanie grobów pod podłogami domostw. W drugim przypadku życie codzienne, przydomowe prace i przemieszczanie się byłoby dość utrudnione.

Dane archeologiczne i wczesne źródła etnohistoryczne dotyczące pierwotnego środowiska i rodzajów upraw w obszarze równiny zalewowej i przyległych są skąpe i niejednoznaczne. Z kolei późne źródła etnohistoryczne oraz etnograficzne nie są prawdopodobnie wystarczającym wskaźnikiem do rekonstrukcji warunków prehistorycznych. William Denevan (1996) zaproponował jednak dość logiczny i prawdopodobny model rekonstrukcji tych warunków, głównie na podstawie danych pochodzących od Indian Omagua i Shipibo, który z pewną ostrożnością można hipotetycznie odnosić także do okresu przedhiszpańskiego w strefie wokół stanowiska Uaua-uno.

W czasie niskich stanów wód w obszarze *várzea* spore obszary czasowo wystają poza lustro wody jako plaże, wyspy i niskie wały, pozwalając na uprawę szybko rosnących roślin typu kukurydza, orzeszki ziemne, fasola czy arbuzy³⁷. Najwyższe naturalne wały wystają powyżej poziomu wysokiej wody długie lata, i mogą być wykorzystywane rolniczo pod uprawę różnych odmian manioku oraz drzew owocowych. Brzegi jezior na obszarze *várzea* także są atrakcyjne dla osadnictwa ze względu na bogate zasoby ryb. Także problemem nie jest oczyszczenie terenu z drzew. Plaże i niskie wały są pozbawione dużych drzew i mogą być pozbawiane niskiej roślinności przez coroczne wylewy rzek i sedymenty ilaste. Wysokie wały równiny zalewowej mogą być porośnięte roślinnością pionierską względnie łatwą do wykarczowania, ale mogą tam rosnać także duże drzewa. Gleby na tych terenach z rzadka zawierają sedymenty ilaste i mułowe, i ich żyzność może być mniejsza (Denevan 1996: 667).

³⁵ Na stanowisku Açutuba przyrost wynosił 0,002-0,004 cm na rok w ciągu 1800 lat (360 BC-1400 AD), na stanowiskach w regionie górnego biegu Xingú wynosił 0,06-0,07 cm na rok w ciągu 700 lat (1000 AD – 1700 AD), na stanowisku Araracuara wynosił 0,08-0,1 cm w ciągu 900 lat (Erickson 2003: 483).

³⁶ Przy najwolniejszym przyroście rocznym okres tworzenia się czarnej ziemi na stanowisku wynosiłby około 20 000 lat, co jest wartością nieprawdopodobną.

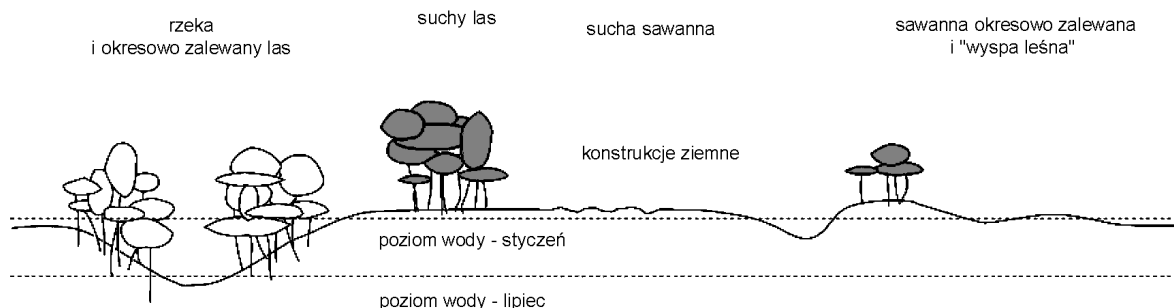
³⁷ Roślina uprawiana współcześnie, sprowadzona ze Starego Świata.

Źródła XVI i XVII-wieczne potwierdzają duże znaczenie upraw kukurydzy i manioku (Denevan 1996: 668). Jak wspomniano wyżej, obszar *várzea* był narażony na nieregularne wylewy rzek i powodzi nawet w porze suchej. Nad Ucayali powodzie pokrywają najwyższe wały przez miesiąc a nieco niżej położone mogą być zalane dwa razy w ciągu roku. Nad Manacapuru w ciągu siedmioletniego okresu cała równina zalewowa była zalana tylko raz. Mimo to równiny zalewowe są względnie zasobnym, lecz także wyjątkowo ryzykownym i kapryśnym środowiskiem.

Rolnictwo na obszarach *terra firme* o znacznie mniej żyznych glebach bazowało zapewne na systemie żarowym (użytkowanie pola aż do wyjąłowania gleby a następnie ugorowanie), chociaż istnieją współczesne przykłady bardziej intensywnego rolnictwa opartego na ochronie warstwy gleby w typie przydomowych ogrodów i sadów. Istotną cechą prehistorycznego rolnictwa na *terra firme* jest użycie kamiennych siekier do wyrębu lasu. Niska efektywność kamiennych siekier w porównaniu z siekierami metalowymi, ogromny nakład czasu i energii jest konieczny do wyrębu pierwotnego lasu, szczególnie drzew o dużej średnicy zdaje się wskazywać, że czynności takie były wykonywane w niewielkim zakresie. Pola były zapewne skoncentrowane wzdłuż brzegów rzek o wtórnej roślinności, zdominowanej przez niskie drzewa lub drzewa o miękkim drewnie, co pozwalało na względnie łatwy ich wyrąb. Rolnictwo na tych obszarach bazowało na nieprzerwanie użytkowanych ogrodach i sadach, przy czym dane etnograficzne wskazują na dużą koncentrację drzew owocowych. Bezpośrednim dowodem na intensywne i permanentne użytkowanie rolnicze tych terenów jest obecność czarnych ziem amazońskich. Na obszarach użytkowanych mniej intensywnie bądź sporadycznie wykształciła się odmiana czarnych ziem, tzw. *terra mulata* o brązowej barwie (Denevan 1996: 669-670). Presja rolnictwa na roślinność strefy skarp mogła być wystarczająca do tworzenia sawann i degradacji gleb, chociaż obszar uprawny mógł być także częścią strefy naturalnych sawann w zależności od otoczenia równiny zalewowej (Denevan 1996: 670).

Innym modelem (nie wykluczającym powyższego), na którym można oprzeć próbę rekonstrukcji pierwotnego środowiska osadniczego stanowiska Uaua-uno jest model osadnictwa zaobserwowany na sawannach *Llanos de Mojos*. Bazuje przede wszystkim na aktualnej sytuacji geograficznej nad Río Mamoré - równoległego do Río Beni dopływu rzeki Madeira oraz na danych archeologicznych z tego obszaru.

Istotną cechą osadnictwa na tych obszarach jest zaawansowana gospodarka wodna społeczności przedhiszpańskich, wymuszona przez warunki środowiskowe i optymalnie wykorzystująca zasoby naturalne, tworząc w konsekwencji swoisty krajobraz antropogeniczny. W czasie pory deszczowej powodzie zmieniają krajobraz na dwa sposoby: współcześni mieszkańcy *Llanos de Mojos* nazywają te powodzie „wodą z dołu” i „wodą z góry”. Pierwszy z nich występuje wówczas, gdy podnosi się poziom wody w dopływach Río Mamoré. Kiedy poziom wody Río Mamoré jest wysoki, dopływy cofają się zalewając znaczne obszary. Drugi typ powodzi jest efektem obfitych deszczów występujących lokalnie. Mogą dochodzić do 20-30 cm stojącej wody na obszarach ze słabym naturalnym odpływem, nawet jeśli teren jest względnie wysoko położony. W czasie pory suchej woda odpływa szybciej i te obszary pozostają pod wodą krótko. W czasie pory deszczowej woda zalewa znaczne tereny uniemożliwiając ich przejście suchą nogą (Walker 2008: 928-929). Powiązanie tych dwóch procesów z lokalną topografią tworzy swoistą mozaikę środowisk: nisko położone lasy galeriowe wzdłuż rzek i strumieni kontrastują z wysokimi rzecznyymi wałami aluwialnymi i sawannami. Topografia i naturalne możliwości odpływu wody wpływają na rozkład przestrzenny roślin oraz typy gleb. Obecnie, na obszarze *Llanos de Mojos* występują cztery typy mikrośrodowisk: lasy okresowo zalewane, suche lasy, suche sawanny i wilgotne sawanny.

Ryc. 13. Schemat przedstawiający typy mikrośrodkowisk w *Llanos de Mojos*. Wg Walker 2008: fig. 46.2.

Lasy okresowo zalewane porastają obszary niżej położone, wzdłuż rzek i mogą znajdować się pod wodą ponad pół roku. Wiele zalewanych lasów tworzy „galerie” na krawędziach stoków wałów aluwialnych. Natomiast suche lasy występują na obszarach położonych ponad poziomem wód zalewowych i nie akumulują wody deszczowej. Często porastają na wałach aluwialnych wzdłuż rzek lub tworzą „wyspy” wzdłuż mniejszych zatoczek i opuszczonych koryt rzecznych. Podobnie jak suche lasy – suche sawanny są wyżej położone i mają topografie umożliwiającą dobry odpływ wód deszczowych. Wiele suchych sawann jest położonych na aluwialnych wałach rzecznych. Generalnie trudno wydzielić wyraźną granicę między suchym lasem i sawanną, gdyż istnieją obszary przejściowe między tymi środowiskami. Z kolei wilgotne sawanny występują zarówno na obszarach wyżej położonych, lecz z gorszym odpływem wody oraz na niżej położonych tylnych stokach wałów aluwialnych. W wielu przypadkach gleby wilgotnych sawann akumulują sedymenty i materiał organiczny corocznych wylewów (Walker 2008: 929).

W tak zdefiniowanym środowisku naturalnym dawne społeczności *Llanos de Mojos* przekształcały i wykorzystywały krajobraz i zasoby naturalne do celów osadniczych i rolniczych. Cechą charakterystyczną kultur sawann są konstrukcje ziemne i widoczne w terenie obszary przekształcone antropogenicznie: kopce osadnicze i grobowe, „wyspy leśne”, pierścieniowate rowy, groble i podwyższone pola uprawne.

Kopce (*mounds, lomas*) budowane z ziemi, pełniły kilka funkcji, często jednocześnie. Z danych archeologicznych wynika, iż zawierały typowe dla osadnictwa warstwy odpadków gospodarczych (kości, muszle i inne pozostałości pożywienia, ceramikę i narzędzia kamienne), przy czym niektóre z nich zawierają tak wysoki procent fragmentów ceramiki, iż nazywane są „glebami skorup ceramicznych” (Langstroth 1999). Proces tworzenia kopców był długotrwały. Jego przyczyną było zniszczenie chat, akumulacja odpadków i pozostałości konstrukcji oraz intencjonalne dosypywania wypełniska z sąsiadujących jam, często wypełnianych wodą. Kopce, występujące przede wszystkim w południowej i zachodniej części *Llanos de Mojos* zawierają setki pochówków w formie dużych urn z pokrywką (Erickson 2008: 168; Walker 2008: 929-930). Największe kopce mają do 20 m wysokości i setki metrów długości (Walker 2008: 929).

Na sawannach Amazonii powszechnie³⁸ występują antropogeniczne skupiska leśne w formie „wysp” (*forest islands, islas de verde*). Ich rozmiar waha się od kilku hektarów do wielu kilometrów kwadratowych, przy czym ich wysokość nie przekracza metra ponad sawannę i często otaczają je stawy lub rowy przypominające fosy. Badania archeologiczne tych skupisk leśnych dowodzą ich antropogenicznego pochodzenia oraz wykorzystywania jako miejsca osadnictwa oraz rolnictwa i sadownictwa (Erickson 2008: 169).

³⁸ Szacuje się, iż w Boliwii istnieje około 10 tys. antropogenicznych skupisk leśnych w formie „wysp” na sawannie (Erickson 2008: 169).

W Amazonii boliwijskiej, szczególnie we wschodniej strefie *Llanos de Mojos* występują także stanowiska z pierścieniowatymi rowami (*ring ditch, zanja circundantes*). Rowy takie są zamknięte bądź U-kształtne. Pierwsi europejscy podróżnicy opisywali wioski chronione przez drewniane palisady i fosy. Stanowiska tego typu w Amazonii boliwijskiej oraz przyległym brazylijskim stanie Acre, określane jako geoglify ze względu na ich regularny kształt (okrągły, owalny, ośmiokątny, kwadratowy, prostokątny i D-kształtny), wydają się jednak pełnić raczej funkcję ceremonialną niż obronną. Część z tych stanowisk zawiera czarne ziemie amazońskie, i jest współcześnie wykorzystywana rolniczo (Erickson 2008: 170-171).

Ciekawym przykładem wykorzystywania środowiska naturalnego do celów rolniczych oraz zaawansowanej gospodarki wodnej na sawannach *Llanos de Mojos* jest obecność podwyższonych pól uprawnych (*raised fields*). Są to duże platformy ziemne wznoszone na sezonowo zalewanych sawannach oraz terenach podmokłych (Erickson 2008: 171), widoczne nawet dzisiaj w krajobrazie centralnej i zachodniej części *Llanos de Mojos*. Wiele podwyższonych pól nadaje się do produkcji roślin z jadalnymi korzeniami, takich jak maniok. Ponieważ podwyższone pola redukują efekty powodzi, pomagają chronić plony przed zniszczeniem. Szczątki botaniczne z wykopalisk podwyższonych pól wskazują, że rosły tam żółtosocza (*Xanthosoma*), arnoty (*Annatto*) i ostrokrzewy (*Ilex*), poza tym obszar *Llanos de Mojos* był przypuszczalnie centrum uprawy manioku i orzeszków ziemnych (Walker 2008: 930). Dodatkowo, w kanałach, które towarzyszyły polom uprawnym możliwa była hodowla ryb, ślimaków, gadów i płazów; sedymenty z kanałów służyły także jako nawóz. Obecność podwyższonych pól uprawnych w lasach Amazonii boliwijskiej wskazuje, iż pierwotnie środowisko na tych obszarach było sawannowe, a wysoką roślinność regularnie wypalano, natomiast po opuszczeniu pól tereny te ponownie porosły lasem (Erickson 2008: 172).

Krajobraz *Llanos de Mojos*, szczególnie w jego wschodniej i zachodniej części, był przekształcany do celów transportowych, komunikacyjnych i gospodarki wodnej dzięki złożonej sieci grobli i kanałów. Na niemal płaskiej sawannie grobla wysokości 1 m i długości 2 km między wysoko położonymi, niezalewanymi wałami aluwialnymi pobliskich rzek mogła zatrzymać 5 milionów m³ wody. Kanały natomiast dostarczały wodę w porze suchej i umożliwiały jej odpływ jeśli było jej w nadmiarze. Jednocześnie groble i kanały miały istotne znaczenie komunikacyjne. Ponieważ większość rzek *Llanos de Mojos* to rzeki meandrujące, wymagające często wielogodzinnej (lub nawet wielodniowej) żeglugi canoe, aby pokonać dystans nieodległy w linii prostej, kanały przecinające meandry były znakomitym ułatwieniem transportowym i komunikacyjnym³⁹ (Erickson 2008: 174).

Szczególnym typem grobli są konstrukcje układające się na kształt „zygzaków” (region Baures w Boliwii). Są to niskie linearne konstrukcje ziemne przecinające okresowo zalewane sawanny wzniesione między wyspami leśnymi, z lejkowatymi otworami w miejscach zmiany kierunku „zygzaka”. Groble te interpretowane są przez Clarka Ericksona jako jazy, przy czym w pobliżu jazów budowano małe stawy, które wypełniały się rybami w czasie, gdy ustępowały powodzie (Erickson 2008: 174).

W okolicach stanowiska Uaua-uno nie stwierdzono wymienionych konstrukcji ziemnych typowych dla sawann *Llanos de Mojos*, co nie oznacza, że takowe nie mogły istnieć w przeszłości. Jak wykazano – obszar wokół stanowiska jest znacznie przekształcony wskutek dynamiki fluwialnej Río Beni, a pierwotny poziom (skała macierzysta) - przykryty znaczną ilością sedimentów, bądź poprzecinany niedawnymi i aktualnym korytem rzeki, a brzegi porośnięte lasem. Dawne konstrukcje ziemne (o ile istniały) mogły się zachować poza pasem meandrowym Río Beni i obszarów aktualnie podmokłych. Niestety dostęp do tych terenów jest wysoce utrudniony: w tym przypadku najlepszą metodą weryfikacji wydaje się

³⁹ Antropogeniczne kanały mogły także być przyczyną zmian biegu rzek, permanentnie zmieniając warunki hydrologiczne (Erickson 2008: 174).

obserwacja lotnicza. Niemniej jednak skromne dane botaniczne i zoologiczne ze stanowiska Uaua-uno sugerują, iż jego pierwotny krajobraz mógł być zbliżony do sawann *Llanos de Mojos*.

W warstwie kulturowej (warstwa III) znaleziono nasiona palmy *motacú* (*Attalea phalerata*) (Karwowski 2007). Palma *motacú* to typowa palma rosnąca w lasach galeriowych i skupiskach leśnych (*islas de verde*) na sawannach. W pobliżu San Ignacio de Moxos palmy *motacú* występują w niewielkich skupiskach bądź pojedynczo na obszarze sawann, w okolicach Santa Cruz (El Cedrito, Viru-Viru) rosną na pagórkach powstałych zoogenicznie, wskutek działalności mrówek. Są także dominujące w mniejszych skupiskach drzew, w starorzeczach i podwyższonych polach, w lasach galeriowych oraz jako elementy lasów reliktowych na sawannach. Generalnie palma ta nie rośnie na ciężkich glebach gliniastych oraz miejscach permanentnie wilgotnych, gdzie zastępowana jest przez inny gatunek palmy – *Copernicia*. Jadalne owoce *motacú* są duże i ciężkie, wytwarza się z nich także olej (Langstroth 1999: 181-182). Nasiona palmy *motacú* znajdowane są w warstwach czarnych ziem także w kontekstach archeologicznych na stanowiskach sawannowych w *Llanos de Mojos*. Roberto Langstroth (1999: 92) zaobserwował nasiona tej palmy na głębokości 20-30 cm, w warstwie kulturowej czarnej ziemi, zawierającej sporą ilość fragmentów ceramiki. Cechą szczególną w tym przypadku jest współwystępowanie antropogenicznych czarnych ziem i nasion palmy *motacú* w obrębie nadrzecznych lasów galeriowych.

Poza pnem znalezionym w wykopie 1 (Karwowski 2005, 2007) na stanowisku Uaua-uno nie natrafiono na ślady drzew w sedymentach znajdujących się poniżej współczesnego humusu. Pień ten, początkowo zidentyfikowany jako pień mahoniowca (Szwagrzak 2004, informacja ustna) okazał się najprawdopodobniej fragmentem współczesnego drzewa, przez informatorów z Soraida (informacja ustna 2005) określonego jako *ochohó* (łoskotnica pękająca, *Hura crepitans*). Drzewo to występuje w nisko położonych, okresowo zalewanych lasach galeriowych, ma grube korzenie, szeroko rozchodzące się na boki i wystające ponad powierzchnię terenu, tworząc barierę dla wody i depozytów rzecznych (Langstroth 1999: 182). Rosło na stanowisku zapewne w okresie poprzedzającym naturalną sedymentację warstwy II, w czasie, kiedy teren stawał się coraz bardziej wilgotny i podmokły a przez to niesprzyjający osadnictwu. Sytuacja ta nastąpiła względnie niedawno – jak zaproponowano powyżej – wskutek zmiany biegu Río Beni i odcięciu ujścia mniejszych rzek, których wody utworzyły strefy bagienne i podmokłe.

W pobliżu niektórych grobów urnowych znaleziono kości płetw ryby *tachacá* (*Pterodoras granulosus*) z rodziny sumowatych (Karwowski 2007). *Tachacá* to migrujący gatunek endemiczny żyjący w dorzeczach Amazonki i La Platy (Agistinho et al. 2009). Ryby te żyją współcześnie także w Río Beni. Ponieważ krawędzie płetw zakończone są ostrymi ząbkami, służyły zapewne jako narzędzia tnące. Płetwy tej ryby są znajdowane w kontekstach archeologicznych także na innych stanowiskach (np. Acosta et al. 2007).

Wskaźnikiem intensywności osadnictwa na Uaua-uno, poza miąższością warstwy kulturowej, może być także zasięg stanowiska. Określenie jego granic jest znacznie utrudnione ze względu na zniszczenie pierwotnego krajobrazu przez działalność erozyjną i sedymentacyjną Río Beni. Rzeka sukcesywnie podcina prawy brzeg odsłaniając groby i warstwę kulturową w profilu urwiska rzecznego. Ponieważ odkrycie stanowiska w 1998 r. było następstwem stanu powodziowego w tym czasie, można posłużyć się wcześniejszymi obrazami satelitarnymi obszaru, aby określić możliwy zasięg stanowiska w kierunku zachodnim. Około 10 lat przed odkryciem stanowiska skraj urwiska przebiegał około 50-60 m na zachód od aktualnego. Ta odległość wydaje się miarodajna dla wyznaczenia zasięgu zachodniego osadnictwa na Uaua-uno (tj. około 50-60 m na zachód od centralnego skupiska grobów). Zasięg południowy jest dobrze czytelny w profilu urwiska rzecznego i sięga około 70 m od centralnego skupiska grobów (repera-głównego punktu węzłowego siatki arowej).

Określenie zasięgu północnego jest bardziej utrudnione ze względu na przypuszczalne zniszczenie skraju (?) stanowiska wskutek erozji Río Beni (starorzecze), jednak można przyjąć, że stanowisko sięgało w kierunku północnym około 210 m lub więcej od centralnego skupiska grobów (punktu głównego siatki arowej). Określenie granicy wschodniej stanowiska nie jest aktualnie możliwe ze względu na obecność współczesnych sedymentów aluwialnych pokrywających teren stanowiska w części wschodniej. Szacunkowo można przyjąć, iż granica przebiegała kolejne 50-60 m na wschód od centralnego skupiska grobów, mogła być jednak położona również znacznie dalej.

Z uwagi na charakter (nielicznych) danych dotyczących środowiska osadniczego Uaua-uno w przeszłości trudno jednoznacznie opowiedzieć się z którymś z przytoczonych modeli ekologiczno-osadniczych: istnieją argumenty na poparcie zarówno dla ogólnego modelu górnioamazońskiego, jak i modelu lokalnego, „osadniczo-rolniczego” *Llanos de Mojós*. Ponieważ stanowisko znajdowało się pierwotnie w sporej odległości od Río Beni oraz zapewne w dużo mniejszej odległości od mniejszej rzeki lub strumienia (Rio Tarene?) krajobraz wokół osady mógł być bardziej zbliżony do sawannowego interioru *Llanos de Mojós*. Obecność palm *motacú* wskazuje, iż mogło być usytuowane w obrębie „wyspy zieleni” na sawannie bądź na skraj lasu galeriowego. Względnie duża miąższość warstwy kulturowej oraz obecność czarnej ziemi sugerują natomiast, iż stanowisko znajdowało się na obszarze interfluwialnym *tera firme*, prawdopodobnie na jego skraju, (tj. na obszarze niezalewanym przez rzeki w czasie wylewów). Nie ulega wątpliwości, iż zagadnienie pierwotnego środowiska osadniczego stanowiska Uaua-uno wymaga dalszych studiów i badań, natomiast przytoczone modele mogą stanowić dla nich punkt wyjścia.

Zwyczaje pogrzebowe

Do roku 2006 przebadano odcinek brzegu Rio Beni na długości około 300 m gdzie na skutek działalności erozyjnej zostały odsłonięte groby. W wyniku prac wykopaliskowych (ratowniczych) w trakcie trzech sezonów badawczych odkryto łącznie 41 grobów w tym 7 szkieletowych i 34 urnowe. Niestety w rezultacie tych prac nie udało się oszacować całkowitego zasięgu cmentarzyska⁴⁰ jak i pełnej liczby zdeponowanych na nim grobów. Nie udało się zbadać 16 grobów zarówno dla tego, iż zostały uprzednio wyrabowane jak i z powodu destrukcyjnej działalności Rio Beni. Zadokumentowano i zbadano wykopaliskowo 23 groby, w tym 20 urnowe i 3 szkieletowe.

Cmentarzysko Uaua-uno należy do stanowisk birtualnych płaskich. Oznacza to, iż miejscowa ludność stosowała dwójaki sposób chowania swoich zmarłych: urnowy i szkieletowy. Pochówek urnowy nieciałopalny z nielicznymi wyjątkami (pochówki dzieci) jest pochówkiem wtórnym – dekompozycja ciała następowała w innym miejscu niż jego docelowa depozycja. Na cmentarzysku najbardziej dominującą formą grobu były właśnie pochówki urnowe zawierające niespalone szczątki ludzkie.

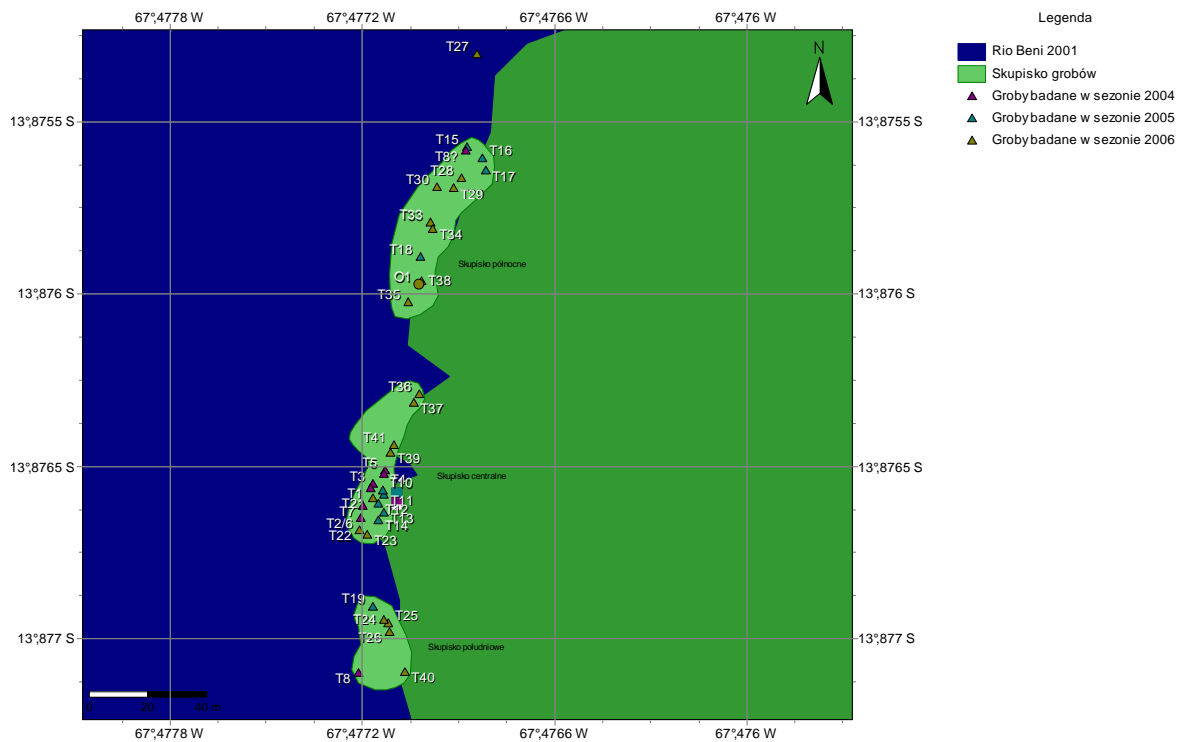
Miejscowa społeczność chowała swoich zmarłych niespopielonych w naczyniach glinianych - urnach. Starano się zachować układ anatomiczny zmarłego w urnie, choć w niektórych przypadkach ze względu na wielkość naczynia grobowego czy celowe praktyki było to trudne. Najprawdopodobniej zwłoki były wcześniej rozczłonkowane w ramach rytualnych zabiegów i przez to chaotycznie deponowane w grobie bez zachowania układu anatomicznego. Nielicznych zmarłych chowano w grobach szkieletowych, na wznak z rękoma wzdłuż ciała; wśród grobów szkieletowych wyjątek stanowi grób 6, w którym zmarły leżał na plecach ze skrzyżowanymi nogami w pozycji „po turecku”. Nad częścią grobów

⁴⁰ Istnieją pewne przesłanki dotyczące pierwotnego zasięgu stanowiska Uaua-uno – por. podrozdział „Środowisko osadnicze, czarne ziemie amazońskie”.

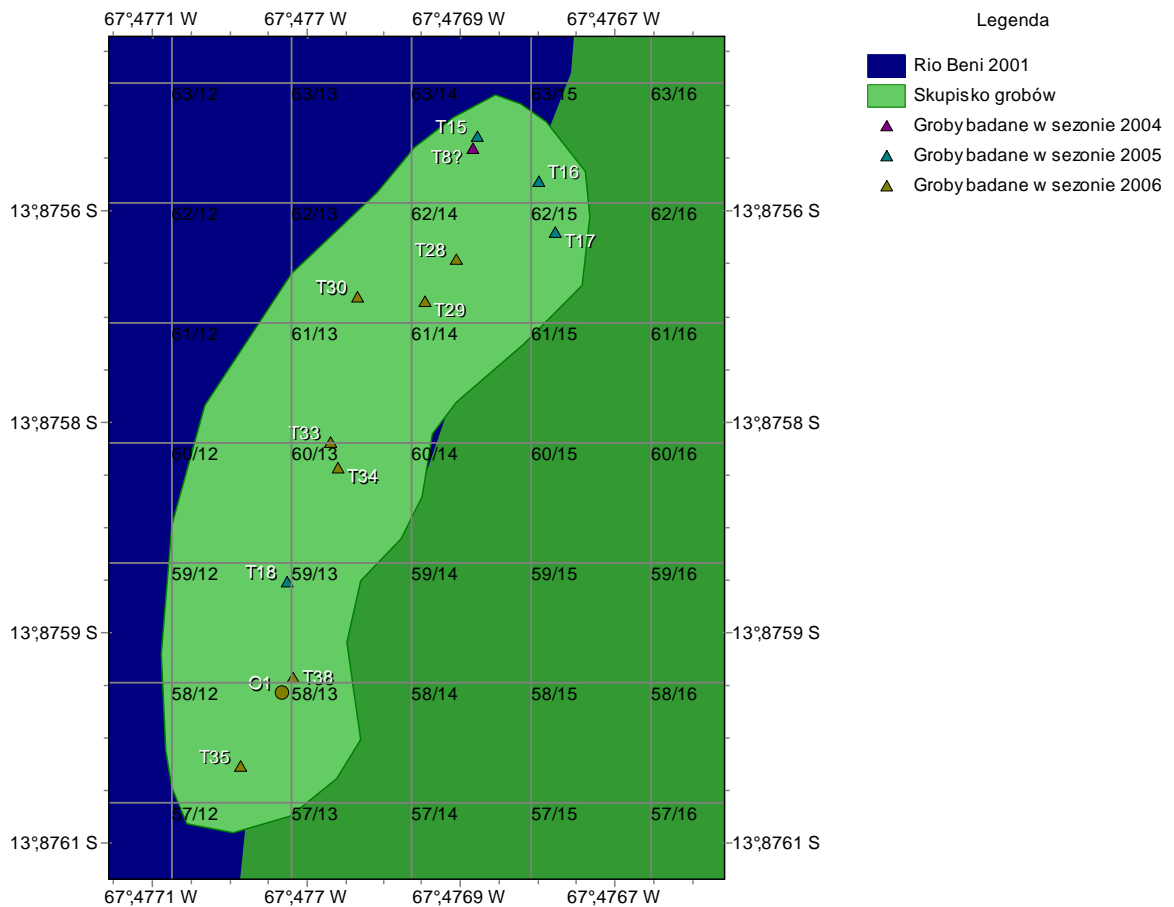
urnowych odkryto obstawy z potłuczonych naczyń ceramicznych tworzących „kopce”, które najprawdopodobniej miały być oznaczeniem miejsca pochówku na powierzchni ziemi. Pośrednią analogią dla takich praktyk są cmentarze Indian Guajiaro z Kolumbii, u których miejsca pochówku znajdowały się w niewielkiej odległości od osady i gdzie zmarłych chowano w wielkich zdobionych naczyniach odwróconych do góry dnem. Ustawiano na nich dodatkowo duże fragmenty mniejszych naczyń jako oznaczenie miejsca pochówku (Malkin 2007).

Grób	Sezon	Typ	Eksplo- rowany	Skupisko	Płeć, wiek	Wyposażenie	Obstawa/kopiec ceramiczny
1	2004	Urnowy	Tak	Centralne	?	Tak	?
2	2004	Urnowy	Tak	Centralne	Chłopiec	Tak	Obstawa
3	2004	Urnowy	Tak	Centralne	?	Tak?	?
4	2004	Urnowy	Tak	Centralne	?	Nie	?
5	2004	Urnowy	Nie	Centralne	?	?	?
6	2004	Szkiel.	Tak	Centralne	Mężczyzna	Tak	Brak
7	2004	Urnowy	Tak	Centralne	Kobieta	Tak	Kopiec
8	2004	Urnowy	Tak	Południowe	?	Nie	?
10	2005	Urnowy	Nie	Centralne	?	?	?
11	2005	Urnowy	Tak	Centralne	?	Tak?	Brak?
12	2005	Urnowy	Tak	Centralne	?	Nie?	Obstawa
13	2005	Urnowy	Nie	Centralne	?	?	?
14	2005	Urnowy	Tak	Centralne	?	Nie?	Obstawa
15	2005	Urnowy	Tak	Północne	?	Tak?	?
16	2005	Urnowy	Tak	Północne	?	Tak?	Obstawa?
17	2005	Urnowy	Tak	Północne	?	Tak?	Obstawa?
18	2005*	Urnowy	Tak	Północne	Dziecko	Tak	?
19	2005*	Urnowy	Tak	Południowe	?	Nie	?
20	2005*	Urnowy	Tak	Południowe	Kobieta i dziecko	Tak	?
21	2006	Urnowy	Tak	Centralne	Kobieta	Tak	?
22	2006	Szkiel.	Tak	Centralne	Mężczyzna	Tak?	Brak
23	2006	Szkiel.	Nie	Centralne	?	?	?
24/25	2006	Szkiel.	Tak	Południowe	Młoda kobieta?	Tak?	?
26	2006	Urnowy	Nie	Południowe	?	?	?
27	2006	Urnowy	Nie	Północne (skraj)	?	?	?
28	2006	Szkiel.	Nie	Północne	?	?	?
29	2006	Szkiel.	Nie	Północne	?	?	?
30	2006	Urnowy	Nie	Północne	?	?	?
31	2006	Urnowy	Tak	Północne	?	Nie	Kopiec
32	2006	Urnowy	Tak	Północne	Dziecko	Tak	Kopiec
33	2006	Urnowy	Tak	Północne	?	Tak	Brak?
34	2006	Urnowy	Nie	Północne	?	?	?
35	2006	Urnowy	Nie	Północne	?	?	?
36	2006	Urnowy	Nie	Centralne	?	?	?
37	2006	Urnowy	Nie	Centralne	?	?	?
38	2006	Szkiel.	Nie	Północne	?	?	?
39	2006	Urnowy	Nie	Centralne	?	?	?
40	2006	Urnowy	Nie	Południowe	?	?	?
41	2006	Urnowy	Tak	Centralne	Dziecko	Nie	Brak

Tabela 4. Charakterystyka grobów zlokalizowanych na stanowisku Uaua-uno w sezonach 2004-2006, Opracowanie: J. Kołpowska, A. Karwowski.

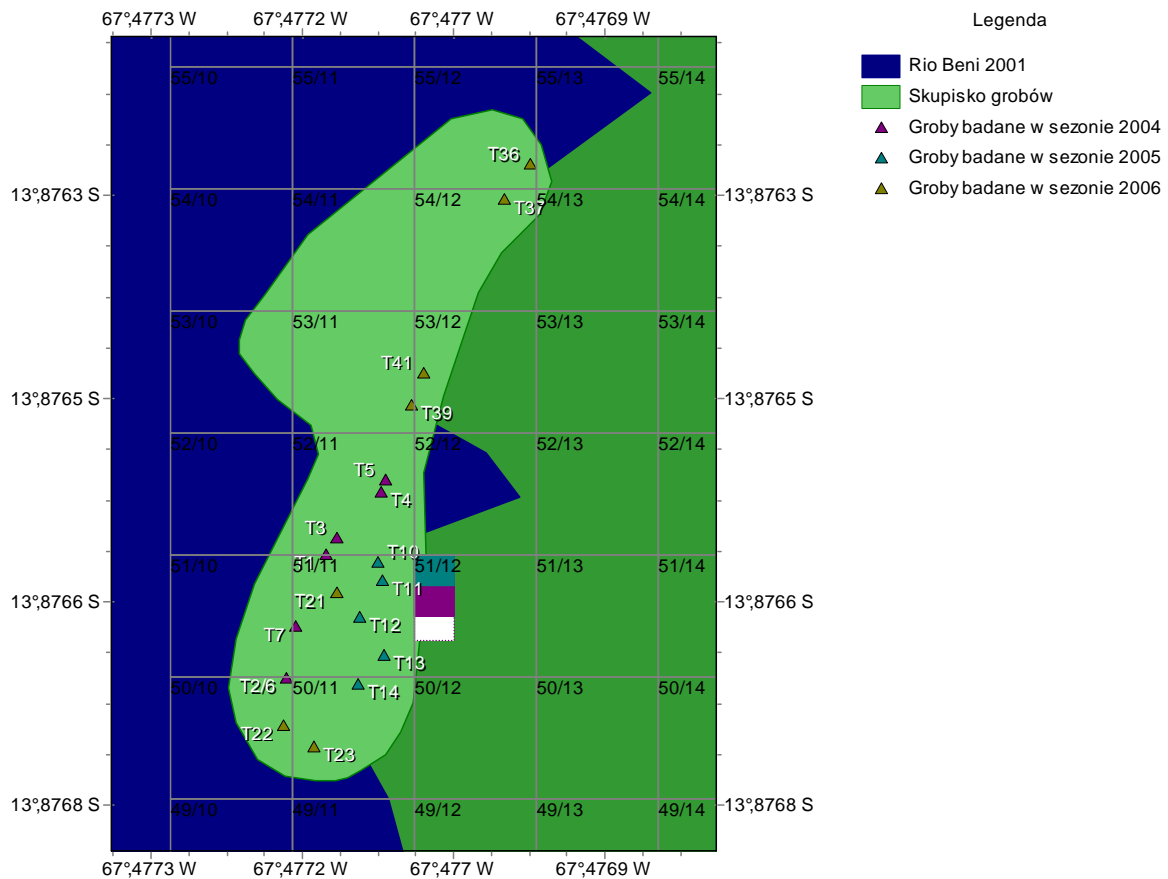

Ryc. 14. Uuaa-uno. Plan cmentarzyska (linia brzegowa w dużym przybliżeniu). Opracowanie: A. Karwowski

Ryc. 15. Uuaa-uno. Skupisko północne grobów, rzut poziomy. Opracowanie: A. Karwowski.

Długotrwałe użytkowanie cmentarzyska pozwala zaobserwować pewne prawidłowości w jego układzie przestrzennym. Groby rozmieszczone są w 3 głównych skupiskach: północnym, centralnym i południowym. Oczywiście są to szacunkowe obserwacje ze względu zarówno na niedużą statystycznie liczbę grobów jak i na brak wiedzy o pierwotnej wielkości cmentarzyska i jego zasięgu w kierunku wschodnim.

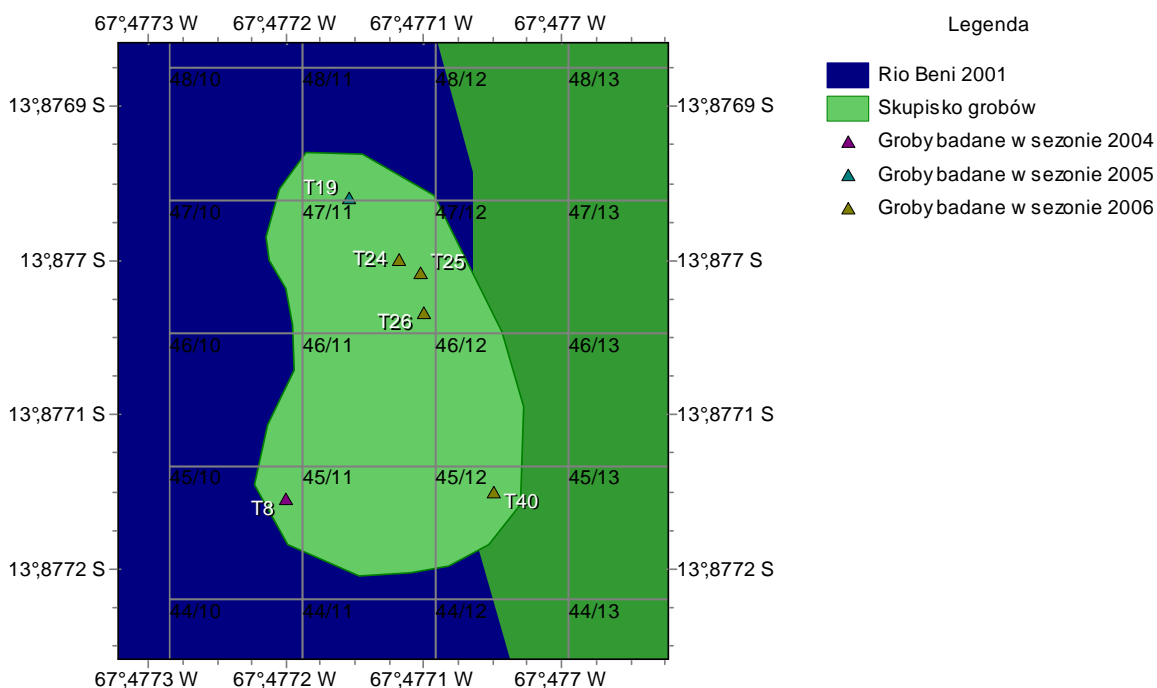
Ryc. 16. Uuaa-uno. Skupisko centralne grobów, rzut poziomy. Opracowanie: A. Karwowski

W obszarze skupiska północnego zlokalizowano 13 grobów: 10 urnowych (groby 15, 16, 17, 18, 30, 31, 32, 33, 34 i 35) i 3 szkieletowe (groby 28, 29 i 38). Groby rozłożone były względnie równomiernie: 2-5 m od siebie. Wśród eksplorowanych grobów należących do tego skupiska na uwagę zasługują dwa groby dzieci (groby 18 i 32), które wyposażono w naszyjniki z paciorków ceramicznych. Określenie relacji chronologicznych grobów w obszarze skupiska północnego jest dość utrudnione z uwagi na brak znacznej części kontekstu stratygraficznego grobów oraz niemożliwość wykonania pomiarów niwelacyjnych w tej części stanowiska. Charakter grobu 32 wskazuje na względnie późną jego chronologię (okres wpływów Inków?), prawdopodobnie podobnie należy datować większość grobów odkrytych w skupisku północnym.

W obszarze skupiska centralnego zlokalizowano 19 grobów: 16 urnowych (groby 1, 2, 3, 4, 5, 7, 10, 11, 12, 13, 14, 21, 36, 37, 39 i 41) i 3 szkieletowe (groby 6, 22 i 23). W obrębie tego skupiska zmarłych chowano stosunkowo blisko siebie. W tej części cmentarzyska chowano zmarłych przez cały czas funkcjonowania cmentarza, i tutaj odkryto i zbadano najbogatsze groby. Wyjątkowość grobu nr 6 związana jest ze sposobem pochowania zmarłego i rodzajem darów. Zmarłego mężczyznę pochowano w pozycji na wznak ze skrzyżowanymi nogami. Dary ułożone były w okolicach głowy i składały się na nie 3 zdobione misy i ceramiczny bęben, jedyny taki na stanowisku. Spłaszczona czaszka oraz tak wyjątkowe dary

sugerują, że pochowano w tym grobie mężczyznę o wyjątkowym statusie społecznym – szamana. Brak analogii z innych stanowisk nie pozwala na szerszą interpretację tego grobu.

Drugi bardzo bogaty, odbiegający znacznie od pozostałych wyposażeniem jest grób urnowy nr 7. Bogactwo jego wyposażenia zamyka się nie tylko w ilości zdeponowanych darów ale również w ich rodzaju. Jest to jedyny grób, w którym znaleziono ozdoby srebrne, jak również dużą ilość miniaturowych paciorków, stanowiących zapewne w momencie deponowania naszyjnik oraz 6 kamieni w tym jeden kamień „serce”, pozostałe kamienie mogły służyć do polerowania powierzchni naczyń glinianych. Również w tym przypadku tak bogate dary świadczą o wyjątkowej pozycji pochowanej tu osoby, najprawdopodobniej kobiety, o czym świadczą znalezione przęsliki.

Ryc. 17. Uaua-uno. Skupisko południowe grobów, rzut poziomy. Opracowanie: A. Karwowski.

Skupisko południowe jest mniejszym nagromadzeniem grobów. W jego obszarze zlokalizowano 6 grobów: 5 urnowych (groby: 8, 19, 20, 26, 40) i 1 szkieletowy (grób: 24/25). W tej części cmentarzyska chowano głównie kobiety i dzieci, o czym świadczą wyposażenie grobowe, którym były przęsliki. Na uwagę zasługuje grób 20, w którym pochowano kobietę z dzieckiem oraz grób 24/25 należący najpewniej do młodej kobiety. Określenie relacji chronologicznych grobów w obszarze skupiska północnego jest dość utrudnione z uwagi na brak znacznej części kontekstu stratygraficznego grobów. Znana jest chronologia bezwzględna jedynie grobu 24/25, datowanego na XIV w. n.e.

Na cmentarzysku chowano zarówno mężczyzn jak i kobiety i dzieci. Brak pełnych danych antropologicznych niestety nie pozwala na systematyczny podział grobów ze względu na płeć i wiek jak i na dokładne określenie struktury społecznej badanej populacji. Jednak dostępne dane z sezonu 2004 wskazują, iż w grobach urnowych bez wyposażenia (np. grób 2) mogli być chowani młodzi chłopcy (wiek infans 3), natomiast grób szkieletowy 6 należał do dorosłego mężczyzny (Kozłowski 2005, informacja ustna). Wskazówką dotyczącą płci zmarłego jest wyposażenie grobowe: groby zawierające przęsliki od wrzecion do wyrobu przędzy to najprawdopodobniej groby kobiece, przy czym w większości przypadków są to groby urnowe. Do dnia dzisiejszego wyrobem przędzy i tkactwem zajmują się kobiety (np. wśród Indian Takana - por. Hissink i Hahn 2000), wydaje się być to logiczną analogią.

	amfora	bęben	puchar	naczynie baniaste	talerz	misa	miseczka	przędlik	Narzędzia Kamienne	ozdoby metalowe	Ozdoby z muszli	Paciorki ceram.	kamień	nie eksplorowany /brak wyposażenia
urnowy														
1							1							
2						1								
3								1						
4														X
5														X
7	1		1			2		3	1	2			2	
8								1					2	
10														X
11													1	
12														X
13														X
14								1						
15				1	1	3	1							
16							1							
17				1?										
18														
19														
20														
21					1		3	2						
26														X
27														X
30														X
31														X
32												7		
33										X				
34														X
35														X
36														X
37														X
39														X
40														X
41														X
szkieletowy														
6		1				2								
22							1							
23														X
25/25								1						
28														X
29														X
39														X

Tabela 5. Zestawienie ilościowe wyposażenia grobów badanych w sezonach 2004-2006. Opracowanie J. Kołpowska.

Na podstawie rodzaju wyposażenia można spróbować określić także status społeczny zmarłych. W grobach znajdowały się zarówno ozdoby, przedmioty codziennego użytku - naczynia ceramiczne, narzędzia kamienne, jak i przedmioty magiczne (tab. 5). Trudno jednak

doszukać się na badanym cmentarzysku głębszych prawidłowości związanych z miejscem chowania zmarłych w obszarze cmentarzyska. Nie widać jasnych zależności między rodzajem pochówku i wyposażeniem a położeniem grobu w danym skupisku, tzn. nie można wydzielić na cmentarzysku stref należących wyłącznie do grobów bogatych lub ubogich bądź gdzie chowano wyłącznie mężczyzn lub wyłącznie kobiety. Dlatego wydaje się, że wydzielone skupiska stanowiły raczej konkretne miejsca, w których koncentrowano grzebanie zmarłych bez względu na wymienione czynniki.

Być może pewne różnice społeczne odzwierciedlone zostały w formach grobów z „kopcami ceramicznymi”, gdyż inwentarz takich grobów zwykle był względnie bogaty. Ich obecność można także wyjaśnić w inny sposób – jako konstrukcję wtórną. Być może pierwotnie obecność grobów oznaczano kopczykami ziemnymi⁴¹, a do konstrukcji kopczyków wykorzystano ceramikę w momencie, kiedy osada rozrosła się na tyle, że ilość śmieci wymuszała tworzenie kopczyków „ziemno-ceramicznych”. Jeśli to rozumowanie jest słuszne, wówczas groby z „kopcami ceramicznymi” muszą być relatywnie późne, co zasadniczo znajduje odzwierciedlenie w materiale archeologicznym. Ciekawy przypadek stanowią groby 2 (urnowy) i 6 (szkieletowy). Grób urnowy, względnie ubogi znaleziono tuż nad bogatym grobem szkieletowym. Takie położenie grobów sugeruje, że ludność (rodzina?) dokonująca pochówku w grobie nr 2 nie wiedziała o istnieniu grobu szkieletowego poniżej, a więc grób 6 nie miał kopca ziemnego bądź kopiec ten został zniszczony.

Rozpiętość przestrzenna terenu, na którym chowano zmarłych wynikała najprawdopodobniej zarówno z samego umiejscowienia jak i długiego okresu użytkowania tego cmentarzyska. Obserwując sposób chowania zmarłych zarówno ten urnowy jak i szkieletowy widać jasno, że miejscowa populacja bardzo dbała o swoich zmarłych. Dbałość o pochówek i dary składane przy zmarłym świadczą wyraźnie o szacunku dla pochowanej osoby a także o rozwiniętym systemie wierzeń. Potwierdza to przypuszczenia, że miejscowa ludność nie rozdzielała cmentarza na osobną strefę dla kobiet i mężczyzn, nie dzieliła również mieszkańców na ubogich i bogatych. Groby wyposażone w liczne i wyjątkowe dary najprawdopodobniej były miejscem pochówku osób o szczególnym statusie społecznym i dlatego po śmierci w sposób wyjątkowy zostali wyróżnieni.

Charakterystyka grobów zbadanych w sezonach 2004-2006 pozostawia sporo istotnych zagadnień bez odpowiedzi. Nie zaobserwowano większej zmienności typologicznej grobów w czasie, nie zaobserwowano również obszarów wyłącznie „bogatych” bądź wyłącznie „ubogich” grobów, czy też stref grobów należących wyłącznie do kobiet czy też wyłącznie do mężczyzn. Taki obraz zwyczajów pogrzebowych może być odzwierciedleniem charakteru społecznego dawnych mieszkańców Uaua-uno, który tej sytuacji musiał być w znacznej mierze egalitarny, bez większych rozwarstwień społecznych.

Klasyfikacja kulturowa i datowanie

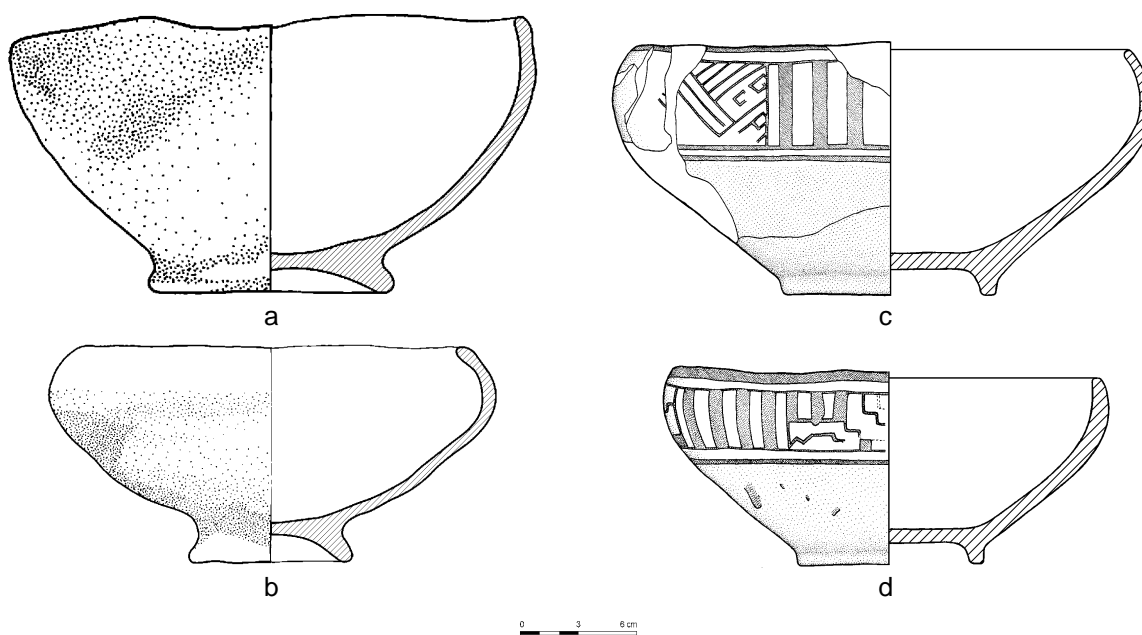
Stanowisko Uaua-uno, ze względu na położenie geograficzne oraz cechy formalne przyporządkowane zostało do miejscowych przedhiszpańskich kultur Indiańskich określanych ogólnie jako kultura (archeologiczna) Mojos (Karwowski 2005, 2006). Dla tej identyfikacji istotną podstawą była hipoteza kopca osadniczego (cecha typowa dla centralnej strefy *Llanos de Mojos*) w miejscu stanowiska, która jednak została odrzucona w niniejszym opracowaniu. W tej sytuacji głównym kryterium łączącym stanowisko z kulturami Mojos jest położenie

⁴¹ Na taką ewentualność wskazuje obecność miseczki odwróconej do góry dnem znalezionej kilkadziesiąt cm nad grobem 22 (szkieletowy), która mogła być ustawiona na takim kopczyku po pogrzebie lub podczas jakichś uroczystości rocznicowych przy grobie.

geograficzne (na zachodnim skraju) oraz postulowane pierwotne sawannowe środowisko osadnicze w obrębie „wyspy zieleni” lub lasu galeriowego.

Materiałem porównawczym stanowiącym podstawę datowania i klasyfikacji kulturowej stanowiska Uaua-uno jest przede wszystkim ceramika naczyniowa. Typowe naczynia, znajdujące w grobach, to starannie wykonane misy z wyodrębnioną niską stopką (ryc. 18), naczynia dzbanowate bez uchwytów (*ollas*) oraz mniejsze miseczki mniej starannie wykonane, wszystkie z domieszką tłucznia ceramicznego. Wyjątkowo, w grobie 7 znaleziono naczynie przypominające amfore, oraz w grobie 6 – bęben ceramiczny. Poza tym w warstwie kulturowej natrafiono na fragmenty płytkich mis oraz naczyń z uszkami i inne fragmenty trudne do klasyfikacji. Wśród zabytków glinianych wymienić należy także proste przęśliki bez zdobień.

Większość naczyń z inwentarzy grobowych nie miała zdobień. Wyjątek stanowi malowana ceramika będąca wyposażeniem grobu 7. Na dwóch misach oraz amforze znajdowała się starannie wykonana dekoracja malowana, motywami przede geometrycznymi: przecinających się i zawijających linii (tzw. *estilo de serpiente*), równoległych zawijających się linii, schodkowatymi oraz mieszanymi. Wśród ceramiki znalezionej w warstwie kulturowej i znalezisk powierzchniowych uwagę zwracają fragmenty wylewów z dekoracją rytą na stronie zewnętrznej naczynia oraz fragmenty malowane motywami falistych i spiralnych(?) linii (ryc. 19).

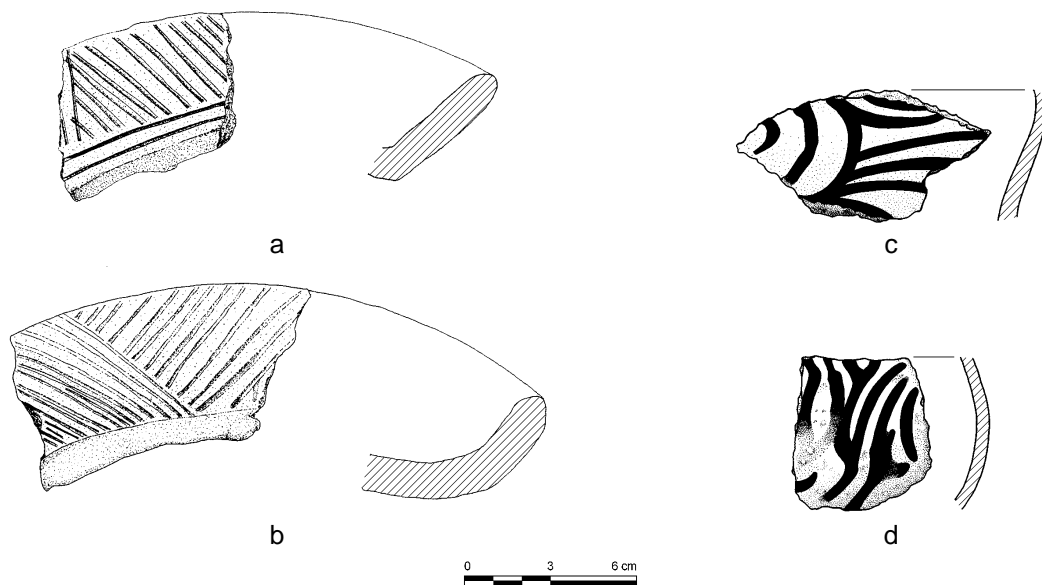

Ryc. 18. Uaua-uno. Formy mis ceramicznych: a, b) z grobu 6; c, d) z grobu 7. Rys. R. Konieczny (a, b), A. Karwowski (c, d).

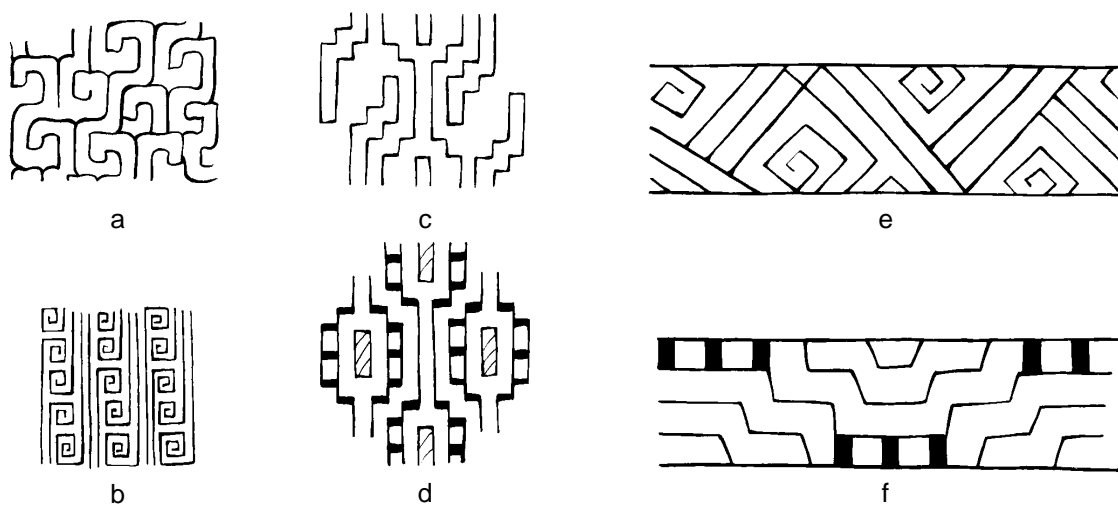
Próba porównania form i zdobnictwa naczyń z Uaua-uno z materiałami z przyległej, centralnej strefy *Llanos de Mojós* napotyka na spore trudności. Ponieważ niewielka część kopców w *Llanos de Mojós* była badana w sposób naukowy a wyniki publikowane (por. Erickson 2000: 211), wszelkie porównania materiałów archeologicznych są utrudnione i mogą dać błędne wyniki ze względu np. na ograniczoną reprezentatywność próbek. Na podstawie aktualnej wiedzy można jednak stwierdzić, że powszechną cechą sekwencji ceramicznych centralnej części *Llanos de Mojós* są: tłuczeń ceramiczny, muszle i cauxi⁴²

⁴² Gąbka słodkowodna z rodziny *Spongillidae*.

jako domieszka schudzająca, dekoracja ryto-modelowana, ryta i polichromowana, naczynia kuliste na trzech i czterech nóżkach, podwyższone podstawy oraz szerokie dyskowate talerze i talerzowate tarki (Calandra i Salceda 2004:159, Dougherty i Calandra 1981, Jaimes 2009). Ponadto na niektórych stanowiskach kopcowych odkryto ceramikę związaną z tradycjami Barrancoid i Środkowoamazońską Tradycją Polichromowaną. Stanowiska kopcowe datowane są na okres 350-1300 (Dougherty i Calandra 1981-82) i 600-1400 (Jaimes 2009) n.e. Podobieństwa wspomnianych typów ceramiki z materiałami z Uaua-uno można zaobserwować jedynie na poziomie ogólnym: w domieszce schudzającej (tłuczeń), sposobie dekoracji, lecz nie w formach naczyń czy motywach zdobniczych. Różnice te są na tyle duże, iż ścisłe powiązanie kulturowe Uaua-uno z centralnym obszarem *Llanos de Mojos* wydają się wątpliwe. Wyniki ostatnich prac zespołu niemiecko-boliwijskiego na stanowiskach Loma Mendoza i Loma Salvatierra zdają się potwierdzać ten pogląd (por. Prümers 2004, Jaimes 2009).

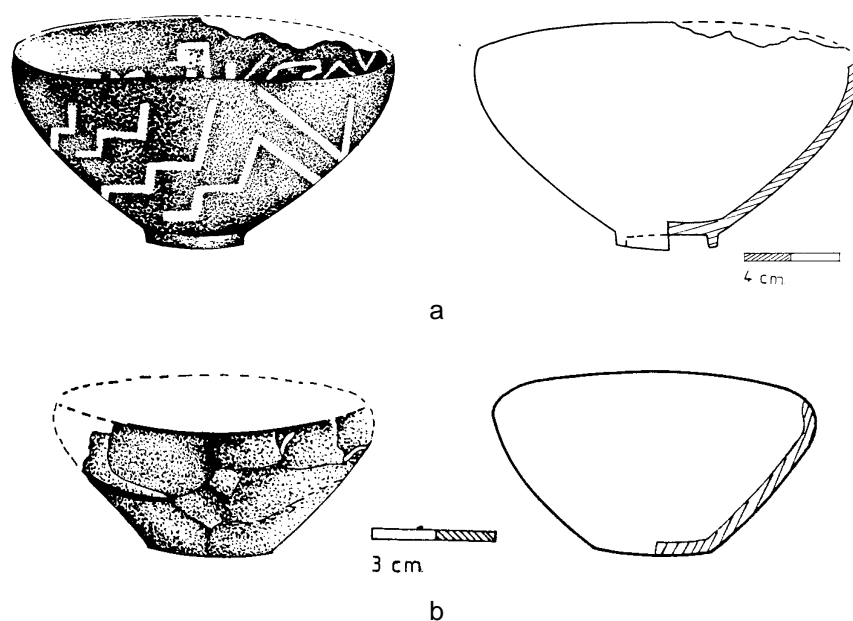

Ryc. 19. Uaua-uno. Zdobione fragmenty naczyń ceramicznych: a, b) dekoracją ryta/nacinaną na zewnętrznej stronie brzegu; c, d) dekoracją malowaną. Rys. D. Werra (a, b), A. Karwowski (c, d).

Ryc. 20. Uaua-uno. Rekonstrukcja malowanych motywów zdobniczych na ceramice naczyniowej z grobu nr 7: a-d) amforze (81/04); e-f) misie (83/04). Rys. A. Karwowski.

W kolekcji naczyń ceramicznych eksponowanych w Museo Nacional de Arqueología w La Paz i pochodzących ze stanowisk znad górnego biegu Río Beni wskazać można grupę naczyń zbliżonych stylistycznie do materiałów z Uaua-uno. Dotyczy to typu dekoracji (malowana), kolorystyki zdobień i technologii wykonania, a w mniejszym stopniu formy (np. podwójne naczynie i dzban z Capaina (3118 MNA, 3144 MNA), *olla* z San Buena Vista (463 MNA), dzban i szeroka misa z San Buenaventura (457 MNA, 464 MNA)). Na misy przypominające te z kontekstów grobowych w Uaua-uno natrafił Gregorio Cordero (1984) podczas rekonesansu archeologicznego nad Río Beni (ryc 21). Spora jednak część zabytków z kolekcji muzealnych i naczyń opisanych raportach z rekonesansów archeologicznych regionie nie przypomina materiałów z Uaua-uno. Dotyczy to na przykład mis z wyodrębnioną stopką i z dekoracją rytą z Baba-trau i San Martín (3140 MNA, 5121 MNA).

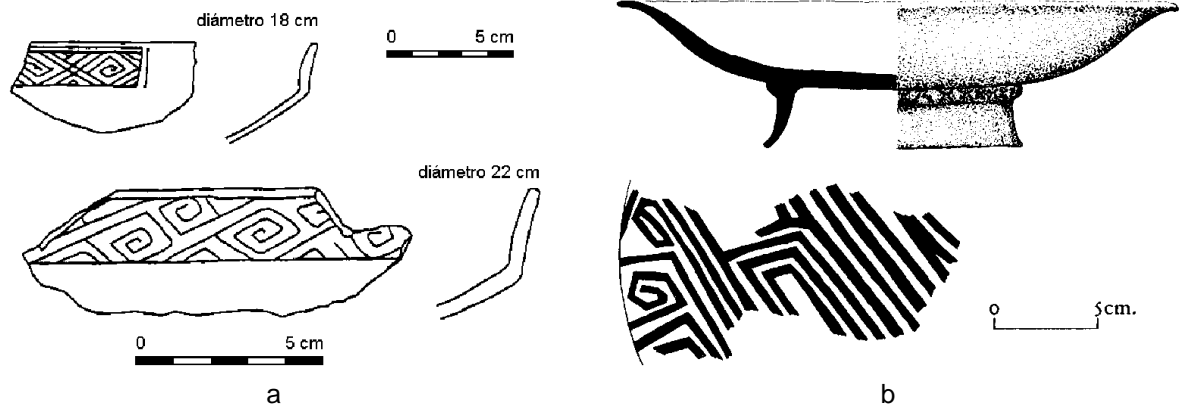
Ryc. 21. Formy naczyń misowatych ze stanowisk archeologicznych górnego biegu Río Beni: a) San Buenaventura; b) Baba-trau (grób szkieletowy). Wg Cordero 1984: Lamina 1 (a), Lamina 7 (b).

Mimo znacznej różnorodności zbiorów (niskiej homogeniczności), materiały muzealne ze stanowisk znad Río Beni i Alto Beni, dla Maxa Portugala (1978) stały się podstawą wydzielenia odrębnej kultury (archeologicznej) Beni. Ponieważ nad Río Beni prowadzono wcześniej jedynie ograniczone rozpoznania archeologiczne, krok ten ze względów metodologicznych jest dość ryzykowny i przedwczesny. Materiały muzealne świadczą raczej o istnieniu zabytków w danych typach stylistycznych o nieznanym datowaniu i kontekście stratygraficznym, pochodzących z dużym prawdopodobieństwem ze strefy nad Río Beni i Río Alto Beni. Niewykluczone, że postulaty Portugala zostaną potwierdzone w toku przyszłych badań terenowych i studiów materiałów o znanych kontekstach archeologicznych i chronologii, jednak obecnie hipoteza kultury Beni ze względów metodologicznych jest dyskusyjna.

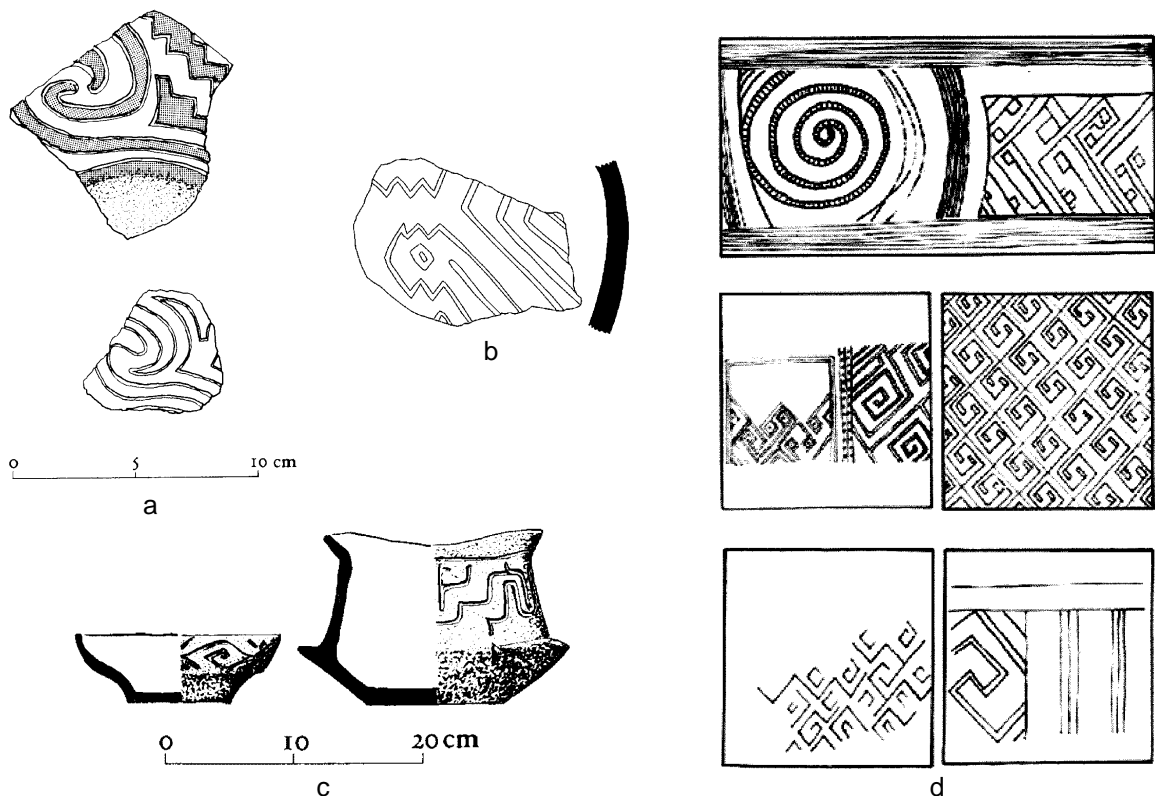
Podobieństwa do motywów zdobniczych z ceramiki malowanej z Uaua-uno widoczne są także w dekoracji późnoprekolumbijskiej ceramiką z regionu Baures w północno-wschodniej części *Llanos de Mojos*. Wśród motywów z tego regionu znaleźć można przykłady przypominające *estilo de serpiente*, jednak motywy te wykonane są w odmienny sposób – poprzez rycie⁴³ (ryc. 23d). Ceramika Baures ma zwykle domieszkę cauxí, kaolinu i

⁴³ Dekoracja ryta (ang. *incised*, hiszp. *incisa*) w przypadku ceramiki przedhiszpańskiej polegała na nacinaniu ornamentów w miękkiej jeszcze glinie, przed wypaleniem naczynia.

tlucznia oraz dekorację cienkimi liniami rytymi; w mniejszym zakresie występują figurki, aplikacje plastyczne, nóżki i dekoracja malowana. W kompleksie Bella Vista odkryto fragmenty płaskodennych naczyń z odciskami plecionki (Prümers *et al.* 2006).

Ryc. 22. Naczynia z dekoracją rytą lub malowaną w *estilo de serpiente*: a) Las Piedras; b) Caimito (Peru; kompleks Cumancaya). Wg: a) Pärsinen *et al.* 2003: Fig. 35; b) Lathrap 1970: Fig. 28.

Ryc. 23. Rytymotywy dekoracyjne na ceramice naczyniowej z: a) Caimito (Peru, tradycja Cumancaya); b) Tumichucua; c) Caimito (tradycja Caimito); d) regionu Baures/Itenez. Wg: a) Lathrap 1970: Figure 29; b) Saunaluoma 2010: Figure 4a; c) Lathrap 1970: Figure 33; d) Calandra i Salceda 2004: Figura 3.

Ornament ryty w *estilo de serpiente* obecny jest także na ceramice amazońskiej ze stanowiska Las Piedras w pobliżu miasta Riberalta (ujście Río Beni do Madre de Dios) datowanej na okres ekspansji Inków na tereny leśne Amazonii (Pärsinen *et al.* 2003). Zbliżone formalnie motywy występują też na malowanej i rytej ceramice ze stanowiska Caimito nad Ucayali (Peru) (ryc. 22b; 23c) w sekwencjach ceramicznych południowo-zachodniej Amazonii.

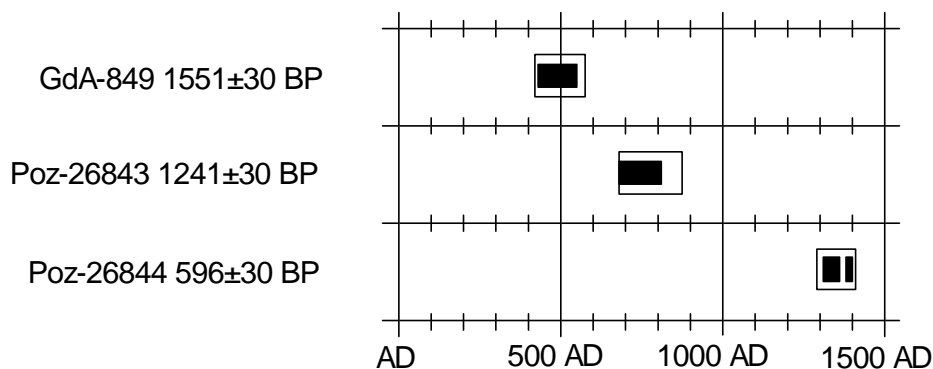
	Beni	Baures/Itenez	Ucayali (Peru)
ryty	Las Piedras XV w.n.e.	Region Baures „późno- prekolumbijskie”	Tradycje Cumancaya (IX- XIII w) i
malowany	Uaua-uno Grób 7	brak?	Caimito (XIV w)

Tabela 6. Rozprzestrzenienie ornamentyki w *estilo de serpiente* w Boliwii i Peru.

Wśród sekwencji ceramicznych południowo-zachodniej Amazonii to właśnie te z dorzecza Ucayali są najlepiej udokumentowane. Najstarsza znana tradycja ceramiczna w regionie – Tutishcaynio w III w. p.n.e. została zastąpiona naczyniami z ornamentem modelowo-rytym (tradycja Hupa-Iya), których wprowadzenie interpretowane jest jako wynik przybycia Arawaków. Pod koniec I w. n.e. rozkwitła nowa tradycja prawie niedekorowanej ceramiki Yarinacocha, prawdopodobnie mająca korzenie w środkowoamazońskiej Tradycji Polichromowanej. Okres IV-IX w n.e. odpowiada przybyciu i dominacji grup Indian Pano nad Ucayali. Sprowadzili oni tradycję Pacacocha cechującą się technologicznie prostymi naczyniami z czerwoną polewą, zoomorficznymi *adornos*, fakturą uzyskiwaną przez odciskanie palcami (*corrugated*), zawiniętymi do środka brzegami i kulistymi formami. Wyznacznikami kolejnej tradycji - Cumancaya (IX-XIII w.) są dekoracją odciskana palcami, ryta cienką linią oraz malowanie, a w masie ceramicznej - domieszka *caraipé* (Lathrap 1970; Myers 1976: 335). Generalnie podstawowe formy naczyń nie zmieniały się znacznie, natomiast istniała tendencja do zwiększania ilości i repertuaru zdobień: od ich braku (Pacacocha) przez dodanie strefowe faktury odciskanej palcami (Cumancaya), skończywszy na dekoracji rytej, której wzory służyły później jako powierzchnie do dekoracji malowanej (Cumancaya) (por. Myers 1976: 339). Pojawienie się ostatniej znanej w regionie tradycji ceramicznej (Caimito), datowane na początek XIII w. wiązane jest z inwazją grup Tupi nad rzeką Ucayali, wytwarzających wyrafinowaną ceramikę malowaną (Lathrap 1970: 184; Saunaluoma 2009: 122). Ciągłość wytwórczości ceramicznej nad Ucayali widoczna jest do czasów współczesnych: Indianie Shetobo, Shipibo i Conibo zamieszkujący dorzecze Ucayali nadal wytwarzają ceramikę polichromowaną, która wywodzi się z tradycji Cumancaya (por. ryc. 25), przy czym wymienione grupy etniczne są spokrewnione ze sobą i posługują się językami z rodziny Pano (np. Myers 1976). Zdaniem Donalda Lathrapa (1970) pierwotne centrum Indian z grupy Pano znajdował o się we wschodniej Boliwii, skąd długoterminowe migracje doprowadziły ich poprzez tropikalną część Boliwii do Amazonii peruwiańskiej.

O ile pojawienie się *estilo de serpiente* wydaje się chronologicznie dość późne i na podstawie istniejących danych można je datować od XIV w. n.e., o tyle obserwując ornamentykę naczyń znad Ucayali, Itenez i Beni zauważyć można dużą zbieżność motywów. Istnieje także pewna prawidłowość: współwystępowanie ornamentyki rytej, ryto-malowanej i malowanej. Widać także tendencję do geometryzacji wzorów: na starszej ceramice przeważają bardziej zaokrąglone i schodkowate (Cumancaya, Tumichuca), na młodszej bardziej kanciaste i linearne (Caimito, Las Piedras, Baures, Uaua-uno), przy czym z pewnością w pewnym zakresie style te zazębiały się chronologicznie.

Co ciekawe, współczesna sytuacja etniczna nad rzekami Ucayali i Beni jest dość podobna: oba dorzecza zamieszkują grupy etniczne należące do jednej rodziny językowej: Pano nad Ucayali i Takana nad Beni. Z kolei grupy językowe Pano i Takana są również spokrewnione, tworząc większą grupę Pano-Takana. Jeśli ustalenia etniczne dotyczące sekwencji ceramicznych nad Ucayali (migracje Indian Pano i napływ ludów Tupi) są słuszne, nasuwa się pytanie: czy podobne zmiany kulturowe nie mogły mieć również miejsca w przeszłości w dorzeczu Beni i na stanowisku Uaua-uno?

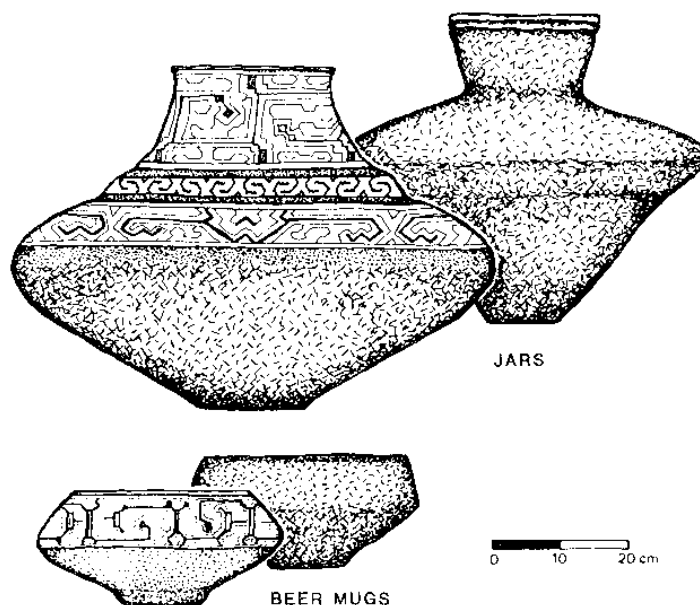

Ryc. 24. Kalibracja dat radiowęglowych z grobów: 6 (GdA-849), 21 (Poz-26843) i 24/25 (Poz-26844).

Aby odpowiedzieć na to pytanie, należy przyjrzeć się datom radiowęglowym pochodzącym z próbek pobranych z grobów: 6, 21 i 24/25 z Uaua-uno. Szkieletowy grób 6, należący stratygraficznie do najstarszych na tej podstawie należy datować na V-VI w n.e., kolejny grób urnowy 21 zawierający także ceramikę malowaną należy datować na VIII-IX w. n.e.; najmłodszy z datowanych – szkieletowy grób 24/25 na XIV w. n.e. Daty te mogą wydawać się nieco problematyczne ze względu na dużą rozpiętość czasową (około 900 lat), jednak w porównaniu z danymi z nad Ucayali mogą okazać się zupełnie prawdopodobne. Grób 6 z Uaua-uno zawierający ceramikę niezdobioną oraz bęben z listwami plastycznymi, chronologicznie odpowiada tradycji Pacacocha (IV-IX w. n.e.), związanej z migracjami Indian Pano, gdzie zdobnictwo praktycznie nie występowało i formy naczyń były proste (Lathrap 1970). Wyposażenie urnowego grobu 21 było względnie skromne (3 niezdobione miseczki), jednak w otoczeniu znaleziono fragmenty misy z ornamentem malowanym. Grób ten odpowiada chronologicznie tradycji Cumancaya nad Ucayali (IX-XIII w.), kiedy to pojawiła się ceramika ryto-malowana. W grobie szkieletowym 24/25 znaleziono fragmenty misy z ornamentem malowanym, przy czym grób ten przypada na okres ekspansji ludów Tupi nad Ucayali. Podobną pozycję stratygraficzną ma grób 7 z inwentarzem ceramicznym zdobionym w *estilo de serpiente*, który można datować na podstawie analogii z innych stanowisk na XIII-XIV w (lub później).

Bazując na powyższych analogiach można przyjąć hipotezę, iż wczesne groby na stanowisku Uaua-uno należy wiązać z obecnością grup etnicznych mówiących językami z rodziny Pano-Takana (od V w n.e.). Ceramikę naczyniową cechowały wówczas proste formy i brak dekoracji. Na gruncie miejscowym, przy kontynuacji form naczyń pojawiła się ceramika malowana (IX w?), której zdobnictwo osiągnęło wysoki poziom artystyczny w XIII/XIV w, przypuszczalnie pod wpływem ludów Tupi. W kontekście użytkowania cmentarza w Uaua-uno zarysowuje się następujący podział: najstarsze groby szkieletowe zawierające niedekorowaną ceramikę powstały zanim ukształtowała się warstwa kulturowa czarnej ziemi, natomiast groby urnowe, zawierające także ceramikę malowaną pochodzą już z okresu sedymentacji czarnej ziemi. Słabą stroną tej hipotezy jest nieobecność wśród materiałów ceramicznych z Uaua-uno ornamentyki rytej oraz rytej łączonej z malowaną,

charakterystycznych dla tradycji Cumancaya znad Ucayali⁴⁴. Przykłady takie, także podobne stylistycznie (ryc. 23b) znaleziono jednak w Tumichucua w pobliżu ujścia Ríó Beni do Marde de Dios i datowane są nawet na okres wcześniejszy (I w. n.e.) niż tradycja Cumancaya (Saunaluoma 2010)⁴⁵. Kolejną trudnością jest niewielka liczba dat radiowęglowych dla stanowiska Uaua-uno, a szczególnie ich brak od X do XIII w n.e.⁴⁶ Niemniej jednak hipotezę „etniczną” można traktować jako wstępną, wymagającą dalszych badań i weryfikacji, szczególnie w kontekście innych stanowisk nad Ríó Beni i jej dopływami.

Ryc. 25. Współczesne naczynia Indian Conibo (Peru) służące do produkcji i podawania piwa, na tle analogicznych form tradycji Cumancaya. Wg DeBoer 1986: Fig. 3.

Powyższa hipoteza wymaga rozważenia także w kontekście obecności czarnych ziem amazońskich na stanowisku Uaua-uno. Ostatnio w literaturze przedmiotu proponowana jest korelacja między ekspansją wczesnej ceramiki polichromowanej i rozwojem rolnictwa: najstarsza ceramika polichromowana pochodzi ze stanowisk z dorzecza górnej Madeiry (fazą Jamari lub Jatuarana datowana na początek n.e.) – tego samego obszaru gdzie dane genetyczne sugerują centrum udomowienia manioku (*Manihot esculenta*) oraz palmy dżemowej (*Bactris gasipaes*). Te wczesne stanowiska z ceramiką polichromowaną zawierają najwcześniej datowane warstwy czarnych ziem amazońskich. To sugeruje „ekspansję” na obszar Amazonii wczesnej ceramiki polichromowanej skorelowaną z wprowadzeniem uprawy manioku i palmy dżemowej, wiązaną z prawdopodobną migracją ludów z grupy językowej Tupi od około 2500 lat temu (Neves 2008: 367-369). Ostatecznie w XII i XIII w. n.e. większość stanowisk z środkowego biegu Amazonki (Solimões) zawierało ceramikę polichromowaną. Jednakże w przypadku stanowisk nad Ucayali obecność ludów Tupi należy

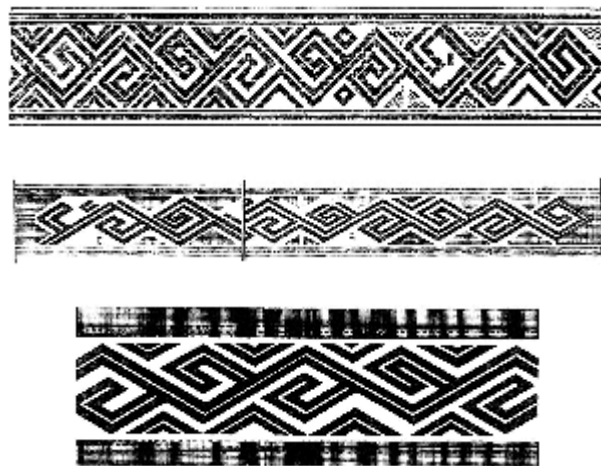
⁴⁴ Stosując analogiczne rozumowanie w odniesieniu do materiałów z Baures należałoby stwierdzić, że wywodzą się również z tradycji Pano-Takana, jednakże aktualnie na tych terenach dominują grupy językowe z rodziny Arawak. Niewykluczone więc, że materiały z Baures stanowią kontynuację dawniejszej tradycji Arawaków, także zmodyfikowanej później przez grupy Tupi-Guaraní. Hipoteza ta aktualnie jest niemożliwa do zweryfikowania ze względu na brak pełnych publikacji materiałów ceramicznych, a jedynie jak dotąd publikacje to raporty wstępne z badań archeologicznych na tym obszarze (np. Erickson *et al.* 2008).

⁴⁵ Fragmenty ceramiki tego typu z San Buenaventura znajdują się także na wystawie stałej Museo Nacional de Arqueología w La Paz.

⁴⁶ Brak dat radiowęglowych dla okresu X-XIII w. n.e. zdaje się wynikać z niewielkiej ilości wydatowanych próbek a nie z nieciągłości użytkowania cmentarza na stanowisku Uaua-uno.

przesunąć znacznie w czasie - o ponad tysiąc lat do przodu (tradycja Caimito) od pojawienia się pierwszej ceramiki malowanej. Można więc zastanowić się czy rzeczywiście wprowadzenie upraw manioku i palmy dżemowej należy wiązać z ludami Tupi czy też np. z wcześniejszą falą migracji ludów Pano. Kolejną zagadką w hipotezie „etnicznej” genezy Uaua-uno jest obecność pojedynczych przykładów ceramiki z ornamentem rytym, na zewnętrznych brzegach naczynia (ryc. 19a, b), technologicznie (jakością) zbliżonych do naczyń polichromowanych z grobu 7. Niewykluczone, że można je wiązać z ceramiczną Tradycją Rytych Brzegów (*Incised Rim Tradition*) z centralnej Amazonii, która występowała na tym obszarze na stanowiskach z czarnymi ziemiemi i była sukcesywnie wypierana przez Tradycję Polichromowaną (Neves 2008: 366).

W celu weryfikacji hipotezy wiążącej osadnictwo i użytkowanie cmentarza w Uaua-uno z grupami etnicznymi Pano-Takana warto przyjrzeć się XX-wiecznym danym etnograficznym oraz relacjom dotyczącym przedmiotów użytkowych, wierzeń i zwyczajów pogrzebowych Takana. Naczynia Indian Takana są generalnie proste w formie, bez zdobień. Wymienić można dzbany służące do transportu i przechowywania wody, garnki do przygotowywania posiłków oraz chichy, patelnie do pieczenia placków z manioku, rondelki oraz naczynka do przechowywania bawełny; z gliny wykonywano również przezłiki oraz lampki olejowe. Niektóre naczynia posiadają zdobienia plastyczne w formie wijącego się węża oraz proste ornamenty malowane; dawniej wykonywano także bębny z garnków glinianych (Hissink i Hahn 2000: 133)⁴⁷. Chociaż formy naczyń Takana nie odzwierciedlają ściśle materiałów z Uaua-uno, uwagę zwraca brak zdobień oraz dawny zwyczaj wytwarzania bębnów ceramicznych (por. bęben ceramiczny z grobu 6). Takana do wyrobu czerepów naczyń używali miejscowej gliny, natomiast białą glinę sprowadzali znad rzek Tequeje i Yriapo, natomiast jako domieszki schudzającej używali zmielonych starych skorup ceramicznych (Ibidem: 132). Wśród materiałów ceramicznych z Uaua-uno większość posiada domieszkę tłuczni, część naczyń (polichromowanych) ma polewę strefową z białej glinki.

Ryc. 26. Motywy zdobnicze na współczesnych tkaninach Indian Takana (wg Hissink i Hahn 2000: Ilustración 38).

Takana chowali swych zmarłych w naczyniach z pokrywką, w pozycji przykucniętej, z twarzą skierowaną na zachód. Urnę ze zmarłym palono i chowano na wspólnym miejscu, przy czym w okresie trzech lat, corocznie organizowano uroczystości ku czci zmarłego (Ibidem: 171-172). Obecnie zmarli chowani są na cmentarzach komunalnych w grobach

⁴⁷ Według Métraux (1942: 39) wśród Indian z grupy Takana malowane naczynia z wyrafinowanymi wzorami wytwarzali Cavineños i Araona.

szkieletowych, przy czym zgodnie z prawem boliwijskim pochówek następuje do 24 godzin od śmierci (Ottaviano i Ottaviano 1980). W tych przypadkach analogie do cmentarzyska na stanowisku Uaua-uno wydają się oczywiste, chociaż nie stwierdzono śladów działania wysokiej temperatury na kości.

Interesujących informacji dostarczają dane etnograficzne dotyczące wierzeń Takana. Wśród bóstw i duchów Takana szczególne miejsce zajmują istoty ponadnaturalne zwane *edutzi*⁴⁸. *Edutzi* mieszkają w/na świętych wzgórzach Takana, bądź w zaświatach, skąd przybywają jako kolibry i na ziemi zamieniają się w mały, nietypowy kamień, przy czym każdy kamień *edutzi* ma określony kolor lub kształt oraz symbol. Kamienie te są używane jako akcesoria ceremonialne przez szamanów zwanych *yanacona*⁴⁹ lub *ecuai*, przechowywane są w specjalnych torbach wraz z liśćmi koki i akcesoriami przeznaczonymi dla *edutzi*. Pożywieniem *edutzi* jest chicha z prażonej kukurydzy zwana *etatuja* (Hissink i Hahn 2000: 175-176). Torby do przechowywania kamieni *edutzi* oraz inne tkaniny Takana mają specyficzne wzory, w wielu przypadkach przypominające dekoracje ceramiki z kontekstów archeologicznych znad Beni, Baures i Ucayali (ryc. 26).

Poprzez pryzmat wierzeń Indian Takana można interpretować nietypowe skupisko kamieni oraz ozdób znalezione na poziomie kopca ceramicznego grobu 7. Składało się z dwóch większych kamieni: prostokątnego z zaokrąglonymi narożnikami i kamienia w kształcie serca⁵⁰, oraz czterech mniejszych i jednego fragmentu kamienia; w ich pobliżu natrafiono na dwie ozdoby srebrne w kształcie płaskich trójkątów, złożone razem (Karwowski 2006). Z pewnością stanowiły depozyt ofiarny dla zmarłej pochowanej w grobie urnowym, jednak obecność nietypowych kamieni mogła być związana również z wierzeniami dotyczącymi *edutzi* (rytuałami podczas uroczystości rocznicowych?). Depozyt ten zdaje się wskazywać na aktywność magiczno-religijną dawnych mieszkańców Uaua-uno.

Chociaż o kontaktach handlowych czy kulturowych dawnych mieszkańców Uaua-uno z innymi ośrodkami regionu trudno aktualnie wiele powiedzieć, z pewnością cenne surowce takiej jak kamienie (otoczaki) oraz biała glina musiały być sprowadzane z zewnątrz, prawdopodobnie z pogórza Yungas lub terenów przyległych. Znamienny wydaje się fakt, iż w niewielkiej odległości od stanowiska znajdowała się osada Puerto Ixiamas (port Ixiamas, dawne San Marcos przed dyslokacją), która musiała być ważnym ośrodkiem handlowym i gospodarczym Ixiamas, dającym bezpośredni dostęp do żeglugi po Río Beni za pośrednictwem Río Taréne. Niewykluczone, iż tą drogą przebiegał szlak ekspansji Inków, tym bardziej, że w okolicy Ixiamas znajduje się kamienna twierdza inkaska (por. Giraut 1975, Pärsinen *et al.* 2003).

Konkludując należy stwierdzić, iż istnieje sporo argumentów wiążących stanowisko Uaua-uno z współczesnymi mieszkańcami obszaru górnego biegu Río Beni, oraz szerzej – z przodkami Indian Pano-Takana. Chociaż hipoteza ta ma także słabe strony, materiały archeologiczne z Uaua-uno z dają pewien pogląd na zwyczaje pogrzebowe, osadnictwo i style ceramiczne w okresie przedhiszpańskim na tych terenach. Zakres ilościowy i czasowy dotychczasowych badań nie pozwala na wydzielenie na ich podstawie nowej kultury archeologicznej, a najwyżej na zdefiniowanie „materiałów typu Uaua-uno”, datowanych wstępnie na okres od V do XV w n.e. (lub później). W tym kontekście konieczne wydają się prace wykopaliskowe i studia porównawcze ceramiki na innych stanowiskach górnego biegu

⁴⁸ Informacje o *edutzi* przytacza brat Nicolas de Armentia w odniesieniu do Indian Araona (grupa językowa Takana), jednak zdaniem Karin Hissink i Alberta Hahna (2000: 175) są one wspólne także dla Takana.

⁴⁹ Nazwa pochodzi z języka keczua i w tym kontekście oznacza „sługę” bóstwa (*edutzi*), pilnującego jego wizerunku i pełniącego jednocześnie rolę wodza i szamana (Métraux 1942: 42).

⁵⁰ Urumani - *edutzi* słońca, mieszkającemu na wzgórzu Caquiahuaca niedaleko Tumupasa przypisywany jest złoty kamień w kształcie serca zółwia (Hissink i Hahn 2000: 177).

Río Beni (np. Baba-trau, San Buenaventura) tym bardziej, iż znaleziono tam naczynia o podobnych formach do materiałów z Uaua-uno.

VI. Podsumowanie

Prace wykopaliskowe na stanowisku Uaua-uno w latach 2004-2006 były jednymi z poważniejszych w rejonie górnego biegu Río Beni. Objęły przede wszystkim cmentarzysko z grobami urnowymi i szkieletowymi, których ogółem zlokalizowano ponad 40. Poza tym dzięki eksploracji wykopu sondażowego usytuowanego w pobliżu centralnego skupiska grobów możliwe było określenie stratygrafii stanowiska, miąższości i charakteru warstwy kulturowej oraz charakteru materiałów zabytkowych na stanowisku. Jako względnie dobrze rozpoznane, stanowisko Uaua-uno wydaje się dobrym punktem odniesienia do archeologicznych badań porównawczych w rejonie górnego biegu Río Beni.

Niezależnie od prac wykopaliskowych, sporo informacji o przeszłości stanowiska wniosły studia dotyczące hydrografii, klimatologii, geologii i ekologii regionu. Dzięki analizie map satelitarnych stwierdzono, że Uaua-uno w przeszłości nie leżało nad Río Beni, lecz zapewne nad jednym z jej lewych dopływów (Río Taréne?), przy czym osadnictwo na stanowisku należy wiązać z fazą Biata lub/i Negro migracji Río Beni. Dodatkowo zarysowuje się podfaza współczesnej fazy Río Beni, w niniejszym opracowaniu nazwana umownie „San Marcos”, w czasie której koryto rzeczne przebiegało przez środek jeziora San Marcos (Tacuaral). Niewykluczone, że powstanie jeziora San Marcos wiązało się z ostatnim przesunięciem koryta rzeki na zachód, któremu towarzyszyła aktywność tektoniczna.

Możliwe jest również ściślejsze powiązanie stratygrafii stanowiska Uaua-uno z danymi geologicznymi z regionu oraz z profilami geologicznymi stanowisk z górnego biegu Río Beni. Najstarsza warstwa naturalna – skała macierzysta (warstwa V) to czwartorzędowe aluwium należące do Członu B (fazy Yata i Tapado migracji Río Beni?), datowanego do 2800/2500 BP, warstwa występująca na wszystkich stanowiskach nadrzecznych górnego biegu Río Beni. Pozostałe nawarstwienia należą do współczesnego w ujęciu geologicznym Członu C: warstwa IV to dawna gleba (*paleosol*) powstała na skale macierzystej, w części stropowej zawierająca materiał zabytkowy; warstwa III zawiera czarną ziemię typu amazońskiego (*anthrosol*) – warstwa kulturowa, zawierająca znaczną ilość materiału zabytkowego; warstwa II – ility i mułki warstwowe szare i różowe powstałe zapewne w podfazie San Marcos współczesnej fazy Río Beni, kiedy koryto rzeczne przebiegało około 15 km na wschód od aktualnego i wały boczne rzeki odcięły ujście mniejszych rzek. Ich wody na obszarze stanowiska nanosiły drobnoziarniste osady, w konsekwencji tworząc mokradła charakterystyczne dla zachodniego brzegu Río Beni. Ostatnia warstwa (I) powstała najpewniej podczas stanu powodziowego skutkującego ostatnim przesunięciem koryta Río Beni i utworzeniem się jeziora San Marcos (Tacuaral) około 50 lat temu. Na podstawie analizy stratygrafii na stanowiskach archeologicznych górnego biegu Río Beni osadnictwo na tych obszarach wiązać należy z fazami Biata i/lub Negro migracji rzeki. Istnieją także pewne wskazówki dotyczące środowiska osadniczego stanowiska Uaua-uno: wydaje się, że krajobraz wokół osady był zbliżony do sawannowego interioru *Llanos de Mojos*. Znajdowało się w obrębie „wyspy zieleni” lub na skraju lasu galeriowego, na obszarze interfluwialnym *terra firme* (na jego skraju). Z pewnością stanowisko nie miało formy kopca osadniczo-grobowego (*loma, mound*), lecz było położone niewiele wyżej od otaczającej go sawanny.

Charakterystyka grobów zbadanych w sezonach 2004-2006 pozostawia sporo istotnych zagadnień bez odpowiedzi. Nie zaobserwowano większej zmienności typologicznej grobów w czasie, nie zaobserwowano również obszarów wyłącznie „bogatych” bądź wyłącznie „ubogich” grobów, czy też stref grobów należących wyłącznie do kobiet czy też wyłącznie do mężczyzn. Taki obraz zwyczajów pogrzebowych sugeruje znaczny egalitaryzm

społeczny dawnych mieszkańców Uaua-uno, którzy jednak osoby szczególne dla społeczności wyróżniali bogatszym wyposażeniem (np. grób 6, 7). Nie ma natomiast danych, które pozwoliłyby stwierdzić, iż ów status był dziedziczony, wynikał raczej z osobistych zdolności jednostki.

Miąższość warstwy kulturowej – czarnej ziemi typu amazońskiego sugeruje długotrwałe osadnictwo na stanowisku, rzędu 350-800 lat (statystycznie). Z kolei dostępne daty radiowęglowe wskazują przedział czasowy użytkowania cmentarza od V/VI w. n.e. do XIV w. n.e. Bazując na analogiach do materiałów archeologicznych z dolnego biegu Río Beni, rejonu Baures, a przede wszystkim z dorzecza Ucayali można przyjąć hipotezę o analogicznym typie zmian kulturowych na stanowisku w stosunku do tradycji Pacacocha-Cumancaya-Caimito z peruwiańskiej górnej Amazonii. W tym kontekście osadnictwo w Uaua-uno wiązać można z przodkami Indian z grupy językowej Pano-Takana, natomiast wzory na ceramice malowanej sugerują wpływ ludów Tupí-Guaraní. Analogie do zwyczajów XX-wiecznych Indian Takana widoczne są w elementach obrządku pogrzebowego, technologii wytwarzania naczyń ceramicznych oraz w instrumentach muzycznych. Także przez pryzmat wierzeń Takana interpretować można nietypowe skupisko kamieni i ozdób znad grobu 7, które z pewnością stanowiły dar grobowy (lub efekt rytuałów rocznicowych), i które mogło także wiązać się z wierzeniami dotyczącymi istot ponadnaturalnych zwanych *edutzi*.

Prace wykopaliskowe w roku 2006, mimo ograniczonego, ratowniczego charakteru wykazały duży potencjał poznawczy i wartość naukową stanowiska oraz konieczność kontynuacji badań w przyszłości, także ze względu na zagrożenie zniszczenia przez zmiany biegu i wylewy Río Beni. Były także bez wątpienia istotnym wkładem polskiej nauki w wiedzę o przeszłości tej słabo zbadanej części Boliwii.

Bibliografía

- Aalto, Rolf, Laurence Maurice-Bourgoin, Thomas Dunne, David R. Montgomery, Charles A. Nittrouer, Jean-Loup Guyot
2003 Episodic sediment accumulation on Amazonian flood plains influenced by El Niño/Southern Oscillation. *Nature* 425: 493-497.
- Acosta, Alejandro, Daniel Loponte, Javier Musali
2007 Taphonomic Approach to the Ichthyoarchaeological Assemblage of La Bellaca Site 2, Wetland of the Lower Parana River, Pampean Region (Argentina). In Taphonomy and Zooarchaeology in Argentina. M. Gutiérrez, G. Barrientos, G. Mengoni Goñalons, L. Miotti y M. Salemme eds. *British Archaeological Reports, International Series*, Oxford, UK. pp. 71-88.
- Agostinho Carlos S., Elineide E. Marques, Rafael J. de Oliveira , Pollyanna S. Braz
2009 Feeding ecology of *Pterodoras granulosus* (Siluriformes, Doradidae) in the Lajeado Reservoir, Tocantins, Brazil. *Iheringia, Sér. Zool., Porto Alegre* 99(3): 301-306
- Arellano Lopez, A. Jorge
2001 *Reconocimiento Arqueológico en la Amazonia del Norte de Bolivia. Rio Orthon, Departamento Pando*. Informe final presentado a la Dirección Nacional de Antropología y Arqueología de Bolivia (DINAAR).
- Armentia Nicolas
1887 *Navegacion de Madre de Dios*. La Paz: Illimani 61
- Arnold Dean E., Kenneth A. Prettol
1988 Aboriginal Earthworks near the Mouth of the Beni, Bolivia. *Journal of Field Archaeology* 15: 457-465.
- Calandra, Horacio, Susana Salceda
2004 Amazonia boliviana: arqueología de los Llanos de Mojos. *Acta Amazonica* 34(2): 155-163
- Campbell, Kenneth E., Carl David Frailey
1984 Holocene Flooding and Species Diversity in Southwestern Amazonia. *Quaternary Research* 21: 369-375.
- Campbell, Kenneth E., Carl David Frailey, Jorge Arellano L.
1985 *The Geology of the Río Beni: Further Evidence for Holocene Flooding in Amazonia*. Contributions in Science 364, pp. 1-18. Los Angeles: Natural History Museum of Los Angeles County
- Castillo del, Marius
1929 *El corazón de la America Meridional (Bolivia)*, t. 1. Barcelona
- Cordero Miranda, Gregorio
1984 Reconocimiento arqueologico en las margenes del Río Beni. *Arqueología Boliviana* 1: 15-24.

DeBoer, Warren

1986 Pillage and production in the Amazon: a view through the Conibo of the Ucayali Basin, eastern Peru. *World Archaeology* 18(2): 231-246.

Denevan, William M.

1970 Observations on savanna/forest boundaries in tropical America. *El Correo Geográfico*, 1 (2): 43-58.

1996 A Bluff Model of Riverine Settlement in Prehistoric Amazonia. *Annals of Association of American Geographers* 86 (4): 654-681

Dougherty, Bernard, Horacio A. Calandra

1981/2 Excavaciones arqueológicas en la Loma Alta de Casarabe, Llanos de Moxos Departamento del Beni, Bolivia. *Relaciones de la Sociedad Argentina de Antropología* 14(2): 9-48.

Dumont, Jean-François

1996 Neotectonics of the Subandes-Brazilian craton boundary using geomorphological data: the Marañon and Beni basins. *Tectonophysics* 257: 137-151.

Dumont, Jean-François, Marc Fournier

1994 Geodynamic Environment of Quaternary Morphostructures of the Subandean Foreland Basins of Peru and Bolivia: Characteristics and Study Methods. *Quaternary International* 21: 121-142.

Erickson, Clark L.

1980 Sistemas agrícolas prehispánicos en los Llanos de Mojos. *América Indígena* 11(4): 731-775.

2000 Lomas de Ocupación en los Llanos de Moxos. En: *Arqueología de las Tierras Bajas*, ed. Duran Coirolo, Alicia y Roberto Braceo Boksar, pp. 207-226. Montevideo.

2003 Historical Ecology and Future Explorations. In Johannes Lehmann, Dirse C. Kern, Bruno Glaser, William I. Woods (eds.) *Amazonian Dark Earths: Origins, Properties, Management*, pp. 455-500. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers.

2008 Amazonia: The Historical Ecology of a Domesticated Landscape. In *The Handbook of South American Archaeology*, ed. Helaine Silverman and William H. Isbell, pp. 157-183.

Erickson, Clark, Patricia Alvarez, Sergio Calla

2008 *Zanjas circundantes: obras de tierra monumentales de Baures en la Amazonia Boliviana. Informe del trabajo de campo de la temporada 2007*. Proyecto Agro-Arqueológico del Beni.

Evans, John William

1903 Expedition to Caupolicán Bolivia, 1901-1902. *The Geographical Journal* 22(6): 601-646.

Fabre, Alain

2005 *Diccionario etnolingüístico y guía bibliográfica de los pueblos indígenas sudamericanos*. Pano-Tacana. Wersja elektroniczna.

Garsilaso de la Vega

2000 (1609) *O Inkach uwagi prawdziwe*. Tłumaczenie polskojęzyczne *Comentarios Reales*, tłumaczone i opatrzone komentarzem przez Jana Szemińskiego. Warszawa: TRIO, CESLA UW, Ambasadą Peru w Polsce.

Giraut, Luis

1975 *Exploration archeologique dans la region d'Ixiamas*. Jornadas Peruano-Bolivianas de Estudio Científico del Altiplano Boliviano y del Sur del Perú, tomo II, pp 125-128. La Paz: Franz Tamayo.

Glaser, Bruno, Ludwig Haumaier, Georg Guggenberger, Wolfgang Zech

2001 The 'Terra Preta' phenomenon: a model for sustainable agriculture in the humid tropics. *Naturwissenschaften* 88: 37-41

Hamilton, Stephen K., Suzanne J. Sippel, John M. Melack

2002 Comparison of inundation patterns among major South American Floodplains. *Journal of Geophysical Research* 20: 1-14.

Hanagarth, Werner

1993 *Acerca de la geoecologia de las sabanas del Beni cen el noreste de Bolivia*. La Paz: Instituto de Ecología.

Haugaasen, Torbjørn i Carlos Augusto Peres

2006 Floristic, edaphic and structural characteristics of flooded and unflooded forests in the lower Rio Purús region of central Amazonia, Brazil. *Acta Amazonica* 36(1): 25-36.

Heath, Edwin

1883 Exploration of the River Beni 1880-1881. *Proceedings of the Royal Geographical Society and Monthly Record of Geography*, New Monthly Series, Vol. 5, No. 6, pp. 327-347.

Hissink, Karin, Albert Hahn

2000 *Los Tacana. Datos sobre la historia de su civilización*. La Paz: APCOB.

Jaimes Betancourt, Carla

2009 *La ceramica de la Loma Salvatierra*. Inaugural – Dissertation Zur Erlangung der Doktorwürde der Philosophischen Fakultät der Rheinischen Friedrich - Wilhelms – Universität zu Bonn.

Kaegui Vásquez, Enrique

2003 *Propuesta tecnico cientifica: declaratoria de area protegida de valor departamental „Fundacion Eco-Amazonico”*, Trinidad.

Karwowski, Andrzej

2005 *Badania archeologiczne stanowisko Uaua-uno z okresu przedhiszpańskiego nad rzeką Beni w Boliwii. Lipiec-sierpień 2004. Raport techniczny*. Wersja elektroniczna dostępna na stronie www.uauauno.of.pl

- 2006 Badania archeologiczne stanowiska Uaua-uno z okresu przedhiszpańskiego nad rzeką Beni w Boliwii. *Acta Universitatis Nicolai Copernici*, seria archeologia, tom XXX, str. 211-245.
- 2007 *Badania archeologiczne stanowiska Uaua-uno w sezonie 2005*. Wersja elektroniczna dostępna na stronie www.uauauno.of.pl
- 2008 *Investigaciones Arqueológicas del sitio Uauauno, Departamento del Beni, Bolivia*. [En:] TAMBO, Boletín de Arqueología, no 1., ed. J. Szykowski, pp. 131-141. Arequipa: Universidad de Wrocław, Universidad Católica de Santa María - Arequipa.

Karwowski, Andrzej, Marcin Obątek, Mileniusz Spanowicz

- 2008 *Investigaciones Arqueológicas del sitio Uauauno, Departamento del Beni, Bolivia. Temporadas 2004 y 2005*. [In:] Polish Contributions in New World Archaeology, New Series, fasc. 1, ed. J. K. Kozłowski and J. Żrałka, pp. 41-50. Kraków: Polish Academy of Arts and Sciences, Jagiellonian University - Institute of Archaeology

Langstroth Plotkin, Roberto

- 1999 *Forest Islands in Amazonian Savanna of Northeastern Bolivia*. Dissertation submitted for the degree of Ph.D. in Geography at the University of Wisconsin-Madison

Lathrap, Donald

- 1970 *The Upper Amazon*. London: Thames and Hudson.

Malkin, Borys

- 2007 *Odchodzący świat: tropem kultur indiańskich i świata przyrody Ameryki Południowej*. Warszawa: Akot – Andrzej Kotnowski.

Meggers, Betty J.

- 1994 Prehistoric Cultural Development in Amazonia: An Archaeological Perspective. *Research and Exploration* 10: 398-421

Métraux, Alfred

- 1942 The native tribes of eastern Bolivia and western Matto Grosso. *Bulletin of the Bureau of American Ethnology*, No. 134. Washington, D.C.

Myers, Thomas P.

- 1976 Isolation and Ceramic Change: A Case from the Ucayali River, Peru. *World Archaeology* 7(3): 333-351

Neves, Eduardo Góes

- 2008 Ecology, Ceramic Chronology and Distribution, Long-term History, and Political Change in the Amazonian Floodplain. In *The Handbook of South American Archaeology*, ed. Helaine Silverman and William H. Isbell, pp. 359-379.

Obątek, Marcin

- 2009 *Badania archeologiczne stanowiska Uaua-uno w sezonie 2005. Uzupelnienie*. Wersja elektroniczna dostępna na stronie www.uauauno.of.pl

Ottaviano, John i Ida Ottaviano

- 1965 Tacana. En: E. Matteson (comp.), *Gramáticas estructurales de lenguas bolivianas 3: 309-417*. Riberalta: Instituto Lingüístico Verano.

1980 *Notas sobre la cultura Tacana*. Riberalta: Instituto Lingüístico Verano.

Pärsinen, Martti

2003 Environmental Disturbance Factors and Human Settlement Dynamics in Western Amazonia: An Introduction. *Multidisciplinary Studies on Ancient Expansionistic Movements, Fortifications and Sedentary Life*, ed. Martti Pärsinen e Antti Korpisaari. Renvall Institute Publications 14, pp. 15-27. Helsinki: University of Helsinki

Pärsinen, Martti, Ari Siiriäinen, Antti Korpisaari

2003 Fortifications related to the Inca Expansion. En Western Amazonia – Amazônia Occidental. *Multidisciplinary Studies on Ancient Expansionistic Movements, Fortifications and Sedentary Life*, ed. Martti Pärsinen e Antti Korpisaari. Renvall Institute Publications 14, pp. 29-72. Helsinki: University of Helsinki

Pärsinen, Martti, Alceu Ranzi, Sanna Saunaluoma, Ari Siiriäinen

2003a Geometrically patterned ancient earthworks in the Rio Branco Region of Acre, Brazil: New evidence of ancient chiefdom formations in Amazonian interfluvial terra firme environment. *Multidisciplinary Studies on Ancient Expansionistic Movements, Fortifications and Sedentary Life*, ed. Martti Pärsinen e Antti Korpisaari. Renvall Institute Publications 14, pp. 97-133. Helsinki: University of Helsinki

Portugal Ortiz, Max

1978 *La arqueologia de la region del Rio Beni*. La Paz.

Prümers, Heiko

2004 *Hügel umgeben von "schönen Monstern": Ausgrabungen in der Loma Mendoza (Bolivien)*. In: FAVA 10, red. Sicher, 47-78.

Ranzi Alceu

2003 Geoglifos. Patrimônio Cultural do Acre. *Multidisciplinary Studies on Ancient Expansionistic Movements, Fortifications and Sedentary Life*, ed. Martti Pärsinen e Antti Korpisaari. Renvall Institute Publications 14, pp. 135-172. Helsinki: University of Helsinki

Rivero Pinto, Wigberto

2006 *Pueblos Indígenas y Originarios de Bolivia*. Wersja elektroniczna dostępna na stronie www.amazonia.bo

Saunaluoma, Sanna

2010 Pre-columbian Earthworks in the Riberalta Region of the Bolivian Amazon. *Amazônica* 2(1): 104-138.

Shoemaker, Jack i Nola Shoemaker

1965 Ese'ejja. En: E. Matteson (comp.), *Gramáticas estructurales de lenguas bolivianas 3: 181-306*. Riberalta: Instituto Lingüístico Verano.

Shoemaker, Jack, Nola Shoemaker, Dean E. Arnold

1975 *Migraciones de los Ese Ejja*. Riberalta: Instituto Lingüístico Verano.

Walker, John H.

2008 The Llanos de Mojos. In *The Handbook of South American Archaeology*, ed. Helaine Silverman and William H. Isbell, pp. 927-939.

Willey, Gordon

1971 *An Introduction to American Archaeology*, volume II, South America. New York: Prentice-Hall, Englewood Cliffs

Inwentarz zabytków

Nr	Lokalizacja	Opis	Ilość	Uwagi
1/06	Grób 21	Prześlik gliniany	1	Mniejszy
2/06	Grób 21	Prześlik gliniany	1	Większy
3/06	Grób 21	Fragmety misy z ornamentem malowanym	19	W części S grobu, wewnątrz naczynia grobowego, ułożone bokiem
4/06	Grób 21	Fragmety miseczki	8	„Północna”
5/06	Grób 21	Miseczka	1	„Środkowa”, z ułamaną krawędzią
6/06	Grób 21	Miseczka	1	„Południowa”
7/06	Grób 21	Fragmety naczyń	19	W tym misy ułożonej bokiem, w pobliżu kości nóg; okopcona zewnętrzna powierzchnia
8/06	Grób 21	Fragmety miseczki	2	Pod miseczką „południową”
9/06	Grób 21	Fragmety talerza	16	Umieszczone pod kośćmi pochówku, przylegające do naczynia grobowego w części SW
10/06	Grób 21	Prześlik gliniany	1	W części N grobu, obok czaszki
11/06	Grób 21	Fragmety naczyń	17	Pod pochówkiem
12/06	Grób 22	Miseczka	1	
13/06	Grób 24/25	Prześlik gliniany	1	
14/06	Grób 24/25	Fragmety misy z ornamentem malowanym	14	
15/06	Grób 33	Fragmety naczynia grobowego	18	
16/06	Grób 33	Ozdoby z muszli		
17/06	Grób 32	Paciorki ceramiczne	7	
18/06	Grób 32	Fragmety naczynia grobowego	36	Wewnętrzne
19/06	Grób 32	Fragmety naczynia grobowego		Zewnętrzne
20/06	Grób 32	Stopka naczynia		Przykrywające (pokrywka?)
21/06	Grób 32	Fragmety spalonej gliny (polepy?)		
22/06	Grób 41	Fragmety naczynia grobowego		
23/06	Grób 41	Fragmety naczynia – podstawy grobu		
24/06	Powierzchnia	Fragmety ceramiki		W tym z ornamentem rytym
25/06	Grób 31	Naczynie grobowe		Zewnętrzne (główne)
26/06	Grób 31	Naczynie grobowe		Wewnętrzne (pokrywka)
27/06	Grób 31	Gliniane nasiono motacú (?)		